

CSIKVÁRMEGYE

KÖZGAZDASÁGI ÁLLAPOTAI

ÉS

A SZÉKELY KIVÁNDORLÁS.

T. NAGY IMRE

MEGYEI KÖZGAZDASÁGI ELŐADÓ JELENTÉSE

1890. ÉVRŐL.

S.-SZENTGYÖRGY

JÓKAI-NYOMDA-RÉSZV.-TÁRSULAT

1891.

BETHLENI

GRÓF BETHLEN ANDRÁS

FÖLDMŰVELÉSÜGYI M. KIR. MINISZTER UR

Ő NAGYMÉLTÓSÁGÁHOZ

BUDAPESTEN.

Nagyméltóságu Miniszter Ur!

Kegyelmes Uram!

Csikvármegye 1890. évi közgazdasági állapotairól szóló jelentésemet midőn Nagyméltóságodnak alázatos tisztelettel bátorkodom átnyújtani, engedje meg Nagyméltóságod, hogy kegyelmes elnézését kérjem azért, hogy jelentésemben nemcsak a száraz adatok felsorolására szorítkoztam s nemcsak ez utóbbi év közgazdasági eseményeit soroltam fel, hanem bátorságot vettem magamnak néhol arra is, hogy egyes kérdések tárgyalásánál saját egyéni nézeteimet kockáztassam, mi végből több év adatait kellett sok helyen összehasonlításképen felsorolnom. Valamint kegyelmes elnézést kérek azért, hogy saját működésem adatait itt nem soroltam fel. Ugy is, mint közgazdasági előadónak, s ugy is, mint kilencz év óta a csikmegyei gazdasági egyesület titkárának, alkalmam volt vármegyénk közgazdasági mozgalmaiban némi csekély részben szerény tehetségemhez képest közrehatni megyénk azon férfiai nagybecsü utmutatása és támogatása mellett, kik vármegyénk ez irányu haladását állandó törekvésük büszkeségének ismerik. Ha e téren egyes intézmények létesítéséhez csekély erőmmel

hozzájárulni szerencsés lehettem, az nemcsak megnyugvásomra szolgált, de némi örömmel tölt el, hogy vármegyénk közgazdasági állapotainak lehető javítására közreműködnöm lehetett.

Felfogásaim lehetnek talán tévesek, de törekedtem őszinte lenni az általam vélt bajok ismeretetésénél; mert tudom, hogy az érzett fájdalom őszinte bevallására legelső szüksége van a gyógyító orvosnak. Azért, ha néhol nem kiméltem saját fajom hibáit sem feltárni, ezt is azon őszinte törekvés sugallta, hogy használjak vele.

Szerény munkám hiányaiért Nagyméltóságod bölcs elnézését s annak kegyes tudomásulvételét alázatosan kérve, maradok Nagyméltóságodnak, Kegyelmes Uramnak

Csik-Szeredában, 1891. május 31-én

alázatos szolgálja

T. Nagy Imre,

közgazdas. előadó.

I.

Terület és népesség.

Csikvármegye területe 4.493.²² □ kilometer, lakóinak száma az 1887. évi népmozgalmi adatok alapján 116.213-ra számított. Hogy az 1890-iki népszámlálás vajjon többet, vagy kevesebbet fog-e a valóságban feltüntetni, azt ez idő szerint még nem tudhatjuk.*) Az 1880-iki népszámlálás szerint még 110.940 lakosa volt a megyének. Ezen kiszámítás alapján nálunk minden □ klmeter területre 25.⁸⁶ lélek esik, míg Magyarország átlagos népességéből 53.¹², Erdély átlagos népességéből pedig 40.⁰⁸. Az egész ország minden vármegyéje közt csak Besztercze-Naszódmegye (25.²¹) és Máramarosvármegye (24.²⁶ százalékkal) áll még hátrább megyénknél a népesség százalékában a területhez viszonyítva. Pest-Pilis Solt-Kis-Kunmegyében például a terület és népesség aránya 84.⁶³, vagyis míg Csikmegyében egy □ klmeteren 25.⁸⁶ lélek lakik, addig Pestmegyében 84.⁶³ s így háromszor annyinál is jóval több ember él ugyanakkora területen. Ezt nem azért említem fel, mintha vármegyénk közgazdasági állapotát, vagy a lakosság megélhetését biztosító földterület arányát akarnám az

*) Ma már ismeretes az eredmény, mely szerint Csikmegyének 113 889 lakója van. Az eltérés csekély lévén, az alapul vett statisztikai adatok átszámítását nem tartottam szükségesnek. Szerző.

említett vármegyével párhuzamba tenni, csak egyszerűen felhozom azért, mert manapság igen sok hívőre talál azon tan, mely a Székelyföldnek — s így Csikmegyének is — túlnépességét akarja elhíttetni. A területnek a népességgel való ilyen száraz szembeállítás a természetesen keveset bizonyít még, de bármiként is hasonlitsam össze megyénknek a művelési ágak szerint elosztott területét a népességgel, semmiként sem találom fel a túlnépesség jelenségét.

Hatoljunk hát mélyebbre a statisztika adataiba s csoportosítsuk más alapon összevetéseinket.

Csikmegyének művelés alatt álló területe 457,342 hold vagyis 2632 □ klmeter, mely szerint esik egy □ klmeterre 42₁ lakós. Ha már most az általánosan követett két nyomású gazdálkodás miatt, ezen terület hasonló használatlan maradna, akkor is egy □ klmeterre 84₂ lakós esnék. 1889-ben volt pusztán a learatott terület 206,879 hold, vagyis 1190 □ klmeter, melyből esik egy □ klmeterre 93₂ lakós, de az összes művelés alatt álló terület 280,645 hold, 1615 □ klm. volt, melyből 1 □ klmeterre 68₇ lakós esik. Ebből egy személyre 1₃ hold jut, melynek bruttó jövedelme 50 frt 69 krra számítható.

Ha pusztán a learatott területet számítjuk, akkor az arány csakugyan elég kedvezőtlen, mert egy □ klmeterre 93₂ lakós esvén, az országos 53₁₂ átlagot meglehetősen felülmúlja, sőt Pest-megye népességi arányát is túlszárnyalja; de ezen számítás annyira a végletekben jár, melyet a túlnépesség állítóinak legszélsőbb argumentaképpen sem fogadhatunk el, mert ezen számítás a legelő, erdő és ugar területet teljesen figyelmen kívül hagyja, melynek pedig különösen az állattenyésztés szempontjából mindig számottevő fontossága van, mert tudjuk, hogy nálunk

az ugar a sertés és juh nyájaknak, sok helyen másnemű állatoknak is nyári legelőjéül szolgál, a legelő pedig többi állataink állandó nyári el látására szolgál.

Alláspontom támogatására felhozhatnám azt is, hogy az erdőterületül felvett 402,105 hold erdőséget sem lehet ma már épen semmiibe venni számításaink közt, mert annak állami kezelésbe vétele óta, az értéke napról-napra növekedik, sőt nagyon sok községet nevezhetünk meg, melyeknek lakossága az erdőkből naponta számbavehető jövedelmet huz. Némely községben, hol a tűzifa ak piacza van, több hasznot huznak abból a lakósok, mint más fölbirtokaik után összesen.

Az erdőben fekvő vagyion kellő kihasználása ez idő szerint még nagyon korlátolt ugyan, mert a termékeknek helyben piaczuk nincs, a tengelyen szállítást pedig a messze eső vasuti állomásig az ár maig sem állja ki. Azonban most már van reményünk hozzá, hogy a mind inkább közeledő és megyénket már minden oldalról körül kerítő vasuthálózatok, végre minket is bevonnak a világkereskedelem közvetítésébe. Már is látjuk, hogy a mily mérvben közelednek a szomszéd vármegyék vasutjai hozzánk, ép oly mérvben több és több vállalkozó jelenik meg piaczaikon, kik erdőink ezredéves rengetegeinek eddig általunk meg sem közelített havasai közé hatolnak, megvásárolják és feldolgozzák annak fáit. Nem oly igénytelen tehát az a vagyion is, mely erdeinkben fekszik, hogy azt a területnek a népességgel való összehasonlításánál teljesen figyelmen kívül kellene vagy lehetne hagyni, mikor valaki a Székelyföld túlnépessége felett aggódik s ez alapon isten tudja miféle orvosszereket s kitelepítési mentő eszközöket ajánl és javasol.

Magából az erdőterületből, melynek nagysága 402.105 kat. hold, vagyis 2320 □ klmeter, esik minden lakásra 3.₆₂ hold, 1 □ klmterre pedig 47.₈ lakós.

Hogy megyénk lakossága azon intelligenciához és vele született gyakorlati észjáráshoz és iparkodó törekvéshez képest, mely a székely embert általán jellemzi, szegény és jobb sorsra érdemes, azt úgy nemzetiségi, mint kulturális országos szempontokból már bőven méltatták s ennek igazsága ma már nem képezi kérdés tárgyát, de hogy sorsának mostohasága az általa lakott föld túlnépességében rejlenék, az csak föltevés és felületes okoskodás eredménye lehet.

Hivatkozhatunk e tekintetben idegen államok és országrészek népességi statisztikájára, melyekben a népességi arány vármegyénknek csak a pusztá learatott területhezi arányát is túlhaladják és még sem jut eszébe egynek is a túlnépességet előhaladásuk akadályául állítani fel. Így például a nagy német birodalomban átlag 1 □ klmterre 87 lakos esik, de egyes tartományai közül Szászországban 212, Württembergben 102, Hessenben 124, Szász-Altenburgban 122 lakós esik 1 □ klmterre. Nagy-Britannia és Írországbán átlag 113 lakos esik 1 □ klmeterre, de külön Anglia és Walesben már 172. Olaszországban 99, Ausztriában 74, de külön Csehországban 107, Alsó-Ausztriában 118, Sziléziában 110. Belgiumban 188, Németalföldön 122, Svájcban 71 lakós esik egy □ klmeterre.

Az itt felsorolt és szembeállított adatokat természetesen csak a statisztika száraz számai-ként soroltam fel s nem azért, hogy azokkal egyszerre Csikvármegye népességi arányát állítsam szembe, mert az összehasonlításhoz még a felsorolt területek városi ipara és kereskedő népességének külön összehasonlítása is szükséges volna,

a milyent pedig Csikvármegyében vajmi keveset számíthatnánk. De az átlagos összehasonlítás mégis tüntet fel legalább annyit, mennyinek bizonyítása az én álláspontom támogatására bőven elégséges.

Ezen számításaim alapján kitűnik az is, hogy a vármegye összes területéből minden lakósra 7.₇ kat. hold esik. Ha tehát a lakósságból minden három személyt veszünk egy családnak, akkor minden családra 23.₁ kat. hold terület esik. Ha pedig csak a művelés alatt álló területet vesszük számításaink alapjául, akkor egy személyre 1.₈ hold jutván, minden családra 5.₄ hold jut. Bármelyik terület átlagát vegyük fontolóra, egyik sem mutatja a túlnépesség jelenségét, mert az összes 858.178 kat. hold területből csak 15.865 hold terméketlen.

II.

Földművelés.

a) A földbirtok művelési ágak szerint.

Csikvármegye learatott területe művelési ágak szerint a következőleg oszlik meg:*)

	learatott terület	átlagos term. 1 k. holdon	term. összesen mmázsa	term. értéke összesen	egy kat. hold fizető jövedelme
Buza	6.288	5.50	35.148	235.140	37.39 [
Rozs	22.349	6.16	137.590	590.261	26.41
Árpa	8.457	9.24	78.136	364.114	43.05
Zab	16.617	3.94	65.521	248.980	14.98
Köles és tatárka	2	6.00	12	59	24.50
Törökbuza	3.837	6.46	24.787	136.824	35.66
Borsó, lencse, fuszulyka	285	4.38	1.248	7.736	27.14
Magbúkköny	187	9.50	1.777	8.263	44.19
Répa	76	212.18	8.331	5.377	63.14
Pityóka	4.381	24.00	105.157	127.240	29.04
Luczerna, lóher	221	12.61	2.787	6.967	31.52
Búkköny-keverék	126	20.38	2.568	5.367	42.60
Term. kaszáló	142.033	11.47	1,628.884	3,811.589	26.83
		fonal	fonal	fonal	
Lenmag és fonal	607	2.73 3.00	1.658 1.821	17.176 104.708	200.79
Kendermag és kenderfonal	1.413	1.83 3.10	2.581 4.377	16.537 140.064	110.83

*) Az adatok az 1889-ik évi összes termés eredményei.

Elemi csapás következtében megkárosodott terület 752 hold.

Az ugar területe: 73.014 hold, mely az összes szántóföld területének 52,9 százaléka, vagyis felénél több; mert az összes szántó terület 137.860 hold.

Ha a learatott terület bruttó jövedelmét vesszük számításba s az egyes terményekkel bevetett területet ekképen méltatjuk s tanulságot akarunk belőle meríteni, azt találjuk, hogy az árpa 43 05, magbúkköny 44 19, répa 63 14, búkköny keverék 52 60, lenmag és fonal 200 79, kendermag és fonal 110 83 forintot jövedelmezett holdanként. Legkevesebbet hozott a zab 14 98 frtot. Ha már most e termények művelési költségeit vesszük számításba, hogy így a netto jövedelemhez jussunk, különböző viszonyok szerint számítva különböző eredmények fognak előtűnk állani, azért nem is kísérték meg ilyszerű részletes számítást tenni, mert azt bárki a maga viszonyai mérvéhez képest könnyen eszközölheti. De ha a nálunk szokásos feles művelést vesszük számításunk rövidebb alapjául, mely szerint fele termésért földünket művelés alá adhatjuk, melybe azonban sem az adó, sem más községi teher nincs betudva, mert az a tulajdonos köteles hordozni, művelés alatt álló földünk még mindig elég átlagos jövedelmet mutat fel. De ha evvel szemben számba vesszük azt is, hogy földbirtokunk másik fele ugarban van mindig s így a netto jövedelem hányadát arra is kiterjesztjük, mert ugyanazon évben azon birtok után is egyformán hordozunk minden állami és községi terhet, akkor meglehetősen lepad a netto jövedelem, mert a kimutatott bruttó jövedelemnek alig fogja kitenni legfennebb egy hatod részét. Ez esetben az árpa netto jövedelme holdanként lenne 7 17, a búkköny 7 35, a zab

2.49, a buza 6.23 forintot és így tovább. Ez alapon aránylag legtöbb jövedelmet hozna a répa, a kender és a len.

Lássuk hát hogyan állunk ezek termelésével?

Czukorrépát egyáltalán nem termelünk, mert nincs vele mit tennünk. A mi az országos statisztikai kimutatásban e czimen ki van mutatva, az csak az illető adat beszolgáltatók tévedésén alapul, a mennyiben Csikban általában czukorrépának nevezik a takarmányrépát, a mi tehát czukorrépa czimen az országos kimutatásban felvéve van, azt itt a fennebb közölt kimutatásban én egy rovat alatt mutattam ki; mert a mint fennebb jelzém, czukorrépát nemcsak nem termelünk, de nem is volna semmi cél annak termelésében, miután megyénkben sem vasut, sem közel gyár nincs, a hol azt hasznosítani lehetne.

A takarmányrépa termelés meglehetősen lendületet vett a közelebbi években, mert míg például 1882-ben csak 2 hold, 1883-ban 5 hold, 1885-ben 23 hold, 1886-ban 67 hold volt bevetve azzal, 1889-ben 76 hold vettetett be. Lassanként hova-tovább át kezdik látni kis gazdáink a répával való takarmányozás előnyeit. Ma már alig van kis gazda, ki legalább kertjében egy kis darab földet erre ne szánna. Ennek vetése igen előnyösen értékesül állattartásunk mellett, de a pénz értékben kifejezett jövedelem csak házilag érhető el, mert alig van példa rá, hogy e nemű terményét valaki pénzen értékesítette volna. Így a kimutatásban feltüntetett bruttó jövedelem ez idő szerint csak fikció lehet, arra tehát számítással nem építhetünk.

Óriási bruttó jövedelemmel szerepel a len-termelés s ennek felénél többel a kender (200.79—110.83). A számítás megközelíti a valóságot, mert áll az, hogy ezen két termény mű-

velése fő czélját képezhetné kis gazdáink termelésének, ha a mai viszonyok ezek termelésénél is arra nem utalnának, hogy összes termelésünk csak a házi szükségletre terjedjen ki, mert azon túl már tultermelés áll be s terményünk érték nélkül évekig elállhat valahol a padláson vevő hiányában.

E téren 1883 ban akkori földművelési miniszterünk megkíséرتette lendületet adni a gazdaság ezen jövedelmező mellékágának. Jó vetőmagot osztott ki a gazdák közt. Szakértőket küldött, kik a termelés előnyeit hirdessék. Szakmunkákat dolgoztatott ki, azokat kiosztotta. Modern rendszerű kenderáztatókat építtetett a megye különböző pontjain tetemes költséggel. Kendertörő gépet ajándékozott a gazdasági egyesületnek járgánnyal felszerelve. Szóval minden téren mindent megtett és elkövetett, hogy a kender és lentermelést Csikban meghonosítsa. Akadt is sok értelmesebb gazda, ki kendert és lent vetett nagyobb mennyiségben s mikor a sok kender és len dusan megtermett s volt elég, akkor jött a nagy gond, hogy mi történjék a nagy készlettel? Megmaradt a termelőknek, kik aztán évek folytán elhasználták házi szükségletre s felfogadták, hogy többször ilyen vállalatba bele nem fognak.

Önként merül fel itt a kérdés: miként lehetne e téren ezen nálunk jövedelmező terményekből a gazdaközönség részére jövedelmi forrást teremteni s ezzel a termelési kedvet fokozni?

Nagyon egyszerű rá a felelet.

Azon az alapon, melyen az ország különböző vidékein a cukorgyárakat felállították, hol a termelőkkel bizonyos mennyiségű répa termelését előre biztosítva a répa feldolgozására gyárakat alapítottak. Ha nálunk hasonló feltételek kikötése mellett kender és lentermelés biztosítására köteleznők a birtokosságot, könnyen le-

hetne annak feldolgozását egy fonó gyár felállításával kapcsolatba hozva a termelést életre keltetni. E nélkül hasztalan minden iparkodásunk, mert legjövedelmezőbbnek mutatkozó terményünk, csak a házi szükséglet számára fog továbbra is értékesülni, mely uton pedig mint tudjuk a gazda pénzt kimél meg ugyan, de pénzt nem szerezhet.

Ezen összehasonlítások következményeképen tehát teljes megnyugvással állithatjuk, hogy ez idő szerint mezőgazdasági termelésünk alig fizetvén valamit, nagy terjedelmű legelőnk és termésheszetes kaszálóink mellett, egyedüli boldogulásunk alapját csak az állattenyésztésben kereshetjük.

Áttekintésül és némi tanulságul ide igtatom néhány főbb terményünk aratás eredményét 1882-től 1889. év végéig:

Év	Learatott terület	Termés		Learatott terület	Termés	
		átlag 1 holdon	összesen		átlag 1 holdon	összesen
	hold	métermázsza			métermázsza	
		Buza			Rozs	
1882	5323	5·98	31856	22061	6·92	152739
1883	5857	5·45	31949	23343	7·39	172569
1884	5986	4·44	26558	22510	5·89	132581
1885	5111	3·94	20133	23354	5·73	133790
1886	5316	5·20	27602	20813	5·23	108840
1887	5108	5·49	28044	22383	8·00	178995
1888	6104	5·58	34085	22169	5·69	126203
1889	6288	5·50	35148	22349	6·16	137590
		Árpa			Zab	
1882	8026	7·24	58092	16963	4·49	76158
1883	7918	6·86	54335	16987	4·12	70067
1884	7640	5·85	44660	18811	4·73	85140
1885	8044	6·06	48762	17106	4·72	80788
1886	7649	7·43	56809	17886	6·16	110158
1887	7030	7·38	51872	17729	3·52	62394
1888	1541	9·63	14834	17170	3·12	53512
1889	8457	9·24	78136	16617	3·94	65521

Év	Learatott terület	T e r m é s		Learatott terület	T e r m é s	
		átlag 1 holdon	összesen		átlag 1 holdon	összesen
	hold	métermázsza		hold	métermázsza	
Törökbuza				Répa		
1882	2363	12·39	29307	2	97·50	195
1886	3543	7·64	27065	67	105·30	7167
1889	3837	6·46	24787	76	106·09	8331
Luczerna, lóhere				Pityóka		
1882	83	20·00	1660	3089	46·12	142454
1886	131	17·20	2253	3693	18·05	66646
1889	221	12·61	2787	4381	24·00	105157

b) Földművelési rendszer.

Fennebb kimutattam, hogy összes szántó területünknek 52·9 százaléka marad évenként ugarnak.

Alig kell tovább mennünk fejtegetéseinkben, mert itt azonnal rátaláltunk egy radikális okra, mely gazdaközönségünknek legnagyobb nyomorúságát okozza. Kell-e kiáltóbb bizonyíték gazdálkodási rendszerünk elmaradottsága mellett, mintha itt a számokat felsorolva, azt találjuk, hogy az ősi két fordulós ugarrendszer mellett, földeink felénél többet évenként vetetlen kell hagyjuk, mely után pedig ép úgy fizetjük az adót és épen úgy hordozunk minden közterhet, mint a bevetett és használt területek után. Vagy nem kell-e elzörnyednünk annak tudatán, hogy összes művelés alatt álló 457.342 hold területünkben évenként csak 64.846 holdat vethetünk be, mert ilyenek nálunk a viszonyok és ilyen a mi megrögzött gazdálkodási rendszerünk. Magyarország egész területén az ugarnak hagyott terület átlag 16·8, Erdélyben átlag 31·4, de Csikvármegyében 52·9, vagyis az egész országban a legkedvezőtlenebb.

A közelebbi múlt években néhány község az ősi gazdálkodás második fokára ment át, mert

legalább hármias vetés forgót hozott be s nem-hogy meg nem bánta, de ma már erőszakkal sem lehetne visszatéríteni az ősi hagyományhoz.

E bajon kellene segíteni első sorban. A ki azt kitalálná, hogy miképen lehetne rövid időn ezen segíteni, az vármegyénk gazdaközönségének megváltójául méltán tiszteltetnék. Társadalmi uton hatni akarni ez állapot megváltoztatására hasztalan fáradság. Megkísérlettük ezt már nagyon sokan, fájdalom, minden siker nélkül. Most működött egy anketeszerű bizottság az erdély-részi képviselők köréből az erdélyi birtokrendezések kérdésében az igazságügyminiszter kezdeményezésére. Le is tárgya ták szépen a kérdő pontokat s a tagosítás és arányosítási kérdésben nagyszabásu szép megállapodásokra jutottak. A miniszter meg is ígérte, hogy a megállapodásoknak eredménye fog lenni. Hogy mikor, az a jövő titka. Évek óta készül az ugynevezett „Mezőrendőri törvény“, melytől sokat várunk, de hogy vajjon abban ki fog-e taláztatni a módja annak, hogy egy ilyen megrögzött mezőgazdasági viszonyok közt tengődő gazdaközönség, milyen a csikvármegyei, hogyan bontakozik ki ebből az állapotból, azt remélni sem merjük. Nagyszabásu terveknek és intézményeknek bővében vagyunk, de azokhoz miként lehet eljutnunk, mikor a kezdet kezdetéhez még az ösvényt sem találjuk? A tagosítás előnyét minden értelmes gazda felfogja s azt óhajtja; de hogyan lehessen ott tagosításról beszélni, hol olyan nyers tömeggel kell szembeszállni, mely még a hármias határ rendszerrel sem akar megbarátkozni. Érvényben álló törvényeink eléggé megmutatják az utat arra, hogy a tagosítás egyes községekben néhány értelmes birtokos közakaratóval törvényesen elrendeltessék; mert alig van község, melynek kebelében ne taláztatnék meg a tago-

sítást óhajtok tulajdonában az a birtok minimum, melyet a törvény sine qua nonképen kijelöl. De hol van az az erkölcsi elszánás és az a társadalmi merész kockázat, melylyel az a néhány birtokos a község majdnem egész személyes többségével szemben, képes legyen az ügyet éveken keresztül képviselni és érvényre juttatni, a többség terrorizmusával szemben?

Ennek megértésére és kézzelfogható bizonyítására elég ha rámutatunk az arányosítás nesze semmi fogd meg jól eredményére.

Tovább egy évtizednél folynak az arányosítási munkálatok a vármegyében. Nehány községben a munkálat be is fejeztetett s a birtok szerinti arány meg is állapítottatott oly formán, hogy egyes birtokosok már tisztában vannak vele, miként arányszerinti joguk $\frac{1}{3648}$, $\frac{38}{3648}$ vagy $\frac{15}{48863}$ -ad részből áll, de hogy ezzel a jussal tovább mi történjék, az csak a jámbor papiros dolga; mert azért minden maradt csak a régiben. A munkálat bele került egy jó összeg költségbe s a mellett jó nagy adag kellemetlenkedésekbe s ma már örvendünk az eredménynek, de annál több hasznot nem hozott. Melyik birtokos tudna olyan elszánt és vakmerő lenni, hogy az arányjogok érvényesítéséért sorompóba szálljon?

Ha ez így áll, akkor minő alapon remélhetnők mi itt Csikban, hogy a tagosítás keresztülvihető legyen?

Merültek fel eszmék e baj gyökeres orvoslására, melyek közül a mi viszonyaink szerint, egyedül csak a kényszer tagosítás eszméjét tarthatjuk eredményhez vezetőnek és egyebet semmit. A birtokrendezésről néhány §. törvényt hozni s abban elrendelni a tagosítást oly formán, hogy a tagok számának megállapítása a közbirtokosságnak hagyatik fenn. Ezen móddal

kibontakozhatunk mai szomorú gazdasági állapotainkból, de e nélkül soha.

Az erdélyi képviselők által az igazságügy-miniszter kezdeményezésére és elnöksége alatt tartott tanácskozáson szintén felmerült ezen eszme, de csak abban történt megállapodás, hogy a politikai község kérdeztessék meg a tagosítás szándéka iránt; másként marad minden a régiben. Ezzel ugyan nem lett előbbre vite az ügy még egy lépést sem, mert a politikai község maga épen olyan, sőt még nagyobb terrorizmusa alatt áll a többségnek, mint az egyes módosabb birtokosok. Mit felelhetne tehát egyebet a község képviselőtestülete ezen naiv kérdésre, mint azt, a melynek hatása alatt áll?

Ezen kérdésben egy megfoghatatlan probléma előtt állunk. Megmondom miért.

A tagosítás a világ minden művelt nemzete előtt a gazdasági boldogulás elengedhetlen következményeképen van elismerve. Tudós és laikus értelmes gazdák egyformán meg vannak győződve, hogy e nélkül okszerű gazdálkodást a mai viszonyok közt folytatni nem lehet. Magyarországon nincs művelt ember, a ki ezen nézetet ne osztaná, sőt Csikmegyében sincs ilyen. És mégis kerüljük e kérdés gyökeres megoldását. Engedjük századokon keresztül, hogy az értelmetlenség uralja a helyzetet, s okozzon örökös kárt úgy magának, mint sok ezer embertársának! Ha átlátjuk, hogy szükséges a birtokrendezés ilyenén volta s ha átlátjuk, hogy azzal még a tudatlanokon is segíteni lehet, vajjon mi akadályozza abban a kormányt és törvényhozást, hogy ez állapotot törvénnyel rendezze? Ha komolyan meg vagyunk győződve annak üdvös voltáról, nemzetellenes bűn azt halogatni.

Ezzel egyidejűleg még azt is számba kellene vegyük ez idő szerint, hogy szomorú köz-

gazdasági állapotaink közt, a proletariatus szaporodásával a kommunisztikus és szociális hajlam oly mértékben kezdett fejlődni népünk rétegeiben, hogy fel merem tenni, mikép egy-két évtized múlva ezen gazdasági kérdést százszoros erőfeszítéssel és nagymérvű áldozatok árán lehet majd csak rendbehozni s akkor is csak kényszer útján.

Theoretikusok azt állítják, hogy az ily kérdések önként oldódnak meg, a lakosság fokozatos művelődésével s e tekintetben azt várják, hogy a már modern alapokra fektetett népnevelés e téren is meg hozza a jövőt. Ez a theoria igazolta magát a népek fejlődésének történetében az egész emberiség nagy egyeteménél; de a mint mi tapasztaljuk, nálunk ha nem is teljesen megfordítva áll az eredmény általános viszonyainkban, de a birtokrendezés kérdéseivel szemben ép az ellenkező irány domborodik ki hovatovább s minél felvilágosodottabbnak kezdenek látszani népünk szószólói, annál nagyobb ellenállást kezdenek kifejtetni a kérdésekkel szemben, mert annál pontosabban kezdik tudni kiszámítani azt, hogy lehet nagyon csekély vagy éppen semmi földbirtok nélkül, a módosabb földbirtokos terhére s az ő földének ugarbantartása mellett valamilyes állatainak szabad legeltetésével hasznót huzni. Ezen számító osztály hovatovább szaporodva, a földbirtok pedig ugyan ezen arányban aprózódva, a kérdés megoldása éppen ilyen arányban több és több ellenzőre fog találni.

Ezek az okok azok, melyek miatt én a kényszertagosításnak törvényhozás útján való intézését látnám szükségesnek.

Sajátos viszonyaink közt, mely azonban majdnem az egész Székelyföldön azonos, a tagosítást nem azon merevségben hajtánám végre,

mint azt a szó valódi értelmében felfogni szokták; mert nálunk az erdő és legelő alig képezhetné tagosítás tárgyát. E tekintetben tehát legfennebb a faizás és legeltetési jog arányosításáig lehetne menni, valamint figyelmen kívül lehetne hagyni a nálunk ugynevezett „erdei kaszálókat“, melyeknek az általános tagosítás körébe vonásával alig lehetne kulcsot találni. Többi földünket a szokásos becslések alapján legalább két tagban kaphatnók. Egyik tagul a szántót, másik tagul a kaszálót.

c) Birtokviszonyok.

A fennebb közöltekből már meglehetősen képet alkothatunk magunknak általában a birtokviszonyokról; azonban e kérdést szükség még tovább is fürkésznünk, hogy a kép jobban ki-domborodjék.

Mikor egy 5—10 holdas gazdának birtoka 40—80 párczellában fekszik a határ legkülönbözőbb részeiben s egymástól sokszor 1—2 óra járásnyira, el lehet képzelni, hogy egy 50—100 holdas birtok hány ilyen apró darabban hányódik a szélrózsa minden irányában. Valahány darab föld, annyiféle művelés alatt állván, különböző termények jőnek azokba vetés-forgó alá. E mellett a különböző szokásos szolgalmak, melyet a birtokos társak gyakorolni soha el nem mulasztanak, oly különböző kényszerűségekbe juttatják a gazdát, hogy az egyes párczellába vetendő termény felől előre soha sem lehet biztos. A hova buzát szándékozott vetni, oda nem vethet, mert a sertés csorda a jól művelt és készen megforgatott földet úgy össze heverte egy heti deleléssel, hogy csak más tavaszon lehet rágon-dolni a bevetésre; a hova rozsot szánt, azt a szomszéd trágyázó kalákásai úgy hosszában utalták, hogy rá se lehet gondolni a bevetésre. Az

őszön elvetett buza és rozsföldek mindkét végét a szemközt gazdálkodó szomszédok kender, pityóka és más tavaszi terményeik elvetésekor úgy összevissza tapossák, hogy 5—10 öl hosszúságban alig termik valami. Egymás vetésén szekerrel, ekével, boronával keresztül kasul járni, ez olyan ősi szokás, melyért még neheztelni sem szokás. Ha egy párczellánk valamely dülő ut hosszában talál elnyulni, azt csak május végén vethetjük el valami nagy ügygyel-bajjal, mert az ilyen dülő ut rendesen semmiféle karban nem tartatván, kényelmesebb a gazda társaknak a sima szántón hajtani végig szekerüket, állataikat, mint valamelyes görös uton. Ezt még akkor sem szoktuk megkimélni, ha a vetés már arasznyira nőtt az ilyen szolgalmás földön. Egy-két jobb párczellánkba nem vethetünk buzát vagy árpát, mert a falu mellett lévén, a verebek vagy a varjak eszik meg. A másikat azért nem használhatjuk szabadon, mert az ugar szélén van s a legnagyobb felügyelet mellett is, vagy a juhok, vagy a sertések, vagy épen a libák fognak rajta végig járni. Így minél széjjel szórtabban fekszenek párczelláink, annál több kalamitásnak vagyunk állandóan kitéve.

Azt alig is kell említenünk, hogy a munkáskéz kellő kihasználását akár aratásnál, kapálásnál, takarásnál vagy kaszálásnál mennyire megnehezíti az egymástól órányira fekvő párczellákon való művelés. Ha tehát nálunk valamivel olcsóbb a napszám, bizony annál sokkal kevesebbet is lehet abból kihasználni, mert több munkás igénybevétele mellett, a nap nagyobb része az egyik párczelláról a másikra való örökös járkálással telik el a napszámos ideje.

Különös világot vet a mi okvetlen földművelősködő népünk birtokviszonyaira, ha számbaveszszük, hogy Csikmegyében mintegy 22.000

földbirtokos van, mely állapotot ha összehasonlítjuk a tényleges művelés alatt álló területtel, azt találjuk hogy átlag minden birtokosra 2·7 hold birtok esik. A nagy többség azonban még az átlagos területtel sem rendelkezik, mert nagyobb azok száma, kiknek földbirtoka 0·5 holdtól 1—2 holdig terjed, sőt nagy azok száma, kiknek félhold birtoka sincs. Ez állapotból pedig viszont nem következik az, mintha a nagyobb birtokok és birtokosok tennének számot. 300 holdon felüli birtok alig fordul elő, 1—200 holdas, egy néhány, 50—100 holdas több, de a legtöbb birtok 50 holdon alul van. Ha e szerint osztályozni akarnók birtokosainkat, következő osztályozást állapíthatnánk meg: 1-től 10 holdig kis birtok; 50 holdig kis közép birtok; 100 holdig nagy közép birtok; 100 holdon felül nagy birtok. Ha ezen birtokok mellett azt is számba vesszük, hogy azok sehol sem egy tagban terjednek el, fogalmat adhatunk a csiki székely birtokviszonyokról. Hogy egy tagban 10 hold birtok terjedjen el, az a legnagyobb ritkaságok közé tartozik, mert a föld a folyton folyó osztozkodások miatt annyira el van aprózva, hogy 10—50 □ öles területek már a megszokott nagyságuk közé tartoznak.

És mégis okvetlenül földműveléssel foglalkozunk. Sőt ez annyira vérünkben van, hogy sokszor anyagi romlásunk árán, adósságra is megvesszük a szomszéd eladóvá lett földjét, melyen addig semmi szín alatt tul nem adnánk, míg arra a végrehajtó hivatalból rá nem kényszerít, mikor aztán rendesen potom áron dobolnak ki a keservesen szerzett barázdák birtokából. Más körülmények közt a földbirtok ritkán képezi nálunk adás-vevés tárgyát, mert vérünkben van ahhoz utolsó lehetőségig ragaszkodni. Innen van, hogy a földbirtok aránylag becses és drága.

Egy hold rét olykor 4—500 frt, egy hold jobb szántó 2—300 frt vételárt is elér. Ebből önként következik, hogy kevesebb jövedelem kilátásával alig lehet valamibe pénztőkét nálunk elhelyezni, mint földbirtokba és mégis a legnagyobb előszeretettel abba helyezi el néhány megtakarított garását minden székely ember; mert ősidőktől fogva azt tartotta, s ez hagyományként maradt apáról-fiúra, hogy az az egyetlen bizonyos tőke, mely a földben fekszik.

Azt nyugodtan nézi a mi falusi székelyünk, hogy az ő falujában megtelepedett volt zsandár, vagy fináncz hitelre szatócsboltot nyit s néhány év alatt tőkepénzes lesz és a legelső ur lesz belőle. A tőkepénzét is kölcsön szívesen veszi 10—50 perczentre, de valameddig az is földbirtokot nem vásárol, addig lenézi és nagyobb urnak tartja magát annál, még akkor is, ha adósa.

Ezért mondom én, hogy mi okvetlen földművelők vagyunk s ez okozza nagy részben a mi nyomorúságunkat.

De ha mind ezek így vannak s ezt mindnyájan is tudjuk, akkor önként következik, hogy ez állapot jobbra változtatása felett komolyan kell gondolkozzék annak, ki javunkat akarja.

Hirtelenében alig jut eszünkbe találóbb orvosszert ajánlani e bajra, mint a mi a székely közmondásban meg van örökitve, mely így szól: a kutyamarást a szőrével kell gyógyítani.

Ez per analogiam szerintem azt teszi, hogy nem szükség ábrándos szerekkel támadni meg a székely ember ugynevezett geniusát s őt természetével ellentétes hivatásokra csalogatni, biztatgatni, kapacitálni, informálni, erőszakolni, mert ő ha egy hétig hiszen is azoknak, de egy hét múlva a jobbik eszével úgy is csak azt fogja követni, a mi neki vérében van: ő visszatér az

ősi barázdához. Sőt ehez annyira visszatér, hogy a barázda művelésénél sem igen akar eltérni attól, a mit és a hogyan megszokta.

Őt a társadalmi intézmények erejével a törvény minden szigorával azon a téren kell vezetni, védelmezni és utba igazítani, a mely neki kedves. E téren tehát törvény útján kell gondoskodni róla, hogy földét úgy művelhesse, hogy az neki hasznot hozzon s az ő megélhetését biztosítsa. Az ily intézkedés előtt azonnal meghajlik, mert a törvényt ritka nép tiszteli jobban a székelynél. Megcsökönyszerűsödött konzervatív hajlamainál fogva soha sem azt keresi, a mit törvény megenged, hanem azt teszi csak a mit a törvény parancsol. Hiába engednek hát a birtokviszonyok megváltoztatására nagy szabad kezet, ez nem fog segíteni rajtunk, hanem igenis az, a mit a törvény rendel.

Ezért én a székelységet továbbra is meghagynám az ősi barázda mellett, de törvényes útját találnám annak, hogy e barázdákkal élni tudjon, miből önként következne aztán, hogy az e téren élni tudók mellett egy oly másik osztálya nőne fel a népnek, mely lassan-lassan más hivatáshoz is szoktatható lenne, mert a gazdálkodásban való előhaladás nemcsak a vállalkozási kedvet és hajlamot érlelné és izmosítná önként, hanem az ahhoz megkívántató tőkét is előkészítené és gyarapítaná.

Ezen felfejtett alapon én mindig kétes reménnyel néztem és nézek minden oly ujitást, mely akár felülről jó, akár itthon indul el, de rohamosan akar reformálni s majd az ipar, majd más foglalkozás terére akarja a székelyt egyszerűre átidomítani. Nem is sikerült egy ilyen reformáció sem, mert nem természetes alapon indult s mondom, hogy nem is fog sikerülni még századok múlva sem semmi oly honboldogító

eszne, melynek legelső alapját nem a földművelés képezi s mely nem abból indul ki.

A székelyek ügyében örökös tévedésben vannak azok, kik a különböző orvosszereket állandóan készletben tartják s napról-napra ajánlgatják.

Állandóan összetévesztik a székely földműves osztályt a székely napszámos osztálylyal s minden orvosszer örökösen az utóbbi osztályt traktálja. A tulajdonképeni nyomorult földműves osztály, mely itt kinlódik és tengődik, még a papiroson levő hasznos medicinákból sem kap.

Igaz, hogy az a kivándorló vagy inkább jövő-menő osztály is részben a földmives osztályhoz tartozik, a mennyiben csaknem mindeniknek van egy-két véka férőjü földje s legalább egy kis házikója, de azért ez képezi nálunk a tulajdonképeni napszámos osztályt, mely állandóan jó megyen a munka után.

Valóban, én nem tudom minő társadalmi, nemzetgazdasági avagy politikai raptusban szenvednek azok, kik mindenáron első sorban ezen napszámos osztály ügyebaját siratják s minden örekvésük oda irányul, hogy ez legyen boldog tthon és ne vágyakozzék el hazulról még munkakeresés végett se. Ez talán korunk szelleme? Talán ez ma a levegőben van?

A értelecsiki, mben vett kis birtokosközéd vagy nagy birtokos osztály alig élhet itthon, naponta megyen tönkre, mert nem képes megküzdeni a legnagyobb szorgalommal, önmegtartózkodással és megfeszített igyekezettel sem a nehézzé vált viszonyokkal. És még sem emelkedik egyetlen hang ezen osztály érdekének védelmére. Pedig, ha jól megfontoljuk a dolgot, első sorban ezen osztály helyzetén kellene segíteni, hogy ez által a nagyon támogatott osztályon is egyuttal segítve legyen. Ha a tulajdonképeni gazdák hely-

zete könnyebbülne, ugyanazon arányban önként könnyebbednék a napszámos osztályé is ; mert a tehető s gazda osztály képes első sorban foglalkozást adni a napszámosnak. Ha a gazda osztály szegény és nyomorult, rá van utalva, hogy munkáit inkább csak úgy félbe-szerbe végezze el, s ha csak kikerülheti, napszámost igénybe ne vegyen. Így akkor önként beáll a napszámos fölösleg, melynek máshol kell a kenyér után néznie, melyet itthon meg nem kap.

Támogassuk tehát legelső sorban és feltétlenül a földműves gazda osztályt úgy társadalmilag, mint törvényhozás utján örvényes intézmények teremtésével, hogy általa a sokat emlegetett napszámos osztály is támogatva lehessen. Segítsünk a gazdálkodás nyügein, hogy a jobbra termett székelység itthon az ő barázdái mellett megélhessen és gyarapodhassék. Ne fessük falra az ördögöt s ne csináljunk rémképeket s főként ne ámitsuk magunkat és másokat olyan bajok rémlátásaival, melyek csak muló természetűek s melyeket orvosolni külön úgy sem lehet, de egy alaposabb baj orvoslása esetén önmaguktól szűnnek meg. Orvosoljuk a székely munkás osztály baját a földműves osztály nyomorúságának orvoslásával ! Javítsunk a birtokviszonyokon.

III.

Kertészet.

a) Gyümölcsstermelés.

Nem dicsekedhetünk vele, hogy vármegyénk éghajlata valami nagyon kedvező volna a gyümölcsstermelésre; de azért azon tulzásba sem eshetünk, hogy e téren való törekvéseinket ok nélkülieknek mondjuk. A közelebbi évtizedig annyira el volt hanyagolva vármegyénkben a gyümölcsstermelés, talán bizonyos ősi előítélet miatt, hogy annak alig lehetett nyomára akadni. Voltak addig is egyes pontjai vármegyénknek, hol legalább magról tenyésztett gyümölcsfákon figyelemre méltó mennyiségű gyümölcs termett; de a fák nemesítése s azoknak szorgalmasabb szaporítása és gondozása csak az utóbbi években vett lendületet. Delnén, Menaságon, Szentgyörgyön, Bánkfalván addig is lehetett látni erőteljes, kinőtt fákkal bíró kerteket, mely községeknek hegyekkel, dombokkal körülvett fekvése az ártalmas szelektől biztosította a fákat. Ma azonban, különösen a megyei gazdasági egyesület kezdeményezése és fáradozása folytán, napról-napra szaporodnak a vármegye minden szögletében a fákkal szépen beültetett kertek. Vannak már szakértelemmel kezelt és gondozott gyümölcsösök is, melyek nemes gyümölcsseikkel jól kifizetik az alapítók fáradozásait. Orel Máté gyümölcsöse Gy.-Szentmiklóson, vagy a Márton Ferenczé Cs.-

Sz.-Mártonon, kedvezőbb éghajlatu vármegye gyümölcsösei közt is számot tennének, különösen a fajok válogatottsága s a termelt gyümölcsök minőségére nézve.

A megyei gazdasági egyesület minta faiskolát állított fel és rendezett be Csik-Szeredában, melyben már több ezer nemes csemete virul s a beoltásra készen álló vadonczok tizezrenkét kelnek a táblákban, hogy alapját képezzék a vármegye különböző vidékén lakó és érdeklődő egyesületi értelmesebb tagok gyümölcsöseinek.

A vármegye külön szabályrendeletet alkotott a községi faiskolák felállításáról s ma már a megye minden községében kisebb-nagyobb területtel felállítva és nagyobbára berendezve van a faiskola, melyek felett a vármegye által rendszerezített gyümölcsészeti vándortanító gyakorolja a felügyeletet.

A vándortanító által egybeállított évi jelentés szerint 1890. év végén már 4259 nemesített oltvány és 44358 vadoncz volt a községi faiskolában, melyekből 625 drb nemesített oltvány osztatott ki a községek lakossága közt és 171 drb ültettetett ki anyafának.

Ha tenyésztőink lemondanának azon minden kezdő gyümölcsész által követett rossz szokásról, hogy fiatal gyümölcsösükbe minél többféle fajt akarnak meghonosítani, még sokkal nagyobb eredményt érnének el.

A gazdasági egyesület ezelőtti évekkel megállapította a nálunk tenyésztésre ajánlható fajtákat, s a mely tenyésztő ezt figyelemben tartja, nagyon sok fáradságos és sokszor költséges experimentációtól megkíméli magát. Ilyen fajták:

a) A l m á k : 1. Nyári piros kalvit. 2. Czitrom alma. 3. Téli arany parmen. 4. Parker kormos. 5. Danczigi bordás. 6. Sikulai alma. 7. Török muskotály. 8. Batul. 9. Ponyik.

b) K ö r t é k : 1. Vilmos. 2. Ananász. 3. Tongrei. 4. Izambert. 5. Napoleon. 6. Téli es-peres.

c) S z i l v á k : 1. Jefferson szilva. 2. Althan ringló. 3. Walesi herczeg. 4. Washington. 5. Kirke. 6. Pond magoncza. 7. Muskotály. 8. Olasz beszterczei.

d) Meggyekből és cseresznyékből a nemesített fajok nehezen fejlődnek s kevés gyümölcsöt is hoznak, hanem a magról, vagy gyökthajtásról nevelt közönséges meggy és a spanyol meggy elég buján diszlik és sok gyümölcsöt is hoz. Ennél tovább menni már hasztalan experimenczió.

Csikvármegye törvényhatósága a gyümölcsészet felkarolására a közelebbi években annyit tett, hogy alig akad párja az ország vármegyéi közt.

Intézkedéseivel századok mulasztását igyekszik helyrehozni. A gazdasági egyesület hatósága alá megyei gyümölcsészeti és méhészeti vándortanítói állást rendszerezített s ez állás fizetését évi 500 frttal hordozza. E mellett pedig a vándortanító intézkedéseit a hatóság minden téren istápolja és elősegíti, a mi még többet lendít az ügyön mint bármi más társadalmi közrehatás és jóakaratu buzgólkodás. A ki egy hivatalos vármegyétől ennél is többet kíván ez idő szerint, az illúziókban ringatja magát. Így haladva, a siker el nem maradhat.

Nagy szükség is van rá, mert idáig összes gyümölcs szükségletünket a szomszéd Udvarhely és Háromszékvármegyék fedezték. Nyár derekától tél kezdetéig járvák a gyékényes szekerek községeink utczáit gyümölcsöt árulva s a legvadabb és legfanyarabb gyümölcsök is készséges vevőkre találhatnak nálunk. Sok ezerre megy az, a mit e révén Csikból kivisznek.

b) Konyhakertészet.

A konyhakertészet terén alig van valami feljegyezni valónk. Házi szükségletünket saját kertünkben látjuk el. Minden káziasszony nálunk konyhakertész. A mi a házhoz zöldség-féle és egyéb kerti főzelék-féle szükséges, azt háziasszonyaink termelik és állítják elő. Ennél tovább nem terjed a mi konyhakertészetünk forgalma. A kerti terményeknek piacza nem lévén, azoknak ára sincs. Legfennebb a káposzta és hagyma az, mely a piacon is legalább olcsó árban értékesíthető.

A káposzta termeléssel foglalkoznak is székely asszonyaink, melyből a belfogyasztás szükségletét elég kurrens módon el is látják évenként.

A hagyma termeléssel már nem így vagyunk. Ennek termelésével a szomszéd Udvarhelymegye közel eső községeiben oly értelemmel és oly mennyiségben foglalkoznak, hogy a csikiak azzal versenyezni meg sem kísérelték még idáig. Általános Csikban a meggyőződés, hogy a máréfalvi, fenyédi és bethlenfalvi asszonyok oly olcsó árban és oly mennyiségben hozzák Csikba a koszoruhagymákat szent Mihály sokadalmára, hogy annak termelésével a csikiak ok nélkül vesződüének, mert oly olcsón elő nem tudnák állítani.

Nagyon természetes, hogy ezen feltevésből egy betű sem igaz. Ezt nagyon kényelmes elhinni annak, a ki nem akar a termeléssel vesződni, de teljesen alapteljes. Igaz, hogy olcsó a hagyma, de azért a csiki föld épen olyan jól megtermi azt, mint a máréfalvi s ha e révén az itthon termelt hagyma árával is megmaradna 1—2 írt, az minden gazda portáján számot tenne. Ha az a 4—500 írt, mit a csikiak a máréfalviaknak adnak évenként hagymáért, itt-

hon maradna, bizony nem válnék kárunkra. A kertészetből tehát a míg kivitelünk egy krajczár ára sincs, addig behozatalra szorulunk e téren is.

A paszulyt, borsót, lencsét is nagybárra kerti művelésben részesítjük még ez idő szerint. Csak nagy lassan halad e termények mezei művelése. Nagybárra törökbuza vagy pityóka között vetve műveljük e terményeket s nagy ritkaság a mezőn külön vetve látni ilyeneket. Pedig, ha a többi közül csak a lencse termelés jövedelmezőségére teszünk egy kis számítást, azonnal átlátjuk, hogy annak művelése sokkal több haszonnal kecsegtet, mint sok előszeretettel vetett terményünk. A lencse kissé soványabb, homokos, kevésbé agyagos talajjal is megelégszik, sőt a kövér földet nem is kedveli. Mennyivel több haszonnal termelhetnők tehát azt, mint éppen a búzát. Természetes, hogy legelső sorban fel kell hagyjunk a csiki vadlencse termeléssel, melynek a kereskedésben — apró szeme miatt — semmi értéke nincs, de a gazdasági egyelet által már több ízben kiosztott stockeraui lencse ép oly gazdagon megtermik, mint a mi magunkon vetett aprószemű, haszontalan vadlencse.

A termelés könnyebbségéhez azt is hozzá kell vegyük, hogy a lencse kapálást sem kíván, legfennebb gyomlálásra tart némi igényt.

Ezt azért hozom fel, mert a kapálás a csiki napszámos osztálynak egyik leggyengébb oldala. Se nem szeret, se nem tud kapálni, különösen az erősebb neme fajunknak, mely még mindig azt tartja, hogy a kapálás a nőknek való. Ezért, kapálás idején ha csak lehetséges, más foglalkozást keresnek maguknak s a kapálást hagyják a nőkre.

A törökbuza és más kapás növények művelése is részben e megrögzött előítélet miatt nem terjed eléggé.

Igy vagyunk az ugorka termeléssel is. Maga a kis gazda, vagy gazdasszony ritkán vesződik vele, vagy ha vesződni kíván is, kevés eredményt ér el, mert nincs hozzá türelme. Innen van, hogy nyáron és őszi felé szekér számára hozzák az ugorkát a szomszéd vármegyéből s nagy vásárt csinálnak vele úgy a szeredai piacon, mint falukon, még pedig meglehetősen jó árban, van eset rá, hogy egy véka ugorkáért 1—2 frtot is megkapnak, különösen a téli sózásra használható ugorkáért.

Jól tudjuk, hogy úgy a hagyma, mint az ugorka művelése kevés tért kíván, de annál több utánjárást és éberebb gondozást. Aránylag megfelelő téren alig van termés, mely több tiszta hasznot hozna a termelőnek a mi viszonyaink szerint, mint az ugorka és hagyma, de azért azt látjuk, hogy helyi szükségletünket sem tudjuk ellátni saját termelésünkkel.

Murkot (sárga répát), petrezselymet már többet termelünk s e részben nem is szorulunk behozatalra, bár ezen zöldségek termelése is szigoruan kerti művelésben részesül. A nagy gumóju czellert, már kívülről szokták behozni.

A konyhakerti magvak termelése teljesen elhanyagolt tér nálunk. Kerti terményeink magvait majdnem kizárólag magkereskedőktől vásároljuk. Évenként sok ezerre megyen azon összeg, mit e czimen Csikból a budapesti és más vidéki magkereskedők nagy hangu hirdetési nyomán kiadunk. Legtöbbsnyire teljes sikertelen experimentációkat teszünk a czifra nevű magvakkal, melyek nagy része ki sem szokott kelni; de azért alig jut eszébe egy-egy értelmesebb háziasszonyunknak, hogy a szükséges magvakat saját kertjében termelje s lemondjon azon sok mindenféle „óriás“ és „kedvencz“ termények felidicsért magvainak postán való meg hozatásáról.

A csik-szeredai posta évadonként szekér számra hozza a czifra árjegyzékeket a budapesti, sőt bécsi s még távolabb vidéki magkereskedőktől, melyeknek csak postai szállító bére bizonyosan százakra megyen. Ha Csik nem volna olyan jó talaja a becsapható jámbor klienseknek, bizonyosan óvatosabban s több válogatással küldenék amaz árjegyzékeket, de mert jól fizet s a vízre ment jámbor megrendelőktől busáson megtérült a költség, azért nem félnek áldozatoktól sem ama hirdetőik.

Itt még azt is felemlithetném, hogy közönségünk akkora elfogultsággal viseltetik ezen czifra árjegyzékek iránt s annyira divatos mániává fejlődött a magvak „rendelése,” hogy a megyei gazdasági egylet által ezen sok szédelgés megakadályozására s a közönség jóhiszeműségének kihasználása ellen tett azon intézkedése, hogy olcsóbb és több szavatossággal, sőt a tagoknak tetemesen leszállított árban árul takarmány és konyhakerti magvakat, alig vétetik figyelembe.

A gazdasági egylet törekvése e téren is rövid időn meghozza a kívánt eredményt, mert mintakertjében a konyhakerti termények is termeltetnek, sőt ujabban a magtermeléssel is sikerült kísérletek tétettek. Idővel át fogja látni közönségünk, hogy az a magtermelés sem olyan furfangos ördögség, melyet Csikban épen úgy ne lehetne üzni, mint az ország bármely más vidékén. Azt is át fogja látni, hogy a Csikban termelt magvak után sokkal jobb sikerrel teremnek meg a vetemények, mint az idegenből ide hozottak után. Idővel arra is rájő a mi közönségünk, hogy a messze vidéken hirdetett magvakat sem Kanaán országban termelik azok a czifra hirdetőik, hanem egyes értelmesebb vidéki kertészek és gazdák termelik azokat, kiktől

a magkereskedők épen úgy vásárolják össze, mint tőlünk a tojást a tojásos zsidó. Ha majdan ezt át fogják látni és ez iránt fel fognak világosodni, akkor el fog mulni a „rendelési“ hajlam, mely ma még mánia. Erre a gazdasági egylet kertészetének kell uttörőnek lennie.

Melegágyat tavaszon a korai palántok előállítása végett, majdnem minden értelmesebb háznál állitnak be s annak gondozásában sok helyen kiváló buzgósággal és eredménynyel működnek.

c) Virágkertészet.

A virágok tenyésztésével a magántenyésztő a mennyi gyönyört és nemes szórakozást szerez magának és környezetének, ép oly kevés anyagi hasznot biztosít. Mindazonáltal az oly egyén vagy nép, mely a virágokkal való foglalkozást kedvvel űzi, bizonyos fogékonyságot árul el a nemes hajlamok iránt. Igazán mondja egyik költőnk, hogy ki a virágot szereti, rossz ember nem lehet,

Ha ebből következtetést akarunk vonni népünk hajlamaira, eme következtetésünk csak előnyös lehet.

Alig van egy néhány négyszögölnyi kertecske nálunk, melynek ágyásai közt egy darab helyet ne a virágos ágyások foglalnának el. A fuszulyka, borsó vagy petrezselyem ágyásai közt is helyet találnak a virágos kis ágyak. De ez nemcsak a nyári időre terjed, mert alig van székely ház, melynek utczára nyíló ablakaiban ott ne állna két-három cserépbeli virág télen is. Intelligensebb házainknál már tuczat számra állnak a virágos cserepek az ablakokban.

A virágoknak pénzzé értékesítés szempontjából való szakszerű művelése nálunk még majdnem ismeretlen. A borszéki fürdő kertészetén

kivül alig akadunk ilyenre az egész vármegyében. Üvegház alig fordul elő 3—4.

A gazdasági egyesület e téren is kezdeményezőleg lépett fel, mert mintakertjében egy meleg és egy hidegházat építtetett, hol a virágkertészet is megleli a kellő figyelmet.

Utóbbi években a magas törzsű rózsák tenyésztése vett nagy lendületet s alig van jobb-módu ház, hol ily rózsákból egy-két fő ne ékitené a kis kertet.

A vadrózsa erdeink alantas domboldalain ezerszámra diszlik, mely könnyen hozzáférhető alapját képezi az oltott és szemzett nemes rózsáknak. Az utóbbi években több ezer ilyen vadrózsa-alany került kertjeinkbe a vadonból.

Ha van valami igaz abban, hogy a virágokkal való foglalkozás nemesíti a hajlamokat s az azok iránti előszeretet gyöngédebb érzelmeket fakaszt az emberi kebelben, úgy megyénk népéről a legkedvezőbb bírálatot mondhatjuk el ez alapon. Ősi szokása népünknek, hogy a legöregebb asszony is, ha templomba megyen, egy néhány szál friss virágot visz a kezében, melyet kendőjébe takargat, vagy imádságos könyvének leggyakrabban felnyitni szokott lapjai közé szorít. A fiatal leányok nyílt virág nélkül templomba, bucsura, vagy tánczba alig mennek. Ha ezzel egyuttal azt is tudjuk, hogy nálunk virágot pénzen venni nem szoktak, önként megértjük, hogy ez ősi szokás kifolyásaként, minden háznál ápolják és tenyésztik a virágot. Maga a szakszerű virág kertészet még eddig lendületet nem vett.

A virágmagvak beszerzésére és termelésére nézve ugyanazokat kellene elmondanom, a mit a konyhakerti termények magvairól e tekintetben már fennebb közöltem. Legfennebb annyit tehetnék még ahhoz, hogy a virágmagvak árán még

sokkal több pénz vándorol a magkereskedők zsebébe, mint a kerti magvak árán. Az árjegyzékekben czifrán leirt és lerajzolt virágok magvai még több vevőt csábítanak az experimentációkra, mint a kerti termények s e mellett azok drágábbak is, mint az utóbbiak.

IV.

Állattenyésztés.

Fennebb azon véleményt mondtam, hogy megyénk lakóssága az állattenyésztésre van utalva. A szemmel látható és kézzel fogható gyakorlati tapasztalat mellett, melyet évtizedek óta szerez-nem megadatott, megerősítnek e véleményemben a rendelkezésünk alatt álló statisztikai adatok, melyek szerint Csikmegyének 184.789 hold rétje, 153.000 hold havasi legelője s így összesen 337.789 kat. hold oly területe van, mely egyedül és kizárólag állattartás által hasznosítható. Az összes mezőgazdaságra használt területnek 73%-át teszik a rétek és legelők, melyek szerint a szántóföldek területe ugy viszonylik a rétek és legelők területéhez, mint 1 : 3 hoz.

E példa láttára az a legsajnosabb, hogy nagy területű legelőink kövér, izletes és tápdús füve, nagyobbára csak leprédáltatik, mint a székely szójárás ezt kifejezni szokta; mert azt a legeltetési módot és eljárást, mit nálunk követnek, távolról sem lehet kihasználásnak nevezni. Mikor szarvasmarhák, lovak, juhok, kecskék — sok helyen még a sertések és libák is — ugyanazon időben szabadon legelhetnek a legelő terület azon részén, hol az azokat terelő pásztor legeltetni jónak látja, ez több a mai korban, hogy sem azt egyszerűen gondatlanságnak nevezzük, ez valóságos barbárság. Egyik állat összetiporja

a másik előtt azt a füvet, melyet talán a később jövő a legjobb étvágygyal falna fel s néhány heti szabad csatangolás és közprédálás után, sokszor alig van a nagyterjedelmű legelő területen oly hely, hol valamely állat izlése szerint falatozhatnék, mert az egész legelő terület rendszeren egyszerre támadtatik meg minden rendű és rangu állat által.

Ha tehát megyei állatlétszámunk távolról sem felel meg azon mennyiségnek, mint a mennyit legelőink és réteink füve arányában tartanunk lehetne, azt legelső sorban, legelő területeinknek, ezen barbar módon való használása okozza.

Az 1884-iki országos összeírás szerint volt Csikmegyében 65,496 szarvasmarha, 12,221 ló, 27,600 sertés, 113,467 juh, 5618 kecske; az 1890-iki megyei összeírás szerint pedig 60,771 szarvasmarha, 10,038 ló, 11,759 sertés, 85,765 juh és 4524 kecske; mely szerint 4725 szarvasmarhával, 2183 lóval, 15,841 sertéssel, 27,702 juhval és 1094 kecskével s így összesen 51,544 drb állattal csökkent volna Csikvármegye állatlétszáma hat év alatt.

Ezen utóbbi adatokat természetesen csak felemlítem, de keveset lehet rájuk építeni, mert ismerjük a községi előjárók azon lelkiismeretességét, melylyel az ilyen adatokat összeállítani szokták. Itt legfennebb mint kuriozumot említem fel, mert semmi oly jelentős okot nem lehet felhozni, melylyel az állatlétszám ily nagymérvű apadását indokolni lehetne.

Már az 1884. évi országos összeírás alkalmával összegyűlt adatok felett is aggodalmát fejezte ki a megye közigazgatási bizottsága s azonnal elrendelte a tulajdonosok névszerű felsorolásával az új összeírást, melynek az lett az eredménye, hogy azon összeírás szerint 10007

darabbal több állat mutattatott ki, mint az országos összeírásban.

Ez alapon némi számításaink átlagos alapjául fel kell használnunk ugyan az állatlétszám adatait, habár nem is tekinthetjük teljesen megbízhatóknak azokat.

Ha csak egyedül az volna a czélom, hogy vármegyénk teljes elszegényedésének jelenségeit vizsgáljam és soroljam fel, hálásabb adatokat nem találnék arra első sorban, mint az állatlétszám apadásának számait. Kisebb mérvű fogyást én is hajlandó vagyok elismerni, de ezt a minőség emelkedésének előnyére tudom be. Mert hogy minőség tekintetében állatállományunk hovatovább emelkedik, azt el kell ismernünk, de nem oly mérvben, mint azt megyénk kedvező állattenyésztési rendeltetése megkövetelné.

Állattenyésztésünkben a főszlyt mindenestre a szarvasmarhatenyésztés képezi. Általános az erdélyi magyar fajta szarvasmarha tenyésztetik az egész vármegye területén. Kivételt csak némely félreeső havasi községekben látunk, hol az ugynevezett „mokány“, vagy csiki elnevezés szerint a „csángó“ marha tenyésztetik, mely kisebb alkatával, keményebb lábaival, buta fejével, felálló kecskeszarvával jobban különbözik a mi erdélyi fajtánktól. Előnye az, hogy soványabb tartást eltűr s jobban fejlett egyedei nagyobb tejelőképességgel bírnak, mint a közönséges erdélyiek. Újabb időben nagy figyelem tárgya lett a mi mokány fajtánk, mert Egan Ede volt országos tejgazdasági felügyelő mint tejelő marhát kiváló figyelmében részesítette s mint ilyent ajánlotta. A mult évben Bécsben rendezett kiállításra a megyei gazdasági egyesület az Egan ur megtalálására és buzdítására tíz darabot össze is vásárolt volt s néhány hétig jó tartás mellett elő is készítették a kiáll-

tásra, azonban azon közbejött körülmény miatt, hogy Egan ur megvált állásától, a mokány marhák a kiállításról elmaradtak. Nem is hiszem, hogy annak a nagy várakozásnak, melylyel a felcsigázott kíváncsiság a mokány marhákat várta, képesek lettek volna megfelelni. A legcizmeresebb jellegű példányok vásároltattak össze a havasi lakóktól, különös tekintettel a tejelő képességre, de azon néhány hét alatt, a míg a gazdasági felső népiskola istállóiban gondoztatnak és igen jól takarmányoztatnak, nem igen feleltek meg a róluk táplált nagy reményeknek, mert az átlagos fejés eredmény naponta csak 4—5 litert tett ki. A sárvári tejgazdasági szakiskolához múlt évben 20 drb vásároltatott be Csik-Szeredában. A bevá-ároltak nagyobb része azonban az én hitem szerint, nem a nálunk ugynevezett mokány fajhoz tartoznak, hanem azon magyar erdélyi fajhoz, melyet Csikmegyében a sikságon tenyésztnek s a mely a sok csigázás, okszerűtlen tenyésztés és silány tartás miatt el kezdi veszteni jellegét. Ha ez a mokány faj, akkor összes megyei szarvasmarha állományunk jó nagy részét ide számíthatjuk s akkor mi nagy tévedésben vagyunk, mikor a nálunk „csángónak“ nevezett marhát tartjuk „mokány“-nak. Ujabban Tormay Béla emlékszik meg a mokány fajról*) tüzetesen, melyből hasonlóan inkább ismerünk a mi sikvidéki marhánkra, mint a nálunk mokálynak tartottira. A mi (t. i. csiki) fajtánk legfennebb szarvállásra és a szarvak hosszabb, szélesebb és vékonyabb alkatára nézve különbözik az ott mokálynak jelzett marhától.

Elenyésző csekély részét képezi szarvasmarha állományunknak a pinzgaui és annak a fejer marhával való keresztezéséből származott korcs egyedek, melyek feketék, fehér-feketék, oly-

kor szürkék, deresek s néha halvány pirosak. E korcs fajra, melyet közönségesen schweizernek neveznek, leginkább Balánbányán akadunk, hol azt a bányatisztek előszeretettel tenyésztik. Tiszta pinzgaui tenyészete ez idő szerint csak a szeredai gazdasági iskolának van. Ezelőtt hét évvel 24 drb fiatal üsző szállitmány portáltatott a megyébe egyes birtokosok számára a nmgu földmivelésügyi miniszterium közvetítésével egyenesen Salzburgból. Azonban az akkor nagy kedvvel fogadott állatok tenyésztése lassan-lassan felhagyatott az egyes tenyésztők által, úgy hogy jelenleg csak még Lázár Domokos Csik-Taploczán folytatja tovább a tenyésztést ezen fajjal azok közül, kik a portált állatokat kapták. A szeredai iskola tenyészete három évvel régibb. Megnehezítette a tiszta tenyésztést a nálunk szokásos mindennap hazajáró csordában való legeltetés, melynek az lett a következménye, hogy a csordákkal szabadon járó fejr bikákkal kereszteződtek a tehenek s származtak a korcs ivadékok, melyek tovább tenyésztésére már semmi kedvet sem éreztek a tulajdonosok. Nehezítette a tenyésztést az is, hogy a pinzgaui marha általában nagyobb testsulya mellett, nem bírta ki a mindennapi legelőre járást s reggel és este a járhatatlan göröngyös mezei és erdei utakon 5—10 kmetert tenni s általában hamarabb kapott lábfájást, mint a mi ahoz szokott marhánk. Oka volt az is, hogy e fajta idáig meg nem honosodhatott, mert bikát csak a gazdasági iskola tartván, az egyes tenyésztők nem fordíthattak elég gondot a tiszta tenyésztésre. Pedig e fajta meghonosodása, gazdaközönségünkre nem birna hátránnyal, mert úgy husra, mint különösen tejhozamra, sőt a takarmányozásra való igényeire nézve is nagyban felülmulja a mi fajtánkat. E mellett mint igás erő sem marad

hátra. Példa rá a szeredai iskola tenyésztése, a hol a tehenek szolgáltatják az igás erőt s a mellett az időnként felnevelt egy-egy pár ökör majdnem háromszoros árban kel el a piacon, mint a fejer ökör.

Szarvasmarha állományunkból minden □ kilométerre 14·78, minden ezer lakósra 597·73 s minden 100 kat. hold szántóra 14·52 drb esik. S ha ez állomány értékét a terület és népességhez viszonyítjuk, azt találjuk, hogy minden □ klméterre 1056·08 frt és minden lakósra 42·77 frt esik, a melylyel szemben az erdélyrészi átlag 1264·52 frt és 33·81 frt, az országos átlag pedig 1292·92 frt és 26·34 frt.

Az összes szarvasmarha állomány értékéből a művelés alatt álló földterületre eső hányadból nálunk 100 kat. hold után számítva esik 1037·60 frt, az erdélyi részekben átlag 1273·98 frt, az országos átlag pedig 1138·49 frt.

A szarvasmarha értéknek a lakosság számához való viszonyításából azt látjuk, hogy vármegyénk minden lakósára 42·77 frt szarvasmarha érték esvén, e tekintetben vármegyénk az ország összes vármegyéi közt a második helyen áll. Fogarasmegye áll elől 54·30 frttal s Csikmegye következik utánna; de a művelés alatt álló terület 100 kat. holdjához mért szarvasmarha hányaddal már Háromszékmegye áll legelől az országban és megyénk csak a 45-ik helyen következik, miből önként vonhatjuk azon következtetést, hogy megyénk lakosságának nem megvetendő tőkéje fekszik ugyan a szarvasmarha állományban, de művelés alatt álló földjéhez viszonyítva az értéket, még jó hátra állunk s így ha a kevés lakossághoz mértén nagyobb is a létszám, de a kihasználendő föld tőkével szemben a szám még az országos átlagtól is messze áll.

A szarvasmarha tenyésztésünk alapját képező tehén- és bika-létszám az évről évre gyűjtött és kezemnél levő adatok szerint 1884-től fogva a következő eredményeket mutatja fel:

volt a vármegyében

1884-ben	20.396	tehén és	232	tenyészbika
1885-ben	19.965	" "	240	"
1886-ban	16.846	" "	294	"
1887-ben	17.039	" "	261	"
1888-ban	17.089	" "	247	"
1889-ben	19.592	" "	255	"
1890-ben	19.079	" "	223	"

mely adatok szerint 1884-ben volt a legtöbb tehén és 1886-ban a legtöbb tenyészbika. Az 1884-iki országos összeírás szerint Csikmegyében 19.935 drb tehén létszám mellett 421 tenyészbika van felvéve. Az általam itt felhasznált adatok a megyei közgazdasági előadóhoz a járási főszolgabírák által beküldött kimutatásokon alapulnak. Az eltérés nem nagy ugyan a tehén létszámnál, de nagy a bika létszámnál, melynek az a magyarázata, mert az országos adatokban a gyimesi és tölgyesi havasi községekben s részint künn a havason lakó egyeseknek tenyészbikái is nagyrésztben fel vannak véve a létszámba, míg a főszolgabírák által összeállított kimutatásokban legtöbbször csak a község — mint erkölcsi testület — tenyészbikái vannak felsorolva.

Hogy a fennebb évről-évre kimutatott létszámban oly nagy eltérések vannak, azt részéről nem tulajdonitom közgazdasági oknak, csak egyedül az adatok megbízhatlanságának, mert a megyei szabályrendelet minden 80 drb tehénre kötelezván az előjáróságokat egy-egy tenyészbika beszerzésére, a hány tenyészbikának a község tulajdonában volt, igyekezett csak annak megfelelő számú vagy annál is sokkal kevesebb tehenet kimutatni a községből. Ez állításomnak

megfogható bizonyossága a folyó 1891. évi összeírás eredménye. A gazdasági egyesület indítványa folytán újra alkotott megyei állattenyésztési szabályrendelet a tenyészállatok évi összeírását az állattulajdonosoknak névszerint való felsorolásával rendelvén el, a folyó évre szóló kimutatások szerint 22.469 tehén és 328 tenyészbika iratott össze, tehát 3390 tehénnel és 105 bikával több, mint a lefolyt 1890. évben.

Igy, habár a statisztika számai sokszor kérelhetlenek is a közgazdaság szolgálatában, de néha van alkalom azokat is kiengesztelni. Ily kiengesztelődés mellett — mint jelenleg is — nincs okunk attól félni, mintha megyei szarvasmarha tenyésztésünk hanyatlanék, sőt remény-nyel nézhetünk annak tovább fejlesztése elé.

A tenyészbikák beszerzése ez idő szerint elég nagy gondot okoz községeink előjáróságainak, mióta a regale kártalanítások miatt a községek évi jövedelmeknek jó nagy részét elvesztették. A gazdasági egyesület a földművelési miniszterium gondos pártfogása mellett, sok igyekezettel és áldozattal közvetíti a tenyészbikákat a községeknek, a mennyiben részletfizetésre adja ki azokat, sőt a folyó évben még a vételárból 20 $\frac{1}{10}$ -ot is leengedett. A megyei új szabályrendelet gondoskodott arról is, hogy oly községekben, hol a közjövödelmekből nem lehet a tenyészállatokat beszerezni, az anyaállatok tulajdonosaira vetendő kirovásból szereztesse be azokat. Gondoskodás van ezen szabályrendeletben arról is, hogy minden község állattenyésztési alapot létesítsen, melyből idővel tenyész állatait beszeresse s azok tartását fedezze.

1889-ben a megyénkben követendő tenyész-irány megállapítása felett folytatott tanácskozásmányban azon eszme is felmerült, hogy a vármegyénkben nevelt tenyészbikák portáltassanak

oly vármegyébe, hol a kisebb termetű tenyészteleneknek inkább megfelelnek, hozzáuk pedig szereztessenek be Udvarhely- és Maros-Tordavármegyéből a nagyobb csontú és termetű tenyészbikák. A eszme kivitele természetesen nagy és nehéz akadályokba ütközik, mert nem egy vármegyén fordulna meg annak testesítése s így azt valamennyi érdekelt vármegye előbb magáénak kellene tegye, hogy a tenyészbikák ily módon kicséréltesse. Felterjesztéssel járult akkor ezen tanácskozmány földművelési miniszter urhoz ezen ügyben, de a kivitel nehézségei miatt sikere nem lehetett.

Közelebbről azon indítványt fogadta el a gazdasági egyesület igazgatósága, hogy a csikszeredai gazdasági iskolánál az állattenyésztés oly irányban állittassék be, hogy ott az Udvarhely és Maros-Tordáról beszerzendő egy éves bikaborjuk neveltessenek s így a gazdasági iskola Csikmegye községei részére bikanevelő-istállót tartson korlátolt számú bikákkal. Így a fennebb jelzett cél legalább meg lenne közelítve; mert tény az, hogy az évenként tartott bikavásárok alkalmával kiállított anyag nem nagyon felel meg a várakozásnak. Helybeli gazdáink igen felületesen bírálják meg a bikának felnevelendő állatot, sőt a legtöbb esetben oly silányan tartott állapotban hajtják a vásárra, hogy a legnagyobb elnézéssel is alig lehet belőlük válogatni, sőt a legtöbb, mint bírálaton aluli, egyszerűen visszautasítatik.

Csikvármegye törvényhatósága már sok életrevaló intézménynek adott életet s hiszem, hogy e törekvést is pártfogolni fogja.

A szarvasmarhatenyésztés vármegyénk gyergyói részében sokkal fejlettebb fokon áll, mint a csiki részen, melynek rövid magyarázata az, mert a gyergyói községek aránytalanul módo-

sabbak közjövédelmekben s így a községi tenyész-állatokat nemcsak nagyobb számban, de válogatottabb és értékesebb minőségben is szerezhették be, a minek látszatja van a marhaállományon.

Kezdtett elmulni már annak a csiki vastag közmondásnak az ideje, mikor a székely ember nem bánta, hogy tehenének akármilyen borja is legyen, „csak finánczot vagy végrehajtót ne borjazzék.“ Napról-napra jobban és jobban be kell látni, hogy az állattenyésztésben is az okszerű tenyésztést kell szem előtt tartani.

Lótenyésztésünk meglehetősen elhanyagolt állapotban van. Gazdáink közönyösek az állattenyésztés ezen ága iránt. Nem kell ezen jelenségnek felismerése végett a statisztika adataihoz fordulnunk, elég, ha egy országos vásár loányagát pillantjuk meg a vármegye bármelyik pontján. Azt látjuk, hogy az eladók és vevők legnagyobb kontingensét a sátoros cigányok teszik ki, a kik pedig köztudomás szerint vajmi csekély vásári forgó tőkével mozdítják elő az adást és vevést. Nevezetesebb forgalmu lóvásárunk nincs is, miből önként következik, hogy a jobb anyag nálunk nem is kerül piacra, hanem legtöbbször kézből történik az adás-vevés, vagy a vevő és eladó idegen vármegye piaczat keresi fel árujával vagy keresletével. Magán tenyészmén alig van a vármegye területén 6—10 se mellett az állam által a megye különböző hét községében elhelyezett 15 drb állami mén is alig használtatik ki kellően, pedig a 15 állami mén közül 8 drb ingyen van fedezésre engedve, 6 drb 1 frtéért és 1 drb 2 frtéért fedez. Ebből is látszik, mily csekélyek a mi igényeink s mily elhanyagolt lótenyésztésünk. A hajdan híres székelly lónak nálunk maholnap hire sem lesz.

Nézetem szerint ezen állapotnak egyik legfontosabb oka az, mert a ló általában kénye-

sebb természeténél fogva több figyelmet, gondozást és ápolást igényelvén s ebből folyólag hamarabb is kitéve levén a különféle betegségeknek és könnyen átörökölheto hibáknak s mind e mellett rögtönös értékcsökkenéseknek, fajunk nem nagy előszeretettel viseltetik irántuk s csak az épen elkerülhetlen szükséges számban tartja. Másik oka az, mert az ősi tenyésztésből nagyon hirtelen mentünk át a modern tenyésztésbe. Míg szabályrendeletek és tilalmak nem akadályozták, hogy a községi lócsordákban a heréletlen felejtett ménék szabadon járjanak, addig legalább valamilyes csikók szaporították a létszámot; mióta pedig ez tiltva van, azóta meglehetősen megcsappant a kedv a tenyésztés iránt; mert jó tudnunk azt is, hogy a legtöbb székely kis gazdát nem is annyira a hágatásért fizetendő díj, mint inkább azon czeremoniális eljárás untatja a hágatástól; hogy kanczáját az ötödik hatodik községbe kell vezetnie, hol a hágó ménék székelnek, még pedig nem egyszer. Hozzájárul ehhez az is, hogy egyéb elfoglaltságai mellett nem ér rá megfigyelni az időpontot, mikor a mént igénybe kell vétenie, vagy kanczáira épen azon időben van szüksége. Ezek apró dolgok igaz; de sokszor igen fontos kérdések igen apró körülményeken fordulnak meg. Ha községeink, vagy a községi birtokosságok össze- ségei, legalább egy-egy hágómént szerezhetnének be, azonnal lendületet venne lótenyésztés ügyünk.

A vármegyénkben levő 12.221 drb lóállományból, minden □ kilométerre csak 2.72 drb s minden 1000 lakósra 110.10 drb s minden 100 kat. hold művelés alatt álló földre 2.67 drb ló esik. A kancza állományból minden 100 drbra 34.70 csikó.

A sertés tenyésztés a közelebb mult években szép lendületet vett. 1883. és 85-ben

56 drb kisjenői keresztezett fajkant és 30 drb kocztát hozatott a gazdasági egyeslet a kolozsmo-nostori gazdas. tanintézetthől s azokat a községek és egyes tenyésztők közt kiosztva, megvetette alapját a vármegyei sertéstenyésztés jobb jövő-jének. Az addig tenyésztett hosszú sörényű, lapos testű, hosszú hegyes orru, nehezen hizó veres disznót, néhány év alatt teljesen kiszorította a portált sertés. Értelmesebb gazdáink nagy buzgó-sággal selejtitették ki a régi fajt, ugy, hogy annak már alig lehet nyomát találni. A külön-böző keresztezésekből oly szép állomány fejlődött, hogy ma már ugy minőség, mint számra nézve hova-tovább több reménynyel nézhetünk állat-tenyésztésünk ezen ága fejlődése elé. E téren elértük, hogy messze vidékről jövő kereskedők jönnek piaczainkra s falkáuként veszik és hajtják el sertéseinket.

A fajta javulás mellett, hogy sertéstenyész-tésünk számban nem fog magasra emelkedni, az előre megjósolható, mert gazdaközönségünk álta-lában kis gazdákból állván, többnyire csak oda törekszik, hogy házi szükséglete fedezésére ele-gendő ölnivalója legyen. A számbeli szaporodást akadályozza az is, hogy a sertésnyáj legelője az ugarhatár lévén, a nyári legnagyobb melegek-ben nem mindig és mindenütt kapja meg a nyáj a friss ivó vizet és delelő árnyékot, minek kö-vetkeztében nagy a halandóság s e miatt a jár-ványok is nagy pusztításokat visznek végbe a községi sertésnyájak közt. A számbeli szaporodás akadályá az is, mert makkot termő erdőség me-gyénk területén aránylag kevés lévén, a hosszú téli tartás sokba kerül. A sertések közs nyáran-ként uralgó különféle járványok megakadályozá-sára igen hathatós intézkedés lenne, ha közsé-geink a sertések nyári legeltetésének járását olyképen osztanák be, hogy a meleg hónapokban

erdeink elődombos, bokros legelőinek egy-egy részét jelölnék ki legelőül, hol rendesen a patakok is megtalálhatók. Ennél még célravezetőbb az lenne, ha szakitnának azon ősi szokással, hogy a sertésnyájt minden este haza bocsátják a legelőről. A nálunk még eddig nagyon olcsó építő faanyag mellett, igen könnyen lehetne a sertések számára éjjeli háló rekeszeket felállítani a határ alkalmas pontjain, hol éjjel meghálva, reggel azonnal a legelőn találnák magukat s nem kellene naponta 5—10 kilométer utat tenniök haza és vissza. Ezen közös rekeszek egyes gazdák által alommal ellátatván, a különben hazulról nehezen megtrágyázható földek számára termelnék a trágyát. Ezzel eleje vétetnék annak is, hogy a csordából estefelé haza bocsátott sertések, a gyors futás miatt felhevülve az utközben található pocsolyákból igyanak s nem volna oly gyakori a tüdőgyulladás és torokgyík, melynek évenként annyi sertés esik áldozatul nálunk. Ezen rekeszek fedelét szalma képezvén, a fedél időnként alomnak dobatnék s a fris szalma újra a fedélre kerülne. Azon ellenvetés, melyet némely gazda a sertések reggeli és esti etetése miatt vethetne fel, a melyben jelenleg a hazajáró csorda részesül, önként elesik, ha tudjuk azt, hogy a jó legelő sertésnek alkalmas legelő mellett, nincs szüksége arra. A hasas és malaczos koczákat a mai rendszer mellett is honn tartja minden figyelmes tenyésztő.

A juh tenyésztés nagyon fontos szerepet tölt be megyei állattenyésztésünkben. Ha a statisztikai összeírásokra alapítjuk fejtegetéseinket, nagy visszaesést kellene tapasztalnunk, mert míg az 1884-iki összeírás 113.467 drb juhot konstatál, addig az 1890-iki összeírás szerint csak 85.767 drb juh van vármegyénkben, tehát nem kevesebb, mint 27.702 drbbal volna keve-

sebb juhunk 1890-ben, mint azelőtt hat évvel. A számban való némi csökkenést hajlandó vagyok elfogadni, nem egyéb okból, hanem azon egyszerű elvből kifolyólag, melyet Egan Ede fejez ki*) hol azt mondja: „minden havasi vidék történeti fejlődéséből láthatjuk, hogy előbb a juh foglalja elezen (havasi legelő) területeket, míg ez utóbbi a belterjesebb gazdasági rendszer terjedésével a szarvasmarha által mindinkább felfelé szoríttatik.“ Ez elvet én is osztom és szeretném, ha a belterjesebb gazdasági rendszer okozhatná juhállományunk megfogyását. Azonban, bár e belterjes gazdálkodásnak távoli nyomait sem találjuk ugyan megyénkben, de a juhállomány némi fogyását a szarvasmarha létszám emelkedésének szívesen engedem tulajdonítani.

A meglevő viszonyokat és állapotokat nem lévén módunkban megváltoztatni, nagy terjedelmű legelőink okszerű kihasználása végett, még nagyon hosszú ideig s talán örökre fontos hivatása lesz vármegyénkben a juhtenyésztésnek. Mai napság tenyésztett havasi juhajtáink ama jó tulajdonsága mellett, hogy szívós és jó tejelő, azon hátránnyal bír, hogy teste kicsiny s alig nyomja meg a 25—30 klgrammot, gyapja pedig a lehető legdurvább.

Évekkel ezelőtt kísérlet tétetett juhállományunk javítása érdekében az által, hogy Ramaszkán-féle kosok osztattak szét egyes tenyésztőknek. Sajnos, hogy ez a kísérlet semmi eredményre nem vezetett, mert a ramaszkánkosok métegykorban elhullottak, a hátramaradt ivadék keresztezések pedig a nagy számban újra elvegyültek, ugyszólván elkallódtak. A juhokat ná-

*) „Kárpátaink közgazdasági hivatása“ Egan Ede.

lunk közös csordákban, esztenákban tartva, kevés remény van hozzá, hogy ily állapotok mellett néhány jobb fajta kos használata valamit lendíteni bírjon az állomány javításán. Erre gyökeres intézkedés lenne szükséges, még pedig legcélszerűbben úgy, ha egy tenyésznő állítatnék be a gazdasági egyesület által, állami támogatás mellett, melyből az évenként kikerülendő legalább 25—30 dár kost 3—4 községnek kiosztva, néhány év alatt igen szép eredményt lehetne elérni az állomány javításában. Természetes, hogy előbb megyei szabályrendelettel kellene megállapítani, hogy azon községekben, hol ilyen fajkosok helyeztetnek el, más kosok nem használhatók, sőt nem is tarthatók. Egyelőre a ramazkánfajjal kellene így kísérletet tennünk, melyről az átmenet úgy is csak egy lépés s nem esnénk azon modern túzásba, hogy egyszerre akarjunk százados hagyományokat megsemmisíteni, mely eljárás úgy is mindig megboszulja magát.

Nagy csapás juhtenyésztésünkre az, hogy a nagymennyiségben fejt juhtej a lehető legprimitívebb módon dolgoztatik fel turónak, mi miatt juhturónk idáig semmi néven nevezhető jelentőségre szert nem tehetett. A tudatlan „bácsok“ gombákkal, füvekkel oltják be a tejet, melyekből a lehető legélvezhetlenebb savanyu, sovány sajt és ugyanilyen csipős, sovány turó készül, melyet a napszámos ugyan szívesen fogyaszt, mert kevéssel beéri belőle, de azon túl a mi juhturónk fogyasztásra nem igen számíthat. A mit a „berszányok“ saját juhállományuk tejéből turót készítenek havasainkon, az határozottan jobb s annak már piacza is van, de a mi falusi gazdáink juhállományának teje évről-évre határozottan elvesztegettetik a mi élelmes „bácsaink“ által, kik nem a minőségre, hanem arra helye-

zik a fősulyt, hogy a gazdáknak minden fejős juh után adandó sajtot minél sulyosabbá, viztartóbbá s ezzel természetesen soványabbá tethessék, hogy a 16 fontot minél kevesebb tejből lehessen előállítaniok.

Mindezekből azon tanulságot vonhatjuk, hogy megyei juhtenyésztésünkre hova-tovább annál nagyobb gondot kell fordítanunk, mert havasi legelőink jó nagy része még sok időn keresztül csak juhtenyésztés útján lesz értékesíthető. Erre pedig annál nagyobb figyelmet kötelességünk fordítani, mert ez idő szerint havasaink nagy részét idegen országból jövő bérlők a „berszán“-ok használják ki s így azt a jövedelmet is, mely e révén elérhető, ők rakják zsebre és viszik ki az országból és megyénkből, melyet pedig mi itthon kevés élelmességgel saját javunkra használhatnánk.

Baromfitenyésztésünkre idáig sem társadalmi, sem állami uton semmi figyelem nem fordított. A mely állapotban tehát jelenleg van, az azon ősi állapot, melyen csak az egyesek buzgósága vagy talán előszeretete lendített valamit.

Utóbbi években a tojás kivitel nagy mérvet öltvén, a figyelem fokozódott a baromfitenyésztés iránt. E figyelem annál indokoltabb kezd lenni, mert földmívelési miniszter ur is törekvései közé sorozta a baromfitenyésztés előbbre vitelét. A megyei gazdasági egylet közelebbről megalakította e célra külön szakosztályát. Mostantól kezdve tehát nem lesz a baromfitenyésztés ügye is olyan gondozatlan, melylyel nem törődik senki. Ezen gazdasági ág fejlődéséhez azonban első és legelkerülhetlenebb kellék a gyors és olcsó közlekedés, mely nélkül alig fejlődhetik tovább a mindennapi házi szükséglet fedezésén. A tojás és baromfi jelenleg még oly

alacsony áron áll nálunk, hogy abból következ-
tetve, bizton állíthatnók, miszerint a tenyésztés
elég magas fokon áll, ha azonban más tényező-
ket is számba veszünk az ár alakulására nézve,
akkor hirtelen rájövünk, hogy az alacsony ár a
nehéz és elzárt közlekedési állapotok miatt áll
fenn és nem a tenyésztés kedvező viszonyai
miatt.

Az állattenyésztés keretében meg kell em-
lékeznem a méh tenyésztésről, bár azt
csak mint gazdasági mellékfoglalkozást méltat-
hatjuk. Daczára annak, hogy megyénk florája
ujjal mutat annak felkarolására, még mindig
nem részesül azon figyelemben, melyet megér-
demel. Az utóbbi években e téren is némi len-
dület észlelhető, mióta a megyei gazdasági egy-
let vándortanítója által a méhészet is felügyelte-
tik s a hol szükséges taníttatik. Vannak ugyan
okszerű tenyésztők is, jobbára a tanítók közt,
de maga a székely gazda ritkán üzi okszerűleg,
hanem inkább a régi parasztkasokkal méhészke-
dik. Örvendetes haladást jelez e téren az, hogy
megyénk gyergyói kerületében a papság és ta-
nítói kar által méhészeti egyesület létesítettett,
melynek célja az okszerű méhészetet akként
terjeszteni, hogy minden község faiskola kertjében
mintaméhest állít be és a tanító az iskola na-
gyobb növendékeit valamint a felnőtteket is e
hasznos és élvezetes foglalkozásba bevezeti. Már
nehány községben a minta méhes be is lett
rendezve s remélhetőleg rövid idő alatt a többi
községekben is beállíttatik. Gyergyóban vannak
nagyobb méhészetek is, minő a borszéki fürdőn
levő két telep, hol a fürdővendégek csak úgy
kapkodják el az illatos mézet s a kereskedelmi
alapra fektetett méhészetek tulajdonosai szép
jövedelmet húznak a termelt méz után. Gyergyó-
Alfaluban is van egy nagyobb méhészet, mely-

nél a fő jövedelmi forrást a raj eladás képezi. Megyénkben majd minden gazdának van egy-két család méhe, miből önként következik, hogy a tenyésztési kedv nem hiányzik. Ez alapon bizvást remélhetjük, hogy azon intézkedések, melyeket a gazd. egyeslet a méhészet ügyében tesz, termékeny talajt találnak s rövid időn lendület áll be e téren is.

Állattenyésztésünk állapotáról szólva, nem hagyhatom figyelmen kívül azon évenként előforduló nagymérvű állatkárokat, melyeket havasi vidékünkön a kártékony vadállatok hasznos házi állatainkban okoznak. Megyei közigazgatási bizottságunk még 1884. év óta élénk figyelemmel viseltetik e kérdés iránt s foglalkozik egy állathbiztosító szövetkezet avagy társaság eszméjével, mi végből a mondott év óta pontos adatok gyűjtetnek a járási szolgabíróságok által és terjesztetnek be havonként a bizottsághoz, hol azokat a közgazdasági előadó időnként kimutatásba foglalva előterjeszti. Ujabban ezen adatok gyűjtése a balesetek által és némely betegségekben elhullott állatokra is ki fog terjesztetni, hogy így az évi állatkárok átlaga s a károk mérvéhez képest a vármegye kár-zónái megállapíthatók legyenek.

A legtöbb állatkár július és augusztus hónapokra esik. Augusztustól februárig arányosan fogynak az állatkárok, februártól augusztusig arányosan emelkednek. A legtöbb állatkár Gyergyó-Szentmiklóson, Gyergyó-Tölgyesben, a gyimesi három községben, K.-Feltizben és Gyergyó-Bélborban fordul elő, a legkevesebb pedig a megyei központi és alciki községekben. 1884. év óta a gyűjtött adatok szerint, a károk következőleg oszlanak meg az egyes állatok közt:

év	szarvas- marha	lő	juh	kecske	sertés	Kár érték	
d a r a b							
1884.	1188	670	3058	489	436	60.372	frt — kr.
1885.	755	446	3686	319	510	45 804	" — "
1886	397	260	2048	180	453	25.879	" — "
1887.	152	103	613	42	41	10.331	" — "
1888.	122	99	240	25	25	6.265	" 50 "
1889.	101	25	119	16	3	4.334	" 80 "
1890.	131	28	315	35	13	6.598	" 20 "
Összesen							2846 1631 10079 1106 1481 159 584
							frt 50 kr.

Ha egy tekintetet vetünk ezen kimutatásra, azonnal szembeötlik, hogy az elkárosult állatok száma s azok értéke 1889. végéig rohamosan fogy, míg 1890-ben újra némi emelkedést mutat. E körülménynek kétféle magyarázata van. Egyik legegyszerűbb magyarázata az, mert az első években pontosabban szolgáltatták be a községi előljárók az adatokat, mert közülök sokan azon naiv reményben is éltek, hogy a szenvedett károk meg fognak térítettetni s így a hivatalos kötelesség teljesítésében szolgálatot véltek teljesíteni a károsultaknak is. A mint fogyott ezen reményük, ép úgy fogyott a kárérték is. Ehez járult az is, hogy a két első évi adatok csak év végén sommás kimutatásokban terjesztettek be általuk, mit a közigazdasági előadó nem tartván elég megbízhatónak, elrendeltetett a károknak a károsultak névszerinti felsorolása mellett való bejelentése, a mi nagyobb munkát adván, évről-évre fogyott a károk összege.

Másik, és pedig fontosabb, magyarázata az állatkárok gyérülésének a kártékony vadak nagyobb mérvű pusztítása. A közigazgatási bizottság megtalálására, a vármegyei törvényhatósági bizottság felemelte az elejtett kártékony vadakért fizetni szokott jutalmakat, minek az lett a nagyon is kedvező eredménye, hogy napról-napra több és több vadállat ejtetett el, melyek bőrre-

vel az illető elejtők siettek a törvényhatóságnál beszámolni.

E két körülmény együttes oka tehát annak, hogy a kimutatás szerint az állatkárok gyérültek a vármegye területén. Azonban mindkét körülményt egybevetve, a hét évi érték összegből majdnem teljes bizonyossággal megállapíthatnók a kártékony vadállatok által okozott károk évi átlagát, mely szerint az átlag 22.797 frt 64 krt tenne, a mi elég tekintélyes összeg arra, hogy az az által megkárosodottak kárának enyhítésére módokról és eszközökről gondoskodjunk, akár a károk megakadályozása, akár azok kárpótlása által.

A kártételek megakadályozására, illetőleg a károk gyérítésére egyedül megfelelő mód a kártékony vadak elejtőinek az eddiginél is nagyobb mérvben való jutalmazása volna. Hatékonyan mutatkoznék a gyakori hajtóvadászatok rendezése is, a mely azonban a vadászattörvény jelen szigorúsága mellett, kevés eredménnyel biztat, s valameddig ezen törvényünk úgy nem módosíttatik, hogy a havasi vidékek lakói, vagy legalább a községi pásztorok az erdőkön szabadon használhassák a fegyvert, addig a vadak tömegesebb pusztításáról, vagy azok kiirtásáról hiába elmélkedünk.

Az állatkárok kárpótlásának eszméje még vajmi ismeretlen nálunk. A szomszéd Ausztria alpesi tartományaiban teljesen fejlett fokon áll az állathbiztosítás intézménye. Minden vidék maga gondoskodik saját gazdái állatkárainak méltányos kárpótlásáról. A biztosítás kötelező levén, a tulajdonosok által évenként — állataik számához és fajához képest — fizetett néhány krajczárnyi befizetésekből, bőven kitelik a károk megtérítése. Nálunk e kérdéssel ez ideig senki sem foglalkozván, e téren semmiféle intézkedés-

nek nyomait nem találjuk. Pedig ha a biztosítást csak a kártékony vadak által okozott károk és igás állatainkban használat közben esett károsodások megtérítésére terjesztenők is ki, megbecsülhetlen jótétemény volna ez gazdáinkra. Ez ideig azon ősi szokás divatozik nálunk, hogy ha egy ökrünknek a lába eltörik, vagy ha a medve azt jól összemarczangolja, husát széthordozzák a falu hosszában s minden gazda köteles belőle egy fontot vásárolni. A vásár rendszeren hitelre történik s a károsult gazda alig kap belőle néhány forintot. Evek mulva is járhat az ára után, míg belefárad, vagy kiheveri a kárát. Ha egy értékesebb lovunkkal történik a baj, a bőrével maradunk.

Ha a biztosítás módozataira nézve számítást akarnánk tenni, azonnal szembetűnnék a fennebb közölt kimutatásból az, hogy az elkárosult állatok nagy száma mellett minő csekély aránylag a kárösszeg. Ennek egyik oka az, mert a bejelentések éveiben a marha árak sokkal alacsonyabban állottak a normális áraknál; másik oka pedig abban rejlik, hogy a káros, vadállatok által elpusztított állatok nagyobbára az 1—2 éves szarvasmarhák és értéktelenebb lovak közül valók, melyeket a tulajdonosok nem nagy kockázattal engednek szabadon csatangolni. A bejelentések szerint egy-egy szarvasmarha értéke 5—25 frt közt váltakozik s igen csekély azon értékesebb állatok száma, melyek 50—100 frtra becsültettek a bejelentők által. Ilyformán az előttünk fekvő kimutatásban kitüntetett 2846 drb szarvasmarhából az évi átlag szerint elkárosult 407 drb szarvasmarha értéke, ha átlag darabját 20 frtba számítanók, 8140 frtot tenne, mely összeg biztosítása végett szarvasmarha létszámunk minden darabjára 12.43 krajczárt, írva: tizenkét és fél krajczárt

kellene évenként fizetnünk. Természetes, hogy ezen átlag a vármegye különböző zónái szerint, a károsítéseknek jobban vagy kevésbé kitett részekben magasabb vagy kevesebb lenne. Ha a biztosítás nemcsak a szarvasmarhákra, hanem a többi állatnemekre is kiterjesztenék s ha nem kizárólag csak a kártékony vadak által okozott károk téríttetnének meg, hanem az állatok előre meghatározott más okokból való károsodása is, akkor a számítás a szerint módosulva még kedvezőbb biztosítási kilátásokra is lehetne számítani úgy a biztosítandó értékre, mint a befizetésekre nézve.

Ezuttal nincs szándékomban az állatbiztosításra vonatkozó nézeteimet tüzetesebben kifejteni. Az itt e jelentés keretében sokkal több tért követelne, mint a mennyit módomban van igénybe venni. Most elégnek tartom a kérdést egyszerűen felvetni, hogy minél többen foglalkozzanak vele, mert meggyőződésem az, miszerint ez eszme gyökeret fog verni s minél előbb eljő az ideje a valószínűségnek. Addig is szorgalmasan gyűjtjük az ide vonatkozó adatokat, melyek alapján biztos számításokat lehessen tenni.

V.

Gazdasági ismeretek terjesztése és egyleti tevékenység.

A gazdasági ismereteket a vármegyében két gazdasági irányú felsőnépiskola — Csik-Szere-dában és Gyergyó-Alfaluban — van hivatva terjesztetni, melyek mint népoktatási intézetek a vallás- és közoktatásügyi miniszterium fősege alatt állanak.

A csikszeredai gazd. felső népiskolát államsegély mellett Csikvármegye közönsége tartja fenn. Az iskola 1871-ben nyitott meg s 1882-ig négy osztálylyal birt. 1882-ben a felsőnépiskolák tanterve változást szenvedvén, a negyedik osztály a tanterv értelmében megszüntettetett s annak tananyaga a három osztályra osztott be.

Az iskolának kísérleti terület 44.25 hold földbirtoka van, melyből 30 hold szántó, 8.25 hold rét és kaszáló, 5 hold 42 □ öl belső telek és kert. Csikvármegye a kísérletül használt földterületet a város közvetlen közelében, nagyobbára első osztályu szántó területen 12.784 frt 6 kron vásárolta be.

Azon körülmény, hogy az iskola a vármegye székhelyén, központján van s a használata alatt levő földbirtok is majdnem az országot mellett, tehát könnyen megközelíthető helyen fekszik, nagyban megkönnyíti, hogy hivatását a gazdasági ismeretek terjesztése érdekében betölthesse.

Ha elfogulatlanul ítélünk, e hivatást komolyan be is tölti, mert azon két évtized óta, mióta fennáll, annyit hatott e téren, hogy ha az eredményt számokban ki nem is fejezhetjük, de annak nyomaira lépten-nyomon rá kell ismernünk. A földművelésben példát mutat. Különböző termények magvaival állandóan kísérletet téve, a hasznosnak bizonyultakat meghonosítja s egyúttal megkiméli az egyeseket költséges experimentációktól. Hogy ezekre példákat hozzak fel, rá kell mutassak arra, hogy az iskola honosította meg Csikban a gazdasági egyesülettel folyton karöltve működve, a ma nagyon kevesett s igen előnyösen termelt schewali-árpát. A régi magvakon állandóan termelt s végképen elfajzott pityóka (burgonya) termelésben egészen új éra kezdődött az iskola fennállása óta, mert a legtermékenyebb és leghasznosabb takarmány és asztali fajokat honosítván meg, maig is a faj pityókának vetőmagvait az iskola viszi piacra évenként s abból frissítik fel egyes gazdáink elfogyott vetőmagvaikat. Új zabfajokat honosított meg, melyeket külön-külön termelve s a jobbakból jó keverék vetőmagot állítván össze, forrása minden tavaszon a jó vetőmag beszerzésének. A takarmányrépa termelést az iskola kezdte meg s példáján ma már száz és száz gazda halad. A mesterséges takarmány termelésnek híre sem volt Csikban ezelőtt két évtizeddel, míg 1889. évben csak luczerna és lóherével már 2-21 hold terület volt bevetve. Lóhermag termeléssel legelőbb az iskola tett kísérleteket s az jól sikerülvén, a példa vonzó hatásából önként következett, hogy már az utóbbi években több előkelő gazdánk termelt lóhermagot kedvező sikerrel.

Az állattenyésztés terén sem kisebb az iskola hatása. A rendszeres takarmányozás és ta-

kormány értékesítés mindennapos példaképen áll azok előtt, kik akár az iskola istállóiban, akár bár az utcán látják az iskola állatait. A nyugoti faj marhákkal az iskola tett kísérletet. Sikkerrel tenyésztí a pinzgaui fajt, mely husra és tejhozamra nézve felül-mulja a mi fajtánkat. Azon gazdák előtt, kik e fajt kezdték tenyészteni, állandó példaképen az iskola tenyészete áll. Nem kevesebb szerep jut az iskolának a sertés-tenyésztés terén is, mert a tiszta kisjenői fajt az iskola tenyészete tartja fenn állandóan s az onnan kikerülő süldők folyton javítják a vidék állományát.

Ha a fennebbiekhez még számba vesszük azt is, hogy az okszerű gazdálkodáshoz szükséges gazdasági eszközök javítására az iskola állandóan mintaképen jár elől, sőt némely drágább eszközök és gépek csak általa jutnak egyesek használatába, akkor lehetetlen azt az állandó hatást, melyet az iskola a vármegyében a gazdasági ismeretek terjesztésére gyakorol, kicsinyelnünk. Mig ezelőtt két évtizeddel alig lehetett volna egy-két vasekét számlálni a vármegyében, ma még a két tehenes gazda is vasekével szánt.

Itt nem kell kifelednünk a megyei gazdasági egyesület hatását sem, mert habár ez utóbbinak nem kizárólag a gazdasági ismeretek terjesztését kell is feladatának tartania, de az iskolával és az iskola a gazdasági egyesülettel karöltve ha'ad és hat. A mit az egylet jónak és üdvösnek tart, azt az iskola hajtja végre. És ez így van jól. Ha az egylet vetőmaggal akar kísérletet tenni, azt az iskola hajtja végre; ha új faj sertéseket vagy más állatot akar honosítani, azt az iskola tenyésztí előbb s az ő útján terjed tovább; ha valamely gazdasági eszköz vagy gépnek a mi viszonyaink szerinti czélsze-

rüségéről akar az egyesület meggyőződni, azt az iskolának adja át kísérlettel végett. És így tovább.

Az iskola vagyona a lefolyt 1890. év végén körülbelül a következő volt:

1. Ingatlanok leltári értéke . . .	15.284	frt	06	kr.
2. Szarvasmarhák és sertések értéke	1.500	"	—	"
3. Gazdasági gépek és eszközök értéke	5.400	"	—	"
4. Tanszerek és iskolai szerelvények értéke	1.800	"	—	"
5. Tantestületi könyvtár leltári értéke	624	"	88	"
6. Az ifjusági olvasó- és segélyző egyesület vagyona értéke . .	1249	"	89	"

Összesen 25.858 frt 83 kr.

Ehez járul még az, hogy az iskola növendékei számára 40 ösztöndíj van alapítva a vármegye törvényhatósága által, évenként és személyenként 50 frttal.

Az iskola belső felszereléséhez, szükségleteihez, továbbá a gazdaság vezetéséhez cselédek, szolgák béréhez szükséges összeget a gazdaság jövedelmei fedezik.

A növendékek létszáma évenként 40—60 közt váltakozik. Sajnos, hogy a közvetlen hatás, mit az iskola végzett növendékei útján a gazdaságközönség gazdasági ismereteinek gyarapítására gyakorolni hivatva van, csak lassu tempóban érvényesülhet, mert népünk vele született konzervatív hajlamánál fogva kevésre becsüli a gazdasági szakismeretet, miből önként következik, hogy gyermekét nem azért küldi az iskolába, hogy az onnan kikerülve az okszerű gazdálkodásban keresse boldogulását, hanem azért, hogy az iskola útján más kenyérpályára készüljön elő. Előke-

lőbb szülő nem küldi oda gyermekét, mert az iskola mint népiskola kevés tekintélylyel bír. Ebből önként következik, hogy a végzett növendékeknek 60%-a mint szegény sorsu a tanítóképző-intézetbe megy, honnan kikerülve — mint tanító — hirdetheti a szerzett ismereteket, de ez csak közvetett siker és közvetett célja lehet az intézetnek. Közvetlen célja a sikerhez az volna, ha a jobb módú gazdák fiai az iskolából kikerülve, otthon saját földjükön érvényesíthetnék azt, a mit tanultak.

A különböző című és célú iskolák összevonása és egyesítése kijelentett célját képezvén jelenlegi közoktatásügyi kormányunknak, óhajtható volna, ha a gazdasági irányu felsőnépiskolák oly szervezetet nyernének, hogy végzett növendékeik a gazdasági tanintézetekben folytathatnák tanulmányaikat. Ez ugy a gazdasági tanintézetekre, mint a gazdasági felső népiskolákra kiszámíthatlan előnnyel járna. Az előbbiekre azért, mert gazdasági előképzettséggel rendelkező növendékeket nyernének, utóbbiakra azért, mert tekintélyük emelkedvén, előkelőbb szülők sem vonakodnának gyermekeiket ott taníttatni, miből önként következnek, hogy a módosabb szülők gyermekei ha időközben talán tanulmányaikat félbe szakítva, vagy azt végezve is az ősi birtokhoz visszatérnek, azt okkal és móddal tudnák kezelni. Most az az állapot áll fenn, hogy a módosabb szülő 5—6 gymnazialis osztályig vagy tovább is taníttatja fiát s akkor hazaviszi vagy önként hazamegy a fiu gazdálkodni és gazdálkodik épen ugy s még ugy sem, mint a szomszédja, ki olvasni sem tud. Több intelligenciája lévén, neki kezd mindenféle gazdasági experimentációnak, melyről valaha valamit hallott beszélni s rövid időn tönkre megy.

De volna egy ennél nem kevésbé fontos ok

az említett iskola tovább fejlesztésére, melyet mint egyéni véleményemet itt helyénvalónak tartok az arra hivatottak figyelmébe ajánlani.

Ezelőtt három-négy évtizeddel, mikor a gazdasági ismeretek még kevesebb méltánylásban részesültek s mikor az ország nagyobb földbirtokosainak gazdatiszti személyzetét a tulajdonosok a rendelkezés alatt álló szakerők kevés száma miatt is onnan állították be, a honnan módjokban volt s mikor a gazdasági ismeretek szakszerű megszerzésére szolgáló intézetek éppen nem, vagy oly csekély számban voltak, hogy azokból nem is jutott volna a kívánt létszám: igen keresett kontingenst szolgáltatnak a székely ifjak a gazdatiszti állások betöltésénél. Az ország minden részébe eljutottak mint ilyenek s általánosan elismert szorgalmuk és megbízhatóságuk miatt nagy figyelemben és kedvezésben részesülvén, a legjövedelmezőbb és legtekintélyesebb állásokat foglalták el az uradalmakban. Alig volt az ország bármely szögletében egy uradalom, hol a tisztai létszám vagy egészen, vagy részben nem székely emberekből állott volna. Csak Csikvármegyéből százakra ment a száma azon székely ifjaknak, kik időnként azon pályán állapodtak meg és földesurok nagy megelégedésére működve, tisztességes megélhetésre, sőt idővel vagyona is tettek szert a vármegyéken. Nagyobbára ezen körülményben rejlik a magyarázata annak, hogy a székelyek az egész ország minden zugában az intelligens osztály körében feltalálhatók. Ez a megfejtése annak, hogy az ország legtávolabb vidékein lakó előkelő köznemességében annyian és annyira hivatkoznak ma is székely őseikre. Más pályákon is biztosítottak és biztosítanak ma is maguknak előnyös pozíciókat a székelek s így más pályák is elősegítették említett előnyös szétszóródásukat, de mint tudjuk, a hi-

vatalos pálya, bármily magas fokon, valamint ma nem képes megvetni egyes, addig szegény családok jövőjét, úgy a megelőző évtizedekben még sokkal kevésbé volt kedvező arra, hogy azon révén elősegítse a székelyek intelligensebb elemének oly mérvű kiszivárgását, hogy századok múlva is nyoma maradjon. Ily feltevésben, úgy vélem nem csalódom, ha azon véleményemet merem kockáztatni, hogy a gazdatiszti pálya volt az kezdettől fogva, melynek útján a székelység az ország minden részében tért foglalt.

Ez állapot a közelebbi évtizedekben végképen megváltozott. A székelység a gazdatiszti pályákról majdnem teljesen lezorult. Ma a nagy birtokosok és uradalmak csak cselédeket és napszámosokat keresnek a Székelyföldön, tehát régi jó hírnév alapján manapság csak a napszámos osztálynak van tőlünk kereslete.

Mi ennek az oka?

Igen egyszerűen meg lehet fejteni. Mióta a gazdasági tanintézetek száma az országban megszorodott s a földesurak és uradalmak gazdasági szakemberekből állítják be gazdaságuk személyzetét, a székely ifjak végképpen lezorultak a térről, mert az egész Székelyföldön nincs bár egy gazdasági középiskola. Erdélyben egy gazdasági tanintézet van, — Kolozs-Monostoron, — de ez a Székelyföldtől oly távol esik, hogy a székely ifjak vagy épen nem, vagy csak nagyon gyéren kereshetik föl.

Az odajutást megnehezíti azon körülmény is, hogy míg többi középiskoláink, sőt felsőbb tanintézeteink is nagyszámu felekezeti, vagy más jótékony alapítvánnyal bírnak, melyek élvezete mellett a székely ifjak kevés szülői költséggel végezhetik tanulmányaikat, addig amaz intézetben ösztöndíjra csak nagy bajjal és kivételképpen számíthatnak, s akkor is csak bebizonyított

jó előmenetelük után, tehát bizonyos idő eltelével. A szegény székely szülő pedig ritkán van azon helyzetben, hogy fiát teljesen a maga költségén csak egy félévre is képes legyen a nyarendő ösztöndíj kétséges reményével iskoláztatni. Inkább hagyja a gymnáziumban, kollegiumban ösztöndíj mellett s onnan tovább küldi az egyetemre, hasonlóan ösztöndíj mellett. Így a gazdasági pályáról mintegy le van szorulva a székely ifju. És le van szorulva principialiter azért, mert iskoláit gymnáziumban, kollegiumban megkezdve, az ott megszerzett ösztöndíjak és az iránti kilátások őt tovább is azon pályán maradásra kényszerítik.

Ha Csikvármegye áldozatkész törvényhatósága azon nagy áldozatát, melylyel a csik-szeredai és gyergyó-alfalvi felsőnépiskoláknál, továbbá a gyergyó-szentmiklósi polgári iskolánál évenként 60—80 ösztöndíjas tanulót segélyez, arra fordítaná, hogy a szeredai gazdas. felsőnépiskolát oda fejlesztené, miként abból közvetlen legalább a gazdasági tanintézetekbe lehetne jutni s ezen ösztöndíjakat a gazdasági felsőbb tanintézetekben és a csik-szeredai iskolában tanuló növendékek közt osztaná meg, néhány év alatt fiai újból visszanyernék a gazdasági személyzet lét-zámában azt a tért, melyet hajdan nagy előnnyel töltöttek be, de melyről ma majdnem teljesen le vannak szorulva. Csak akarni kellene és semmi sem állja útját a sikernek.

A gyergyó-alfalvi gazdasági felsőnépiskola ugyanazon hivatásnak van szentelve, mint a csik-szeredai. A közoktatásügyi kormány tartja fenn. Miután amaz iskola hivatásának miként való betöltéséről közelebbi adatokkal nem rendelkezem, további taglalásaim körébe nem vonom; bár szívesebben látnám, ha a közoktatásügyi kormány azon költséget, melyet annak fen-

tartására szentel, a gyergyó-szentmiklósi polgári iskola tovább fejlesztésére és erősítésére használná fel, de amaz iskola teljes nyom nélküli megszűnését csak sajnálni tudnám.

Ujabb idő óta a gazdasági ismeretek terjesztése a tanítóképző intézetek körében is felkaroltatott. E czímen megemlékezhetném a csik-somlyói tanítóképző intézetnek e téren való hatásáról is, mennyiben a gazdaságtan tanítása ott is benne van a tantervben. Részben tehát a tanítóképző intézet is szolgálja azt a tért, melylyel a gazdasági ismeretek a vármegyében terjesztetnek.

Kis mérvben szolgálják az elemi népiskolák is, mert a megyei gyümölcstenyésztési szabályrendelet elrendeli, hogy a gyümölcsfa nevelésben, oltásban a növendékek minden községben oktatandók és gyakorlatilag bevezetendők.

A fennebbiekben röviden összefoglalva felsoroltam mindazon tényezőket, melyek a gazdasági ismeretek terjesztésére megyénkben közvetlen hatnak.

Bár nem közvetlen, de ugyanazon czélért küzdenek a megye területén azon egyletek, melyek a gazdaság vagy annak mellékágai fejlesztését tűzték feladataikul, melyenek legelső sorban a megyei gazdasági egyesület, melynek Gyergyóban „Gazdaköre“ van, továbbá a gyergyói méhészegyesület, mely hasonlóan összekötetésben áll a központi gazdas. egyesülettel.

A megyei gazdasági egyesület működése megyénk minden közgazdasági tényezőjével és annak kiható mozgalmával elválaszthatlan összefüggésben áll.

1891. év november hó 23-án tiz esztendejét tölti be az egylet alakulása óta. Számos közgazdasági intézmény létrejötté hirdeti azóta az egylet sikeres működését, melyet ugy a

földművelés, mint az állattenyésztés terén kifejlesztett.

Fennebb már rámutattam azon eredményekre, melyeket a megyei gazdasági felső népiskolával karöltve felmutatott s melyeknek közvetve és közvetlen harczosa volt.

Kitartó működése a földművelési kormány figyelmét sem kerülte el, mert annak támogatását is kiérdemelve, méltányolt céljai kivételében időnként anyagi segélyben, állandóan pedig erkölcsi pártfogásában részesült.

Igy juthatott azon helyzetbe, hogy ma már 120 alapítványa van 50 frttal, 65 rendes tagja 3 frt évi díjjal, 190 évdíjas tagja évi 1 frt díjjal és 128 pártoló tagja van évi 10—50 krral.

Mult 1890. év végén vagyonállása a következő volt :

1. Értékpapír	1628 frt 82 kr.
2. Alapítv. kötvények	2445 „ — „
3. Ingatlanok (faiskola épületei)	755 „ 76 „
4. Könyvtár	430 „ 10 „
5. Gazdas. eszközök és iroda felszerelés .	912 „ 39 „
6. Faiskola kerti ezerszámai	36 „ 96 „
7. Tags. díj és kamat-hátralék	1255 „ 50 „
8. Egyéb követelés	118 „ 80 „
9. Tenyészállat-alap	2500 „ — „

Összesen 10.083 frt 34 kr.

Hosszas volna felsorolni mind azt, mit az egyesület fennállása alatt közgazdasági érdekeink előmozdítása körül tett s az nem is tartozik e rövid fejtegetés körébe, melynek inkább a tényleges állapotok ismertetése s az azokon való okulás képezheti tárgyát.

Sajnos, hogy a lefolyandó tíz év sem volt elég arra, hogy a gazdaközönség országosan ismert közönyét leküzdje s azon örökösen táplált reményét még egy újabb tíz év sem lesz képes

valósítani, hogy Csikmegyének minden valamire való gazdáját tagjai sorába megnyerhesse. Ennek azonban a mily kevésbé oka az egyesület, éppoly kevésbé oka maga a gazdaközönség is, mely mint fennebb alkalmam volt megmutatni, általában szegény s alig jut arra való fölösleges jövedelme, hogy abból — még a saját érdekében is — másra fordíthasson, mint a mindennapi megélhetés által követelt legeslegszükségesebbekre.

Egy ilyen anyagilag szegény gazdaközönség vidékén, mint a miénk, pusztán a társadalmi együttműködés ráutaló kényszerűségére hagyatott egyesület vajmi nehezen és állandó küzdelemmel tarthatja fenn magát. A számítóbb s így vagyonyosabb gazdák egyrésze nem törődik vele, legfennebb akkor jelentkezik tagnak, ha tagsági jogán azonnal kamatozó előnyt szerezhet. Hogy példát említsek, az ilyenek akkor szoktak beállni tagnak, ha a kiállításon díjat akarnak nyerni, vagy a tenyészállat vásár alkalmával, készpénzért akarják eladni állataikat, vagy ha százalékos leengedéssel akarnak biztosítani, avagy ha vetőmagot akarnak szerezni az egylettől % leengedéssel.

Általában igaz, hogy az ország különböző részeiben szétszórtan működő gazdasági egyesületek egy része alig fejt ki valami tevékenységet s működésének nyomai alig vehetők észre; de azért tagadhatatlan, hogy nagyon sok buzgó egyesület van, melyek anyagi erő hiányában kénytelenek tengődni. Többször fel is volt már vetve és megvitatva az az állapot, hogy míg a kereskedelem és ipar társadalmi ügyének támogatása országosan rendezve és biztosítva van a kereskedelmi és iparkamarák szervezetében, addig egy olyan tisztán földművelő országban, mint a miénk, a gazdálkodás hasonló ügye, a magára ha-

gyatott társadalom sovány kenyerén tengődik. Pedig, ha a működés sikerét az eredményekből akarnók megítélni, határozottan azt állíthatnók, hogy a megyei gazdasági egyletek összehasonlíthatlanul többet mutatnak fel, mint a drágán fentartott ipar- és keresk. kamarák, melyeknek működéséről és hatásáról így vidéken az érdekelt körök még csak tájékozva sincsenek. Ha az életképes gazdasági egyletek csak egy részét kapnák annak az anyagi támogatásnak, melyben a kamarák részesülnek, az eredmény messze felülmulná azok sikerét. Nem mondom ezzel, hogy a gazdasági egyleteket szigorúan a kamarai rendszerbe kell önteni, mert félek tőle, hogy akkor azok is csak amolyan homályos bureauk lennének, mint amazok, de hogy valamilyes állandó jövedelem ez utóbbiak részére is biztosíttassék azt, ha más körülmény nem is siettetné, de a józan ész követeli.

A csikmegyei gazdasági egyesület működéséről álljanak itt a következő számadatok. Fennállása óta rendezett öt kiállítást. 1882-ben Csik-Szeredában gazdasági állat-, termény- és iparkiállítást, melyen díjakban kiosztatott 925 frt. 1883-ban Gyergyó-Szentmiklóson hasonló kiállítást, melyen díjakban kiosztatott 1079 frt. 1884. Csik-Szentmártonon állat-kiállítást és cselédjutalmazást, mely alkalommal kiosztatott 500 frt. 1886. Cs Szeredában eke- és szántásversenynyel összekötött gép- és eszköz-kiállítást, melyen kiosztatott 150 frt. 1890. Cs.-Karczfalván állat-kiállítást, melyen kiosztatott egyesületi díj 380 frt, állami díjakban 120 frt. Így összesen a kiállítások díjaira, nem számítva a rendezés tetemes költségeit, 3154 frtot fizetett ki. 1884-ben 16 drb pankotai és kisjenői keresztezésből származó fajkant, 1885-ben 30. drb ugyanilyen faj koczáát és 40 drb kant hozatott a kolozs-monostori gazda-

sági tanintézet tenyésztéséből összesen 1475 frt 54 krért, melyet egyes községeknek és magán tenyésztőknek részlet fizetésre kiosztva az egész vármegye sertésenyésztését teljesen átídomította, úgy hogy ma a csikmegyei sertés nyájak fajminőség tekintetében összemérhetők bármely vidék községi nyájaival.

Van az egyletnek számot tevő gazdasági szakkönyvtára és számos gazdasági gépje és eszköze, mint: rétgyalu, szénagyűjtő, járgányos kenderetörő gép, alagcső sajtó, lánczborona, vetőgép, melyeket a könyvtárral együtt a tagok minden díjfizetés nélkül használhatnak.

Fennállása óta minden tavaszon tetemesen leszállított árban áruitja az egylet a jó vetőmagvakat, — ujabban kerti magvakat is — különösen sok lóher, luczerna és takarmányrépa-magvat oszt ki minden tavaszon a tagok közt, minek eredménye az, hogy míg 1882-ben csak 2 hold volt répával, 83 hold lóherrel és luczernával bevetve, már 1889-ben 76 hold répa és 221 hold lóher és luczerna volt vetve a vármegyében.

A gyümölcsenyésztés és konyhakertészet, valamint a virágkertészet terén tett intézkedéseit az egyletnek már a kertészetről szóló cikkben felemlítettem, hol elmondtam, mikép külön faiskolát alapított s abban kertészlakot, üvegházakat építtetett. Itt még csak azt kell megemlítenem, hogy a megyei faiskolák rendezésére vonatkozó szabályrendeletet az egyesület igazgatóválasztmánya dolgozta ki, melynek alapján a vármegye minden községében ma már a faiskolák rendbe hozattak. A felügyelő vándortanító szintén az egyesület kezdeményezésére állíttatott be s az egyesület közvetlen rendelkezése alatt áll.

Még 1883-ban 25 drb arany pályadíjat tűzött ki az egylet azon tanítók részére, kik 1886. októ-

berében a legszebb faiskolát mutatják be, mely pályázat eredményeképen a díjak 1886-ban kitérteltettek és nyolcz tanítónak ki is osztattak.

Evek óta sikerrel működik az egylet a községek számára szükséges tenyészállatok közvetítésében, a mennyiben a földművelési minisztérium által az egylet rendelkezése alá bocsátott 3000 frt tenyészállat-alapot ezen célra kiváló körütekintéssel használja fel, mindig gondosan ügyelve arra, hogy az alap összege ne csonkuljon.

Nem akarok a működés részleteinek felsorolásával s annál kevésbé annak méltatásával vagy épen bírálatával foglalkozni, mert attól részint visszatart, részint felment az a viszony, melyben az egylettel és annak működésével személyesen állok, azért a fennebb általánosságban felsoroltakat csak mint adatokat említettem arra, hogy az egylet jelenlegi állapotát megbírálhassa az, ki érdeklődik iránta.

Az egyesületi tagok állandóan tájékozva vannak minden mozzanatról, mely az egylet körében történik, mert az időnként már hét év óta megjelenő „Gazdasági Értesítő“ czimű hivatalos közlönye az egyletnek magában foglal minden nevezetesebb intézkedést. Az „Értesítő“ szerkesztését a titkár kezdettől fogva minden díj nélkül teljesíti.

A „Gyergyói gazdakör“, mint a gazdas. egylet fiókja, a közelebbi években tevékenységének több jelét adta, a „m é h é s z e g y l e t“ hasonlóan tevékenyen működik a gyergyói méhtenyésztés érdekében, mely működésről már fennebb megemlékeztem.

VI.

I p a r.

Arról szólni, a mi nincs, egy ilyen szemlélődő értekezés folyamán, vajmi nehéz. Mert hogy az ipar vármegyénkben még teljes ősi bölcsőkorát éli, az tudva van. Sem gyáripár, sem kézműipar, sem háziipar nem fejlődött azon fokra, hogy méltó megemlékezésünknek anyagot szolgáltatna. Ez különösen akkor látszik feltűnőnek, ha tudjuk, hogy megyénk majdnem minden valamire való székely lakója valamilyes iparhoz ért. Ácsmesterséget, fafaragást, kőművesmunkát, kőfaragást, kerekességet, gazdasági eszköz és szerszám-készítést, kádárságot, kötélverést, asztalos-ságot, majdnem minden csiki székely ember ért, vagy azok közül legalább egy-kettővel hébe-hóba foglalkozik, ha magának vagy komájának van arra szüksége. Az asszonyok a szövés-fonást, kenderrel, lennel, gyapjuval való bánást kivétel nélkül értik. De mindezen iparágakkal való foglalkozás csak addig terjed, a meddig a házi szükséglet azt megkívánja. Ez a mi székely fajunknak egyik legbiztosabb erőssége, mely mellett képes dacolni a tulszárnyaló kor nehéz viszonyaival. Ha mindazokat, mit ő házilag magának, ismerőseinek és rokonainak megkészt és előállít, pénzen fogadott szakmunkásokkal, hogy ne mondjam mesteremberekkel, kellene végeztetnie,

egy évtized elsőpörné népünket erről a szeretett anyaföldről.

Ha házat épít, maga meghordja a fát, azt kifaragja s szépen felépíti, elkészíti a zsindelyt és befödi vele a házat. Télen meghozza az erdőről a deszkának való tőkefát s azt a minden község határán levő fűrész-malmon csekély árért vagy felében kivágatja, vagy épen saját maga kivágja deszkának, melylyel ő maga megpadolja házat. A ház alatt pinczét ás, annak kőfalát maga kirakja. Az asszony népség szépen megtapasztja a házat és kimeszeli. Legfennebb, ha nagy ritkaságképen az ajtókat és ablakokat készítetteti valamelyik jó ismerős falusi asztalossal, kinek télen néhány szán tüzfát visz, vagy egyéb természetbeni viszont szolgálmányt teljesít. Így az épület majdnem teljesen házilag elkészülvén, alig kerül pénzbeli kiadásba.

Igy megy ez a ruházkodással és egyéb legnélkülözhetetlenebb szükségletek kielégítésével. Az mind házilag kerül ki, mert a háznál a gazda és gazdasszony mindent tud és mindenhez ért a mi szükség.

Legfennebb a szabó, suszter, szücs, szíjgyártó és kovács munka az, melyre ha hébe-korba szükség van rá, már nem minden háznál tudnak s melyért pénzt kell kiadni.

Meg van tehát népünkben, úgy az értelem, mint a hivatás arra, hogy iparüző legyen, és mégis épen ez a tér az, melyen a legkevesebb, vagy épen semmi eredményt nem tudunk felmutatni arra, hogy annak révén ne csak közvetve, hanem közvetlen valami forrását találjuk fel népünk megélhetésének.

De ne beszéljünk ilyen általánosságokban. Az ilyen általános elmefuttatások nem sokat használnak az ügynek. Vegyünk tehát rendre némelyeket s szóljunk róluk külön.

Lássuk legelőbb, hogy állunk a gyár-
iparral?

A gyáriparnak alig találjuk nyomát. Két szeszgyár van a vármegye területén, melyek egyike Kozmásan évtizedek óta csak a statisztika adataiban szerepel, üzemben nincs, mert tudomásom szerint a tulajdonos el van tiltva üzlete folytatásától. A másik csak ezelőtt két évvel állítottott fel Gyergyó Szentmiklóson s maig is a kezdet nehézségeivel küzd. Így az összes szeszszükséglet fedezésére, melynek pedig a fogyasztása évről-évre nő, a szomszéd vármegyék szeszgyáraihoz vagyunk utalva. Pedig évenként mintegy 4,500 hliter szesz fogy el Csikvármegyében, melynek árában vármegyénk határain kívül viszik pénzünket.

Ha egy futó pillantást vetünk par exczellens rozstermelő vármegyénk termés mennyiségére, azonnal rájövünk, hogy a fölöslegből telnék a szeszgyárak részére is; mert ha egy személy átlag egy év alatt 3 hliter szemes eleséget fogyaszt el a nagy mennyiségben fogyasztott pityóka mellett (természetesen beleszámítva ezen átlagba a kisdedeket és gyermekeket is) s ezen fogyasztott szemes eleséget ilyen arányban osztjuk fel: rozsból 1-00 buzából 0-20, törökbuzából 0-80, árpából 1-00 hl, akkor összes évi rozs fogyasztásunk 110.940 hlitert tenne. Már pedig, ha vármegyénk rozs termelését átlag az 1889-iki gyenge termés alapján 137.590 mmázsára, vagyis 193.788 hliterre tesszük, s ha ebből 40.000 hlitert átlag takarmányozásra fordítunk, akkor is fölöslegünk marad 42.848 hliter, a mely mennyiség pedig ha csak rozsból 6000 hlitert számítunk egy évenként 1840 hliter szeszt termelő szeszgyárra, körülbelül 7 szeszgyárt láthatna el rozsszal.

Ha pedig ezen szeszgyárak a pityóka fel-

használására is kiterjednének, még kedvezőbben alakulna ezen számításunk. Pedig a pityókát csakugyan nem hagyhatjuk e kérdésnél figyelmen kívül, ha tudjuk azt, hogy ez a termés az, melyet népünk a legnagyobb kedvvel, nagy előszeretettel s kiváló szakértelemmel művel s mihelyt annak állandó fogyasztója volna egy közelben eső szeszgyár, a termelési kedve azonnal megszázsorozódna.

Van két sörgyár is a vármegyében, egyik Csik-Szeredában, a másik Gyergyó-Szentmiklóson, mindkettő virágzó üzemben, melyek kivételképen nemcsak a helyi fogyasztást látják el, hanem a vármegyéből némi kivitelük is van.

Ha még a gyárak közé számítom azon két gőzfűrészt, mely közelebből idegen vállalkozók által létesítettett havasaink fenyüinek kihasználása végett, úgy hiszem kimerítettem a vármegyében levő gyárak számát, mert azok az „eczetgyáraknak“ nevezett eczetkimérő helyek, melyek itt-ott feltalálhatók, még alig tarthatnak igényt arra, hogy komolyan gyárnak nevezze az ember.

A kézművesiparral egészen más-ként állunk. E minőségben annyi iparosunk van, hogy talán nem vétek vele, ha azt mondom, hogy némely ágban teljes tultengés állott be. Asztalos, cipész, csizmadia, szabó, kovács stb. iparos annyi van, hogy bőven jut belőlük Oláhországnak is. A valódi kivándorlók száma ezekből telik ki, mert ezek maradnak és vesznek oda, ha kimennek, mert itthon meg nem élhetnek. Elből önként áll be az a körülmény, hogy a kik itthon maradnak, azok is oly szegény és nyomorult állapotban kinlódnak, hogy alig képesek egy 10 frtos munkát előleg nélkül felvállalni s ha az a munka valami nagy bajjal el is készül, de minőség tekintetében oly sok kívánni valót hagy fenn, hogy a munkaadó nem képes

eleget boszankodni miatta. A kik ebből azt következtetik és panaszojják, hogy nálunk nincs elég iparos, igen nagy tévedésben vannak szerintem, mert én épen azt látom és bizonyítom, hogy ellenkezőleg igen sok van s a miatt nincs köztük egy is olyan, mely az ő szakmájában kifogástalan munkát végezhesen. Sokan dolgozván ugyanezen iparnemben, egymásnak a szájából eszik ki a kenyeret s így egyik sem küzdheti magát azon fokra, hogy versenyre kelhessen az általa készített munka szoliditásával, hanem igenis versenyeznek egymással a kenyér felett.

Első tekintetre talán különösnek tetszik ez állításom, mert általánosán tudott törvény az, hogy valódi verseny csak akkor és ott fejlődhet ki, az ipar terén, hol ugyanazon szakmát többen művelik s hol nem egy-két hasonló szakban működő erő monopolizálja a kínálkozó tért. Így nálunk nagy versenynek kellene kifejlődnie.

Igen, de ismerve a mi sajátságos állapotainkat, azonnal előttünk áll a megfejtés, ha tudjuk, hogy a mi iparosaink nem egyedül és kizárólag annak az iparnak élnek, melynek czégét a ház büttyjére kiszégezték és nem kizárólag annak az érdeke köti őket ide, hanem rendesen egy-két drb szántóföld, egy kis házikó, vagy egy kis várandó örökség adja meg az impulzust arra, hogy az illető valamely községben mint iparos kezdjen munkálkodni. E mellett eltengődik évek sőt évtizedek hosszú során egész addig, míg a mesterségből végkép kitanul s míg a hason téren működő ifjabb erők modernebb munkáikkal a térről végképen leszorítják. Vagy ha ezt meg nem várja, s talán a várt örökség sem úgy üt be, a mint remélte, akkor összeszedi sátorfáját és megyen Oláhországba, hol ez idő szerint nagy szükség van iparosokra. Ott a körülmények kényszere alatt kizárólag mesterségének kezd élni s

rövid időn biztosítja megélhetését és végképen odavesz. Ez a valódi kíváncsi.

De van egy, a fennebbinél is komolyabb oka iparosaink nehéz viszonyainak. S ez az, mert nem rendelkeznek sem tőkével, sem hitellel, melynek támogatásával képesek volnának többet dolgozni annál, mint a mennyi a mindennapi váltómunka. Az egyik napon készített munka árából kénytelenek a másik napon élni s ha ma nincs munka, holnap nincs élelem. Már pedig, ha egy jóra való iparos az egyik héten feltorlódott váltómunka elvégzésére két-három segédet fogad fel, kiket a következő héten megint kénytelen elbocsátani, mert megrendelés nem lévén, nincs rendelkezése alatt annyi forgó tőke, melyből a segédek fizesse, kikkel később értékesítendő, vagy éppen vásári kész munkát dolgoztasson addig, míg újból számosabb megrendelés következik, akkor az üzletben haladás és állandóság alig képzelhető. A mi iparosaink pedig mindnyájan ilyenek, mert ilyeneknek kell lenniök a viszonyoknál fogva.

Nemcsak nálunk, de az egész világon ugyan az, hogy a kinek ezrek vannak rendelkezése alatt, az nem áll be iparosnak, — legalább kézműves iparosnak nem. Legtöbbször szorgalmukat és szakértelmükbe vetett reményüket fektetik be megkezdett iparukba tőkéül. De ez a tőke bármi becses és leküzdhetetlen is, a legtöbb pályasíkján nálunk vajmi silány kilátásról kecsegtetheti a kezdő iparost azon elkeseredett kenyérversenyben, melylyel egymással meg kell küzdeniök a helyi fogyasztás nagy igényü, de csekély mérvű kielégítésére. Azon iparosoknak, kik iparuk nagyobb méretű folytatására tőkével rendelkeznek, mindig volt és lesz annyira józan eszük, hogy tőkéjüket nem vesztegetik egy Csikmegyében nyitandó valamely iparműhely kétséges jö-

vőjébe, hanem keresnek maguknak az ország valamely élénkebb forgalmu pontján megállapodást, hol tőkéjük nem válik eltemetett holt tőkévé, hanem gyümölcsöző forgó tőke hivatását töltheti be. Azok nem fognak nekünk itthon foltoztatni s pecsétet tisztogatni, vagy egyik falusi sokadalomból a másikba hurczolkodni; mert a mi iparosainknak csak az a hivatásuk.

Csikvármegye olyan szépen ki van már ke rekitve és közösítve a mai modern világfor galomból, hogy egy cseppet sem kell csodálko zunk azon, ha megyénket „Csikországnak“ ne vezik. Ez elnevezést akár országosan is lehetne szentesíteni. Külön ország ez, hova a civilizá czió csak borvizes vagy deszkás szekéren nyiko roghat be, de a közgazdasági élet felelevenítésére a legelső rugóul szolgáló vasutat egy évtized óta csak mérjük, czövekeljük, rajzoljuk, kérjük, óhajtuk, reméljük mind hasztalan. Már fizettünk is érte vagy 23.000 frtot a nélkül, hogy valami látszata volna. Annyi újabb és újabb nehézség merült fel a valóítás elé évről-évre, hogy utól jára még azok is, kik hinni szoktak az ígére tekben, elveszték e hitöket és kénytelenek csupa gyermekjátéknak tartani az egész históriát. Évek óta mindegyre olyan apróságokon akadt fel ez a fontos ügy, hogy tréfának nevezhetné az ember. Mikor mi Csikban a vasutvonalát „k ö z i g a z g a t á s i l a g b e j á r t u k“, a szomszéd Három székvármegye még meg sem gondolta volt a vasut építést. És mi történt? Háromszéken a vasut már füttyöl. Nálunk is füttyöl — a szél. Igaz, hogy a mi vasutunkat is egy időre a háromszéki szomszédok füttyölték el, a mennyiben nem tar tották helyenvalónak azt a kevés testvéri áldoza tot, hogy a velünk való csatlakozást bár — m e g i g é r j é k. De a mi tény, ez az, hogy ott már van vasut, nálunk pedig még mindég — csak

lehet. Tény az is, hogy törvényhatóságunk e kérdésben oly óvatosan körülírt megfontolással és komoly parlamentárisozással bánik, hogy ha a valamikor meginduló vasut is ezt a tempót fogja követni, akkor gyalog is bátran versenyre kelhetünk vele.

Ezt itt csak azért említettem fel, hogy jobban felvilágosítsam iparosaink helyzetét, kik ilyen körülmények közt mire lehetnének egyébre utalva, mint arra, hogy a mi szerény igényeinket szolgálják, egymás elől pedig a kenyérfalatokat el-egyék. Vajjon mit is tennének vele, ha történetesen többet dolgoznának annál, mint a mennyi „Csikország“ belfogyasztására éppen nélkülözhetlen szükséges?

Ne mondjuk hát, hogy nálunk nincs jóra-való iparos. Iparos van elég, sőt a többnél is több, de nincs ipar, mert hiányoznak nálunk az iparüzés folytatásához, nélkülözhetlen feltételek és tényezők, a miben pedig nem a mi iparosaink a hibások. Ők csak azt látják, hogy élniök nem lehet s így egyen-egyen lassanként vonulnak az idegen földre, hol már annyi példa áll előttük, kik boldogultak, — m e n n e k Ö l á h o r s z á b a. Én más kivándorlást sem nem ismerek, sem el nem fogadok, de az iparosokét látom és sajnálom.

Divatos eszme, vagy talán szójárás untilig azt hangoztatni, hogy iparban képezzük népünket s ez uton segítsünk nyomoruságain. Igaz, én is osztom, de nem oly egyoldalulag, a mint manapság az ilyen eszméket, mint valami lidérczet követni szokták. Nekimegyünk egy-egy ilyen divatos hajszolásnak s tüskön-bokron áldozunk országosan és társadalmilag érte s mikor egy csomó buzgóságot, áldozatkészséget elfecsérelünk, akkor kezdünk gondolkozni rajta, hogy ok nélkül fáradtunk és áldoztunk. Ilyen ok nélkül való fe-

csérlése az önzetlen buzgóságnak és józan észnek az, mikor a kézműves ipart a gyáriparral akarjuk versenyre keltetni. Ma alig van a kézműves iparnak valamely ága, melynek munkakörét vagy egészben vagy részben a gyármunka ne foglalta volna le, melynek terménye, ha nem is épen oly tökéletes, mint a kézműves iparé, de meg van az a felette előnyös oldala, hogy mindig hasonlíthatlanul olcsóbb. Ne küzdjünk hát a kor áradatával s ne kergessük fajunkat olyan térre és pályára, mely mellett maholnap éhen fog veszni vagy kivándorol oda, hol még gyáriparnak hire sincs, vagy legalább csak bölcsőjét éli, hanem haladjunk a korral s hasunk oda, hogy a gyáripár foglaljon tért nálunk s az ölelje magába népünk azon részét, mely ma az iparos pályán keresi megélhetésének feltételét.

A kereslet és kínálat oly szoros viszonyban állanak egymással, hogy egyiket a másik nélkül hasztalan töprenkedés támogatni és pártfogolni. Ezen nemzetgazdasági elv alapján bátran felvethetném a kérdést, hogy ha a mai kor divatos eszméje kívánalmához képest, minden székely embert egyszerre iparossá tennénk, vajjon hol lenne a kereslet, különösen akkor, ha azt is tudjuk, hogy a legtöbb iparágat ma már gyárilag művelik. Hogy példát is hozzak fel, hogy tudjon boldogulni az a cipész, ki egy pár cipőt nem képes 6 frton alul előállítani, mikor a boltban hasonló pár cipőt 3 frton lehet kapni? Természetes, hogy az utóbbi gyári munka lévén, selejtesebb, kevesebbet tart, de azért csak felébe kerül és nagyobb kelete van. Így van ez ma már majdnem minden ágánál az iparnak. A nagyban előállított áruk, gépek segítségével és munka megosztás elvén alapuló munkával készülván, hatalmas versenyre kelnek a kis tőké-

vel dolgozó — bár szolidabb — iparossal, sőt kenyerétől fosztják meg.

Ebből szerettem az a tanuság, hogy a kisipart igenis pártoljuk minden rendelkezés alatt álló érveléssel és eszközzel, de mindig szem előtt tartva azt, hogy az egészségesen fejlődő gyáriparra átmenetet képezzen, de ne úgy és ott, hogy tultengés kezdjen beállni a szaporítsuk vele az elégedetlen szocialis hajlamu tömeget a kivándorlók számát.

Allításom támogatására a kérdés bővebb megvilágítására hivatkozom más példára is.

Intelligens közönségünk igen fogékony minden oly mozgalom és közérdekűnek látszó javaslat iránt, mely e téren a sajtóban napról-napra felmerül. Szívesen áldozna érte úgy a sajátjából, mint a közvagyonból, hogy azon intézmények, melyek valamely idegen vidéken kezdeményezettek, nálunk is életre keljenek, mindig szem előtt tartva azon emberi hiúságból származó büszkeséget, hogy mi se maradjunk el más vidékek mellett. Ez így jól van. Én mindig respektálom ezen nemes intenczióból jövő versenyt. Szerény tehetségemhez képest állandó támogatója és munkása is voltam minden ilyen mozgalomnak s leszek jövőre is, pedig egy-két példa meglehetősen okulást nyújthatna mindnyájunknak.

Lássuk az egyik példát.

Csikvármegye törvényhatósága, a hajdani ipar és kereskedelemügyi miniszterium támogatása mellett, éveken keresztül fenntartott Csik-Szeredában egy szövő iskolát, hol újabb rendszerű műosztovátákon tanultak a székely lányok szőni. Meg is tanulta valamennyi s mikor az iskolát kitanulták, egy-egy osztovátát kaptak jutalmul, hogy a mesterséget tovább folytassák s ezen iparnak apostoluói legyenek a falukon.

A vármegye ezeket költött ezen intézményre, mert meg volt győződve, hogy hivatást teljesít. Ősztündíjak mellett teljesen ingyen kitaníttatott sok ügyes székely leányt, kik aztán a jutalmul kapott osztovátát felrakták szépen a hiuba (padlásra) s ott vannak azok maig is.

Es miért? Azért, mert a mi asszonyaink által kézzel font fonalat vagy épen nem, vagy csak nagy nehezen lehet megszöni azon szövőszékeken, az illetőknek pedig nem telt arra, hogy Kézsmárkról hozassák a fonalat, melyet itt Csikban megszönnének. A szövő-iskolában is állandóan a kézsmárki fonó gyárból került fonalakat szöttek, miből önként következett az is, hogy a szöttemények drágábbak lettek, mintha azokat a helybeli kereskedésekből vásárolná meg a fogyasztó. Ebből következett az is, hogy a szötteményeket sem lehetett eladni, mert a mit hazafiságból a közönség megvásárolt, azt még nem lehetett állandó fogyasztásnak tekinteni, mely egy műhelyet fenntartson és munkával ellásson.

Erre az volt a véleményem s az ma is, hogy a szövészet fellendüléséhez nálunk nem egyenesen a szövést kell propagálni, hanem a fonógyárt kell felállítani, melynek fonalát a székely asszonyok feldolgozzák. Akkor lekerülnek a padlásról a szövőszékek s minden háznál zörgetni fog az osztováta, mert nálunk nemcsak hajlandósága van a mi asszonyainknak a szövéshez, de kivétel nélkül mindenik ért is hozzá. Addig férjhez sem megyen a székely leány, míg szöni meg nem tanult. Akkor abbahagyja valamennyi a kézzel való untalan fonást, mely mellett az egész háznép ez időszerint egész télen át görnyed s mindenik a többet jövedelmező szövéshez fog kezdeni. Hamar átlátja a mi népünk, hogy a kézzel való fonás alig fizet naponta 10—15

krajczárt, míg a szövés naponta 1 frtot is behozhat a konyhára.

Nehány évi hasztalan kísérlet után, a szövőiskola szünetel, de a mint látom, azt egy magánvállalkozó újból fel akarja eleveníteni. Én csak szerencsét kívánok hozzá, de hogy azt olyképen tudná újból működésbe hozni, miszerint abból akár neki, akár a kormánynak vagy bárki másnak, a ki segélyyel hozzá járul, az ok nélküli áldozatnál egyéb kilátása következne, azt előre is feltehetjük.

Abba járjunk hát, hogy szövőgyárunk legyen s tegyük félre a szövődével való ok nélküli experimentációkat azon vidékek számára, melyek még nem próbálták.

Térjünk egy másik példára.

A volt országos tejgazdasági felügyelőség országos mozgalmat indított a tejgazdaságok létesítése iránt. Az ország minden szögletében egymásra keletkeztek a vállalatok. Vármegyénkben Gyergyó-Szentmiklóson és Gyergyó-Szárhegyen keletkezett szövetkezet a tej értékesítésére. A szárhegyi egy évig állott fenn, a gy.-szentmiklósi talán három vagy négyig s mindkettő megszűnt. Azon időben Csik-Szeredában is létesült egy részvénytársaság 3000 frt alaptőkével 100—100 firtos részvényekkel. Mi sem maradhattunk hátra az országos mozgalomban. A vármegye vezér-férfia rakták össze a részvénytőkét. Meg is indult az üzlet erősen kedvező kilátások mellett. Négy hónap alatt vagy 4000 frt értékű sajt készült el s töltötte meg a társaság pinczéinek minden zugát. Hirdettetett sajtóban, kiállításokon a társaság terménye. Jött is megrendelés gyéren az ország legtávolabb vidékeiről, sőt Bécsből, Párisból, idegen országokból, de a kereslet a kínálathoz mérve oly csekély arányu volt, hogy a társaság kénytelen volt a készletet mázsára

vetni s a részvényesek közt felosztani, az üzletet pedig, miután alaptőkéje egy krajczárig mind sajtnak volt feldolgozva, beszüntetni. Tanulságot merítettünk belőle arra, hogy e téren is megtettük kötelességünket egy tetszetősnek látszó országos mozgalom érdekében s 3000 frton megszereztük azt a tapasztalatot is, hogy ha bőven levő tejünket sajtnak dolgoznók fel, talán egy krajczáron sem tudnók értékesíteni literenként. Vármegyénk sokkal jobban el van zárva a nagy világtól, hogysem ilyen és hasonló vállalatokba bele lehetne fogni.

Egy harmadik példa újból azt fogja bizonyítani, hogy országosan felkapott eszmék Csikban termékeny talajra találnak — de hasztalan, mert az alap téves.

A közoktatásügyi kormány ezelőtt évtizeddel Bánffi-Hunyadon gyermekjátékkészítő tanműhelyt állított be az ott lévő felső népiskolával kapcsolatban. Ez a műhely ott nem prosperálhatott, átkerült Gy.-Szt.-Miklóstra, hol minden kulturális eszme felkaroltatik, épen úgy, mint általában Csikmegyében. Ha nem volna sértő ránk nézve, kedvem volna azt mondani, hogy mi jó indulatunkkal és buzgóságunkkal sokszor országos balekek vagyunk.

Gy.-Szt.-Miklóson hazafias buzgóságu férfiak élére állottak a műhelynek, mert hitték, hogy annak hivatása van. Maga a vármegye is segítségére sietett ezen intézménynek. Jól tette. Bár sikerülne valami praktikus eredményre vezetni!

Hogy mi az én véleményem ide vonatkozólag, azt el kell mondjam. Bármennyire eltökélt szándékom és szokásom minden ily jó indulatu kezdeményezésnek szerény tehetségem szerint csak használni, még sem tagadhatom el, hogy ama tanműhelynek semmi praktikus célját nem

látom. Nem látom pedig azért, mert manapság nemcsak egyéb iparczikkek, hanem a gyermekjátékok is — mint ilyenek — gyárilag készítenek és állíttatnak elő. Ok nélkül való törekvésnek tartom tehát oly iparág üzésére tanítani a nép fiait és oly iparág üzését gyakorolni valamely műhelyben, melynek tárgyait a gyár ezerszeres tömegben és százszorosan olcsóbban állítja elő. A kézzel faragott babák, lovak, szekerek lehetnek sokkal jobbak, szebbek és tökéletesebbek, mint azok, melyeket a gyár állít elő, de bizonyosan 10—20-szor drágábbak lesznek, a miből önként következik, hogy keletők nem lesz. Az egyesek, ha meg is tanulják tökéletesen azon tárgyak készítését, nem fog az nekik kenyeret adni, mert ismeretöket és a tárgyak készítésében való jártasságukat csak valamely gyárban tudnák értékesíteni, hol a gépek által kinagyolt darabokat kézzel után kell tisztítani és simítani. Arra pedig ma hiába törekszünk, hogy a kézben faragott gyermekjáték készíttéssel valakinek kenyeret szerezzünk. Ma a munkáskéz sokkal drágább, hogysem annak készítménye a gyáriparral versenyezhetne. Ezelőtt félszázaddal kifizette a kézi munkát még az is, ha a falusi ezermester fából órát készített. Volt is példa rá Csikban nem egy. De most kinek jutna eszébe azt állítani, hogy az olyan munkából bár két krajczárt is tudna valaki naponta keresni. Hiszen most is meg tudná azt az órát készíteni akárhány székely ezermester, de van annyi józan esze, hogy nem fog olyan munkába; mert ha tőke bűtölni megyen, úgy is többet keres naponta, mintha fali órákat kezd fából faragni.

Ezen felfogásból nem tartom életre valónak a gyermekjáték készíttéssel való bibelődést és semmi jövőt nem jósolok azon intézménynek. Ezt a közönség egyik része tudja, a másik érzi s

onnan van, hogy a tanműhelynek alig van egy néhány növendéke.

Hanem, ha a műhely gyárrá fejlesztetik, akkor előtte áll a jövő minden reménye s akkor nemcsak tárgyai fognak jól jövedelmezőleg értékesíteni, hanem a vidéknek is valóságos áldása fog lenni. Ha ez a célja azon lelkes férfiaknak, kik a műhely élén állanak, akkor ne csak üdvözljük őket, hanem hassunk oda, hogy e céljukat elérhessék. A műhelylyel pedig — mint ilyen — ne vesződjenek ok nélkül. Kárba pocskolt pénz, buzgóság és fáradság!

Egyes iparágak közül föl kell említem a fazekasipart, mely a vármegyében Madarason, Dánfalván a közönséges mázos edények készítésével nemcsak a helyi szükségletet látja el, hanem jut belőlük a szomszéd vármegyék piaczára is. Ez az ipar sem tudott évszázadok óta többre fejlődni annál, mint hogy a madarasi fazekasok felraknak egy szekér edényt s azzal addig járkák a vásárokat s falvakat, míg el nem kél. Természetesen a nagy verseny miatt, itthon olcsó a cserépedény s annak készítése alig hoz valami csekély jövedelmet, a fatengelyen való távol szállítás pedig az áru törékeny volta miatt nagy kockázattal jár. Hogy a kínálkozó jó anyagból kályhákat, vázákat stb. készítsenek, oda még nem fejlődött a cserepes ipar. Csatószezen az ott levő porcelán földből fél porcellánt készít egy iparos s készítményei jó keletnek örvendenek ugyan, de azért ezen iparág sem képes az ősi bölcsőből kiemelkedni.

Kőfaragással szintén több helyen foglalkoznak vármegyénkben, melyhez az alkalmas kövek uton-utfélen bőségben vannak. A gy.-szárhegyi és tekerőpataki márvány telepek már országosan ismert és híressé vált anyaga ott he-

ver kiaknázatlanul, mert a közlekedés nehéz viszonyai megközelíthetetlené teszik az azon árukat szükségű piacok számára.. Említenem sem kell, hogy ezelőtt évekkel Saxlehner András nagy vállalkozó minő hévvel fogott a szárhegyi márvány kiaknázásához, de a vállalatot abba kellett hagynia, mert a szállítás költségeit — szekéren — lehetetlen volt leküzdenie. A szentkirályiak házi iparként üzik a kőfaragást. Durva malomköveket és idomtalan sir-kereszteket faragnak s szállítják messze vidékre. Ez az ipar se tud tovább haladni, sőt még annyira sem, hogy a modernebb építkezésekhez szükséges alapköveket el tudnák készíteni. A miből önként következik, hogy újabb építkezéseknél idegen kőfaragók végzik a munkát. Ilyen idegen kőfaragó már egynehány meg is telepedett a központban, szégyenére a mi mindenhez értő székelyeinknek.

Tekintve azon nagy mennyiségben felfalható anyagot, mely a kőfaragásra kínálkozik, talán ideje volna arról gondolkodnunk, hogy legalább az e révén felmerülő helyi szükséglet hozzá értő helybeli munkások által fedeztessék s az a csekély haszon is, mely ezen munka után megtérül, helybeliek kezébe jusson. Ez pedig igen könnyen kivihető volna, ha egy ahoz értő mesternek két-három évre némi segély nyújtának azon kikötés mellett, hogy három-négy egyént munkája mellett foglalkoztasson és a mesterségben kiképezzen. Vagy még sokkal megfelelőbb módja kínálkozik olyképen, ha azon említett mester biztosíttatnék, mikép három négy éven keresztül készített és előre kikötött féleségű kész munkái előre meghatározott áron beváltatnak, ha azon munkái mellett három-négy arra kijelölt ifjut foglalkoztat és kitanít. Ezen módok bármelyike biztosítana arról, hogy néhány helybeli mester képeztetnék s nem állna

elő azon kényszerűség, hogy egyes nagyobb építkezések kőfaragó munkáit idegenekkel kelljen előállíttatni. Ezekből hamar eltanulnák mások is legalább az egyszerűbb és szükségesebb munkák kivitelét s fennmaradna a mesterség a helybeliek kezén nemzedékről-nemzedékre s hovatovább fejlődhetnék. Azért nem kell mindjárt tanműhelyről s isten tudja minő nagy apparatussal berendezendő iskoláról álmodni, melyekből az egyszerű, szükséges munka helyét ugyis mindjárt holmi szobrász aspirációk szorítanák ki.

Nem kicsinylendő fontosságu hivatása volna a vármegyében egy b ő r g y á r n a k. Ma a vármegye területén alig üzi a timár mesterséget 10—15 iparos, de ezek közül is csak egy néhány mint főfoglalkozást. A legtöbb csak mellékfoglalkozásnak tekinti. Ha tekintetbe vesszük, hogy évenként 5—6000 marha- és lóbőrt, 10—12 ezer juh, kecske és borjubőrt visznek ki nyersen, feldolgozatlan állapotban a vármegyéből pottom áron, nem jut-e eszünkbe a felett gondolkodni, hogy ezt a nyers árut ha itthon dolgozhatnók fel s mint kész bőrt bocsáthatnók kereskedésbe, mily összeg maradna e révén a vármegyében.

A fedél-cserép- és téglaféltetés meglehetősen lendületet vett néhány év óta. Gyorsan is szaporodnak a vármegye községeiben a cseréppel fedett épületek. Hanem egy nagyon különös jelenséget nem hagyhatok felemlítés nélkül ezen ipar üzése körül. A csiki ember maig is tisztességén alólinak tartja cserepet készíteni, téglát vetni. Beáll szívesen üzlettulajdonosnak s belé veszti sokszor egy ilyen vállalatba fél vagyonát, de hogy ő maga fogjon neki a mesterségnek, olyant még nem ismertem. A szomszéd Erdővidék székelyci otthon a cserépvetést mint házi ipart üzik s kivétel nélkül onnan kerülnek

Csikba is az ezen ipart űző mesterek. A téglavetést, azt már kizárólag a cigányoknak hagyjuk. A csiki székely napokig elpipázik nyári esős idő alkalmával a cserépvető zsinben s gyönyörűséggel nézi, a míg a bacsoni székely feleségestől s egész háznépeستől szorgalmasan hordja szét az állványokra a nyers cserepeket, de hogy ő annak készítését megtánnlani csak legkisebb kedvet is érezne, olyant nem is láttam. Hogy ennek az indolenciának mi lehet az oka, az előttem megfejtethetlen akkor, mikor jól látja a mi székelyünk is, hogy az az ipar nem épeu megvetendő keresetet nyújt annak a bacsoni székelynek, mert egy nyári öt hónap alatt egy ember feleségével és egy felnőtt gyermekével 2—300 firtot keres. Idegen vármegyéből kell hát importálni ezen iparüzés mellé is a munkásokat. A mieink szívesebben elkalandoznak Oláhországba, de a mi tér itthon az orruk előtt van, annak más szedi le a fölét. Fejtse meg ezt az, a ki a különböző népek hajlamát intéző ösztönt tette külön tanulmány tárgyává. Ezt mi itthon meg nem fejthetjük másként, mintha őszintén azt mondjuk, hogy a mi székely napszámosunk inkább szeret vándorolni, mint komolyan dolgozni.

M é s z é g e t é s s e l Szentmihályon és Szentdomokoson foglalkoznak, hol az égetéshez szükséges kő bőviben van. A megyei helyi fogyasztást teljesen kiszolgálják ezen mészégető helyek, hol a lakósság ez ipart inkább háziiparként űzi. Kivitelre termelés nincs.

A **h á z i i p a r i** foglalkozásoknak egész sorát számlálhatnám el, milyenek: a szövés, fonás, fafaragás, vessző- és szalmafonás (kosár), gazdasági eszközöknek fából való készítése, kádárság, kötélverés stb. A kádárságot, kötélverést nálunk csak mint háziipart említhetem fel, mert

az kézműves iparrá maig sem fejlődött, vagy ha jobban akarom kifejezni: visszafejlődött háziiparrá, a mennyiben minden faluban számosan értnek ugyan hozzá, de iparképen nem üzik. Kötélverő iparos alig van egy az egész vármegyében, kádár talán egy sincs. Mig a csik-szere-dai fogháznál a kádárságot és vesszőfonást iparüzletileg nem kezdték folytatni, addig a piaczon láttunk kádár- és kosármunkákat mint háziipar terményeket, de azóta ezek is eltűntek. A női háziipar a leányiskolákban huzta meg magát — kivéve a szövést és fonást — hol kötni, horgolni, himezni és Isten tudja még minő pipere munkákat tanulnak meg manapság még a falusi leánygyermek is. Hasznát természetesen alig vagy soha sem veszik, de tanítani kell, mert azt a tanterv is előírja, de a haladó korszellem is azt kívánja. E közben lassankint elfelejtik a leányok a szövést és fonást s még jobban a foltozást, a mire pedig ilyen szegény népségnek, mint a csiki székely, állandóan égetőbb szüksége van és lesz, mint a csipkére és himzett könyöklő párnára.

A házi iparról szólva, helyénvalónak tartom itt megemlékezni Baross Gábor kereskedelemügyi m. kir. miniszter urnak azon kiváló gyakorlati felfogásból eredt intézkedéséről, melylyel a székelység elhagyatott és eddig teljesen elfeledett állapotára kiváló gondját kiterjesztvén, a székelyföldi háziipar rendszeres fejlesztését és állandósítását kegyes támogatásába fogadta. Csorba Samu brassói és Halmágyi Viktor m.-vásárhelyi kereskedőket a végből szerződtette, hogy a székelyföldi háziipar készítményeket állandóan megvásárolják és közvetítsék. Csorba Samu a faipari készítményeket, Halmágyi Viktor pedig a szőnyegkötés-, szalma-, háncs-, gyékény- és fűzőfonás termékeit fogja közvetíteni. Mindkét vál-

lalkozó e czímen egyenkint négy-négy ezer forint forgó tőkét kap rendelkezése alá elszámolás kötelezettsége mellett.

A mily praktikus ezen intézkedés, ép oly nagy horderejű. Bár sikerülne ez uton a nálunk szunnyadó és teljes rezignációval visszahuzódó erőket felserkenteni arra, hogy tömegesen kezdjenek egyes készítményeket előállítani.

Egyelőre véghetetlen nehezen fog menni, mert a székely állandóan tartózkodó s bajosan szánja rá magát állandó egynemű foglalkozásra. De ha egyszer sikerül valahogyan megmozdítani, akkor oly áramlat fog beállni, hogy nemcsak négy ezer, de negyvenezer forint forgó tőke sem lesz elégséges.

Csikmegyében a fafaragás és a szőnyegszövés volna azon figyelemre méltóbb két iparág, melynek készítménye tárgyát képezhetnék egyelőre a közvetítésnek.

És hol kellene már most kezdeni a dolgot, hogy a czélt megközelítsük?

Felfogásom szerint, a vállalkozóknak közvetlen a helyszínén kell megjelenniök s legelőször is az e nemben kész árukat készpénzen megvásárolniök azért, hogy a bizalom jövőre felébredjen. Egyuttal biztosítani kell az illetőket, hogy hasonló féleségű áruikat jövőre bármi mennyiségben az előre megállapított áron megvásárolják helyben, vagy jövőre meg fogják vásárolni a legközelebbi vasuti állomásra szállítva, hol megbizottaik átveszik és azonnal kifizetik. A tovább szállítás közvetítése a vállalkozók dolga marad.

Igy például: Felcsikon azonnal lehet összevásárolni csatornákat, lajtorjákat, szőlőkarókat, feles mennyiségben. Egyes községekben kádár munkák is kaphatók. A szőnyeget eladók előleges értesítésre a kívánt helyre összehordják az

árut, hol könnyen ki lehet válogatni közülök a megvételre valókat.

A megyei közigazgatási hatóság, a megyei közgazdasági előadó, vagy a megyei gazdasági egyesület készséggel áll az ügy támogatására, s a melyikbe illető vállalkozók vagy az iparfelügyelő több bizalmat helyeznek, bátran fordulhatunk hozzá. mert egyik sem fogja támogatását megvonni.

Tegyenek közzé a vállalkozók előleges értesítést, melyben határozzák meg az egyes áruk átlagos árát s egyuttal hívják fel a közönséget, hogy bizonyos határidőre a megnevezett árukból készítsen tetszés szerinti mennyiséget, melyet vagy személyesen, vagy megbizottaik útján a megjelölt napon és helyen készpénzzel megvásárolnak. Ilyen módon utnak lehet indítani ezt az ügyet s felkelteni az érdeklődést. A többi magától fog menni. Egyelőre talán kissé magasabb áron kell megvenni az egyes készítményeket, de rövid időn beáll a nagyobb kínálat, mely eloszlatja a kezdet nehézségeit

Ha a vállalkozók mindjárt kezdetben az üzleti szigorú álláspontra helyezkednek s az akkor még csak egy-két száz forint értékre menő árakkal szemben szigorúan ezt tartják szem előtt, akkor merem állítani, hogy Csikban alig van mit keresniök; mert a székely embernek annyira vérében van a gyanuskodás, hogy a világ minden papja se lenne képes vele elhitetni, miszerint ezeket az árukat épen az ők érdekükben akarják megvásárolni, hanem szentül meg lesz győződve benne egyelőre, hogy a vállalkozó teljesen rá van szorulva azokra az árukra, hogy rajtuk végtelen sokat nyerjen s így a székelyeket becsapja. Azért azokért a czikkekért egyelőre bizony borsos árt fognak kérni, míg a dologból önként következő természetes meggyőződés a

rendes kerékvágásba nem tereli az egész ügy menetét.

A székelő ember gyanakvó természetét és eszejárását ismernie kell annak, a ki vele boldogulni akar, mert ha ő valamit eszébe veszen, vagy ha valamit magában egyoldalúan felteszen, azt nem jó háborgatni s még kevésbbé erőszakolni, egész addig, míg ő önként nem jött rá. Ha rájött, akkor ő a legbuzgóbb támogató s a leghivebb apostol. Két esze van neki, mint a közmondás tartja s mikor a jobbik eszével kezd gondolkodni, akkor utólérhetlen minden jónak pártolásában. Csakhogy erre mindig idő kell, még a saját érdeke előmozdítása körül előforduló ügyekben is.

Teljesen respektálom a kereskedelemügyi miniszter ur helyes érzékét a háziipar pártolása körül. Ezen intézkedésével valóban a leggyakorlatibb uton akarja megoldani a kérdést. Nem mulaszthatom el, hogy bámulatomat ne fejezzem ki a felett, mikép amaz összeget nem valami ipar-tanműhely beállításaára fordította. Bámulatom indokolt, mert eddig ország-szerte egyebet sem láttunk, mint azt, hogy az ipart mindenfelé csak tanműhelyek felállításával akarják pártolni és előbbre vinni s épen az ellenkezője következett annak, a minek következni kellett volna. Megtanulták az országban a háziipart: kézműipart százan és ezersen az állam és társadalom segítsége mellett, de aztán nem gyakorolták az ezer közül csak tizen-huszan. De hát ugyan mit is akarnak azzal a sok kitanult iparossal, ha készítményeiket sem itthon el nem használhatjuk, sem a kivitelre utat nem nyithatunk számukra? Ezt az ideát már évtizedek óta kedvvel követjük s azt semmiként nem akarjuk megérteni, hogy az ipar felvirágzásának egyedüli leghatalmasabb emeltyüje az iparczikkek

kereslete. E mellett felvirágzik az és kevés beavatkozást igényel. Az a sok úgynevezett tanmühely valóságos veszedelme az egészséges ipar fejlődésének, hol egy csomó tudós, tudákos iparos proletár népség fejlődik, melyek legtöbbször legkisebb gondja is több lesz annál, hogy sem hivatásszerű iparossá válják, hanem mindenütt az uri felét keresi a dolognak. Mindenikből egy-egy ex-officio ipar tanító akar lenni, hogy a gyalut, meg a kalapácsot más kezelje helyette. A közönséges ipar a műhelybe való s nincs annak helye a tanműhelyben s még kevesebb az iskolában. Iparosaink most sem élhetnek az országban a tulszaporodás vagy még inkább szaporítás miatt s mennek idegen országokba. Hát mi érdekünk van nekünk abban, hogy idegen ország számára képezzünk iparosokat?

Kemény feltevés és szigorú bírálat, különösen innen Csikból hangoztatva. Tudom előre, hogy olvasóim jó nagy fele el fog itélni érte s lesznek talán sokan, a kik mosolyogni is fognak rajta. De hát szívesen eltűröm, mert régi megrogzött meggyőződése, a mit fennebb koczkatattam. Csak annyit akarok elérni vele, hogy az a néhány ember, a ki netán e soraimat elolvasásra méltatja, gondolkozzék ezen thema felett. Mert én állhatatosan hiszem, hogy igazam van s az idő még inkább igazat fog adni nekem.

Ezen állásponttól nem csoda, ha kereskedelemügyi miniszter ur intézkedését a mai kor áramlata közben bámulom és teljes meggyőződésemből üdvözölve kérem, hogy ne állítson „tanműhely“-eket, a melyekből a semmittevő, de nagy száju szociál-demokraták és kommuniztikus hajlamu veszedelmes osztály kerül ki!

Még jobban fogjuk üdvözölni akkor, ha méltánylandó buzgóságai közben arról sem feledkezik meg, hogy Csikvármegye ipara, keres-

kedése és közgazdasági állapota ne legyen tovább is egy ládában elzárva, hanem a közforgalomnak egy létesítendő vasut által minél előbb megnyitassék, mely által ne csak a házi ipar készítményei, hanem más produktumok is utra indulhassanak úgy ki, mint be.

Az iparról szólva, alig hagyhatom figyelmen kívül a bányai part. Nem azért, mintha e téren Csikmegye valami magas színvonalon állana, mert összes bányaiparunk a balánbányai rézbánya műveléséből áll, hanem azért, mert, mint már annyi tudományos buvárlat kiderítette, Csikmegye hegységei bő anyagot szolgáltatnak egy majdan virágzó bányaipar fel lendülésére. Hegyeinkben arany, ezüst, réz, vas, ólom, kén, kőszén, só stb. ásványok s néhol sósforrások vannak, melyek mind azt várják, hogy a világforgalomnak át legyen adva egyszer Csikvármegye is, hogy élelmes vállalkozók úgy maguknak, mint a föld népének a majdan megnyitandó bányák terményeivel hasznot és kenyeret biztosítsanak. Mióta a vasut építés a megvalósulás felé közeleg, azóta gyakrabban jönnek idegen vállalkozók megbízottai s hegyeinkben szakszerű kutatásokat eszközölnek és sehol sem eredmény nélkül. Hiszem, hogy e kutatók, kik minden remény nélkül nem kockáztatják fáradságukat és pénzüket, mihelyt a vasut indul, azonnal több vállalatot fognak a bányaipar terén is életre kelteni. Addig természetesen üzleti érdekből is, függőben tartják elhatározásukat.

A csikmegyei polgári leányiskola buzgó igazgatójától özv. Lakatos Jánosné ő nsgától utólag azon örvendetes értesítést veszem, hogy a szőnyegek szöveteése Csorba Samu vállalkozó által már folyamatba is vétetett s több ahoz értő székely asszony buzgósággal fogott neki a rendelt szőnyegek elkészítésének. Az anyagot és mintát

a vállalkozó adja s egy szőnyegnek megszövéseért az illetők 5 frtot kapnak. A közvetítést ez idő szerint az igazgatónő teljesíti, ki ezelőtt évekket részint a vezetése alatti szövő iskolában, részint falukon már sok százra menő szőnyeget szövetett és közvetített. Hogy a vállalat tehát már ilyeneken és helyes uton kezdetét is vette, azt nemcsak készséggel, de örömmel is konstátálom s reménylem, hogy rövid időn számos székhely asszonyának fog ez foglalkozást adni, mert hovatovább többen és többen buzdulnak a példán és fognak hozzá a munkához.

VII.

Kereskedelem.

A feunnebb vázolt viszonyokból minden értelmes szemlélődő teljesen tiszta következtetést vonhat kereskedelmi állapotainkra. A Hargita ködös hegláncza ugy elzárja sóvár reményeinket az ország belsejétől s országunk nagyobb kereskedelmi emporiumaitól, mintha azon heglánczon túl már keresnivalónk sem volna. Jó karban tartott kőutaink összekötnek Székely-Udvarhelylyel, Sepsi-Szentgyörggyel, Szász Réggennel s a hagyományos székely szekeres, mikor jobb keresete nem akad, fel is használja ez utakat borviz, deszka, faragott fa, csatorna, lajtorja szállítására azon reményben, hogy visszajövet vasat, butort, bolti czikkeket és egyéb megrendelésre küldött tárgyakat szállíthat hazafelé a szállító bizományosoktól. A kir. posta akadály nélkül elhordozza ez utakon leveleinket, hírlapjainkat, kisebb küldeményeinket és rendeléseinket, az „érték nélküli“ mintákat, divatczikkeket tartalmazó skatulyáinkat stb. És ezzel majdnem vége van a mi tengelyen való kereskedésünknek.

A borszéki borviz a természet adta jóságainál fogva még sokáig kiállja a borvizes szekéren való szállítást, mert sem a természet, sem a tudomány nem állított eddig hozzá fogható versenytársat neki, de mihelyt bármely uton ez a verseny-

társ előállana, ép úgy leszorulna a piacról, mint más terményünk a szállítási nehézségek miatt. A „répáti“ és kászoni borvizek hasonló sorsban részesülnének, melyekkel azok tulajdonosai ez idő szerint élénk kiviteli kereskedést folytatnak a borvizes szekerek útján.

Gabna, nyersbőr, gyapju, kender, tojás kivitelnk a szállítási nehézségek miatt oly csekély forgalmu, hogy alig jöhet számításba. Az élénkségnek s a kereslet által teremtetett nagyobb forgalomnak alig vesszük észre nyomait. Legtöbb forgalmat még a marhakereskedés útján észlelhetünk, különösen a vármegye gyergyói részében, hol egyesek különösen a marhahizlalás útján figyelemre méltó üzleti tőkével járulnak a forgalom emeléséhez. A kereskedés és hizlalás alapját a bő és olcsó takarmány s főleg az igen kedvező havasi legelők szolgáltatják. A szállítási távolság költségeit a lábon hajtott jószág legkönnyebben kiállván, könnyen érthető, hogy e téren legalább valamilyes kereskedelmi forgalom nálunk is észlelhető.

Mindezek mellett azonban ez idő szerint kiviteli kereskedésünk nagyobb forgalma egyedül a fakereskedésben van. Az oláh vámháboru legközvetlenebbül sujtotta fakereskedésünket, mely addig közvetlen piaczokat talált Romániában, de a vámháboru óta csak mint transitó kereskedés keres piacot Török- és Görögország felé. A Maroson nyugati irányban az ország belseje felé folytatott tutajozás jelentékeny mérvű ugyan, de a Beszterczen és Békáson kelet felé szállított áru a romániai szorosok hatáságainak ok nélküli akadékoskodásai miatt sok nehézséggel küzd. Kelet felé évenként mintegy 60.000 köbméter deszka szállittatik Románián keresztül, melynek anyagát majdnem egészen a csikmegyei erdőségek szolgáltatják. A befelé irányuló kereskedésben az

épületfa, műfa, fűrészáru, nyers parketták és gyufaszálka szállítása jelentékenyebb.

Csikmegyében összesen 402.105 kat. hold erdőség van, melyből 1728 kat. hold tölgy, 42.216 kat. hold bükk és más lombos fa, 358.161 kat. hold tűlevelű fa, mely arányból azt látjuk, hogy a fenyőfélék teszik erdőseink jó nagy részét, melyek nemcsak a legkönnyebben értékesíthetők, de becsre nézve is tulsulyban állnak a lomblevelű fák felett. A kitüntetett terület jó nagy része ez idő szerint kinövéetlen, mert az erdők állami kezelésbe vétele előtt valóságos rablógazdálkodásnak volt kitéve minden erdőségünk s így az említett terület egy jó része olyan letarolt oldalokból áll, melyeken az új erdő csak néhány év óta sarjadzik. Mindazonáltal a határszéli Brassó-, Háromszék-, Csik-, Udvarhely-, Nagy-Küküllő-, Szeben- és Fogarasmegyék összes 619.779 kat. hold tűlevelű erdejének felénél jóval több területét teszi ki a csikmegyei. Okszerű kihasználás mellett örök időkg a fakereskedés kell, hogy egyik legelő jövedelmi forrása legyen vármegyénk lakosságának. Az erdőtörvény néhol tulszigorú intézkedései az állattenyésztés előhaladásának jelentékeny hátrányára vannak ez idő szerint, azonban a végleges üzemtervek megalkotása után, a törvény ezen tulszigorán a törvényhozás által enyhítve, a most az állattenyésztés fejlődése előtt gátul szolgáló intézkedések részben könnyíthetők lesznek.

A behozott árukkal kereskedő ugynevezett boltos kereskedés, bár meglehetősen primitív árukkal elég virágzó. A kereskedelem ezen ágában működő értelmesebb kereskedők a leg hamarabb jutnak zöldágra, mert a behozott apró árukon a szállítási költség könnyebben megoszolva, a rákényszerült közönség nem válogat kedve szerint, hanem vásárol azt és olyat, a mi-

lyent és a hogyan kap, miután az apró forintos és krajczáros áruk a távolról hozatás költségeit kicsinyben rendelve, nem állhatják ki. Miután boltos áruink Bécsből, Budapestről, Brassóból és Segesvárról kerülnek hozzánk, legtöbbszörre másod, harmad kézből, természetes, hogy azok ára az egész ország valamennyi vidéke közt nálunk a legmagasabb, mert mi nemcsak legtávolabb vagyunk a gyárak és raktárak helyeitől, de a mi közlekedésünk egyuttal a legnehezebb és a legdrágább is az egész országban.

A boltokban árult áruczikkék közt egy ki nem kerülheti figyelmünket. És ez a liszt. Közlebbi évek óta az ugynevezett muntliszt fogyasztás oly mérvet öltött még a falusi nép közt is, hogy egy csik-szeredai kereskedő egyedül többet árul egy évben két-háromszáz métermázsánál. S mind ezt kívülről hozzuk be. Buzánkat elviszszük Brassóba s ott adjuk el; a kereskedő pedig Brassóból hozva a muntlisztet, mondhatjuk, hogy saját buzánk lisztjét itthon újból megveszszük s ezzel elengedjük magunktól buzánk korpáját és ráfizetjük a lisztre a szállítás bérét, holott mikor buzául Brassóba vittük, már akkor egyszer megfizettük vagy természetben, vagy pénzül a szállítási költséget. Így hát fizetünk a muntlisztért kétszeres szállítási díjt és odaengedjük buzánk mellékterményeit.

Ezen körülmény igen különösnek tetszik akkor, ha tudjuk, hogy az alsíki buza 80—83 klgrammot nyom s ha tudjuk azt is, hogy az alsíki módosabb gazdák nagyobb mennyiségű buzájukat a brassói piacon szokták eladni. Különös azért, hogy idáig nem akadt vállalkozó, ki a lépten nyomon kézügyben levő vizi erőt egy jól berendezett műmalommal használná fel s ezzel a ma kivinni szokott buza felőröltetésével a behozott muntlisztet leszorítsa a helyben termelt

és olcsóbban adható muntliszttel. Egyetlen műmalom van, mely azonban részint hiányos felszerelése, részint a hajtó vízi erő csekélyisége, részint és legfőképen üzleti tőke hiányában az igényeket nem pótolhatja, mert osztályozó hengerekkel ellátva nem lévén, a finom kenyérliszt őrlésén túl nem mehet. Meggyőződéseim szerint, egy vagy több műmalom beállítása az alcsiki részekben, akár társulás, akár magántőke segítségével, nemcsak a vállalkozónak hozna jó kamatot, hanem a gazdaközönségnek is előnyös szolgálatot tenne.

Kereskedelmi viszonyaink pangó állapotára mutat pénzintézeteink csekély forgalma s a mellett a megyei és más közalapok felhalmozódott tőkéinek aránylag csekély jövedelme. Közalapjaink pénzei jó nagy része hovatovább nagyobb összegekben helyeztetnek el kamatozó állampapírokba, részint azért, mert a vállalkozási kedv teljes hiányában hiányzik a kölcsönvétel alkalmá, részint azért, mert a jelzálogbiztosítékot képező ingatlanok jó nagy része már meg és túl van terhelve. Személyes hitelre két nagyobb és három kisebb pénzintézet helyezi el tőkéit, de ezeknél is azt tapasztaljuk, hogy a hitelt legnagyobb részben a kisebb földmivesosztály 50—100 frtos kölcsönei veszik igénybe, de ipari vagy kereskedelmi vállalatok céljaira a tőkéknek alig 50%-a sem forog közkézen. Ezzel szemben azt látjuk, hogy a pénzintézetek betételállománya évről-évre növekszik, bár a betételekre az egyes takarékpénztárak csak 4%-ot fizetnek. A betételállományok három-négyszeresen mulják felül az egyes pénzintézetek alaptőkéit. Szaporodik tehát a heverő tőke.

Mindezekből a legnagyobb óvatossággal sem következtethetjük azt, hogy nálunk a kereskedelmi állapotok csak valamilyes fejlődésben is

volnának. A mily buzgók vagyunk hazafias vállalkozások támogatásában, ép oly óvatosak és tartózkodók minden kockázattal szemben. Ez a mily szép jellemvonás, ép oly hátrányos a közgazdasági állapotok fejlődése szempontjából és teljes ellentétben áll a mai kor rohamosan haladó törekvéseivel.

Legfőbb oka ez állapotoknak az, mint már fennebb tüzetesen kifejtettem, hogy vármegyénk egy teljesen elzárt s a közforgalomból kiközösített külön „ország“, mely a maga zsirjában földögélhet ugyan, de olyan tényezők, melyek közgazdasági állapotaink felfrissítéséhez és egészséges mozgásához járulhatnának, hozzánk nem juthatnak el. Egy mellékes és közvetett okul felhozhatnám azt is, hogy a közgazdaság különböző ágaiban hiányzik nálunk a szakértő polgári elem, mely különböző téren meggyőző szakértelemmel fogna egyes intézmények felkarolásához és fejlesztéséhez. Kizárólag földművelő lakosságunk — sokszor az előkelőbbeket sem véve ki — fogalommal sem bír a már oly nagy számban és oly sok téren kínálkozó különböző életpályák hivatásáról s azok előnyeiről. A székely ember maig is azon ősi felfogásban él, hogy fia jövőjét csak akkor alapítja meg helyesen, ha abból bármi áron ügyvédet, papot vagy hivatalnokot neveltet, a többit vagy nem ismeri, vagy olyannak tekinti, melyre kényszerűségből vagy rossz sorsa által üzetik valaki. Hogy ma a kereskedőnek, iparosnak, gazdának és minden üzletembernek tanulni s a maga szakjában értelemmel kell munkálni, mert csak egyedül így boldogulhat, ennek a megértéséhez sok idő kell nálunk. Az ugynevezett gyakorlati életpályákra a székely szülő nem igen szánja gyermekét, csak akkor, ha valami kényszerítő körülmény szorítja rá. Innen van az, hogy Csikvármegyé

törvényhatósága által évenként osztogatott iskolai ösztöndíjak majdnem teljesen a gimnáziumok és egyetemek hallgatóinak jutnak; de hogy valamely növendék a kereskedelmi akadémia, középipartanoda, kereskedelmi középiskolák valamelyikére, vagy más hasonló gyakorlati irányú iskolába kérne ösztöndíjat, az már a legnagyobb ritkaságok közé tartozik. Így maga intelligenciánk és polgári elemünk az elméleti műveltségben és tanultságban egy téren halad, de a gyakorlati tudományokban, melyek pedig mai napság sokkal fontosabb és kedvezőbb anyagi haladást és sikert is biztosítanak, semmi lendületet nem tapasztalhatunk. Ezen állapotokon némileg segitendő és a szerintem téves irány némi megváltoztatása végett, tanácsos volna, ha vármegyénk törvényhatósága a hála Isten jó nagy összegű nevelési alapból évenként csak bizonyos meghatározott számú és összegű ösztöndíjakat osztana ki s ezen megállapított ösztöndíjakat a különböző életpályák közt oly arányban osztaná fel, hogy abban kellő érvényt nyerjenek a gyakorlati pályák is. Így mintegy kényszerülve lenne évenként bizonyos számú ifju azon pályákon biztosítani jövőjét, nem kapva más pályára ösztöndíjt; mert azt egyéb téren is nagyon jól tudjuk, hogy a székely embert a jóra is legtöbbször erőszakkal kell rászorítani. Ilyen megengedett erőszak lenne, ha tanuló ifjainkat a gyakorlati pályára utalnók, melylyel egyúttal és idővel vármegyénk gyakorlati szakértőinek a kontingense is gyarapodva, közigazgatási állapotaink és intézményeink közvetlen munkásokban erősödődnének. Csikvármegyének a rendelkezése alatt álló alapok segítségével, módjában áll oly társadalmat nevelni és intelligenciát teremteni a vármegyében, a milyent akar és a melyet a vármegye ér-

dekében üdvösnek lát; mert nálunk hála Isten, az az állapot áll fenn, hogy a vármegye határán kívüli, sőt azon belüli iskolákat látogató csikmegyei ifjak közül alig akad egy-kettő, a ki nem a vármegye nevelési alapjának segítségével végzi tanulmányait. Ezen körülményt üdvös irányban fejleszteni s a megye közgazdasági érdekeinek emelésére felhasználni kötelességünkben áll.

Hitel-, fogyasztó- s más szövetkezetek kevés befolyással vannak vármegyénk kereskedelmi állapotára, mert a ma fennálló ilyen egy-két intézmény is oly korlátolt körben mozog, hogy alig vehető számba. A ditrói mezőgazdasági előleg egyesület mint szövetkezet jól betölti hivatását azon kis körben, melyben működik. A Csik-Szeredában ezelőtt néhány évvel alakult fogyasztó szövetkezet a gondatlan kezelés miatt, már-már kihalt félben van. A szövetkezet ezideig csak a husztogasztásra terjedt ki s kezdetben igen jó auspiciumok mellett, nagyban befolyt a husárok méltányos szabályozására, míg mostanság olyan közönséges mérszárszékké devalválódott, mint akármelyik magánvállalat, sőt mint legujabban tudomásra jutott, a részvényesek befizetett tőkéjüket is elvesztették s így a szövetkezet valószínűleg kénytelen lesz nagyon csekélyre becsülhető aktívával liquidálni.

A kereskedelmi forgalmat a heti és országos vásárok volnának hivatva közvetíteni és fenntartani nálunk, hol más alkalmasabb közvetítési mód ez idő szerint ki van zárva. Van is vármegyénkben annyi sok heti és országos vásár, hogy a vásárt kedvelő székely lakosságunk alig győzi azokat rendre járni. Minden valamire való faluban két — négy országos vásár is van évenként, minek az általában czélzott előnye mellett azon hátránya van, hogy a vásári kínálat és kereslet ugy

megoszlik a sok vásáros hely közt, mikép jelentékenyebb és élénkebb vásári forgalom majdnem egyik helyen sem fejlődhetik ki. Ennek nagymérvű hátránya különösen az állatvásárokon tapasztalható. A sok igénytelen állatvásár miatt, sem a komolyabb vevők, sem a komolyabb eladók nem igen keresik fel azokat. Legfennebb a csik-szeredai és gyergyó-szentmiklósi vásárok birnak némi vásári fontossággal, hol néha-néha úgy vevők, mint eladók figyelembe vehető forgalmat idéznek elő. Ha legalább az állatvásárok tartása ezen két központra volna össze huzható s megszüntethetők lennének a többi jelentéktelen és sok helyen erőltetett állatvásárok, ezek oly jelentőségre emelkedhetnének, mely nagyban emelné vásári forgalmunkban az idegen eladók és vevők részvételét. Ez az oka annak is, hogy az állatvásárterek a lehető legprimitívebb igényeknek is alig felelnek meg, miből önként következik, hogy az állategészségrendőri intézkedések csak a legnagyobb szigorúsággal őrizhetők ellen. Vásártartó kisebb községek anyagi erővel sem birnak arra, hogy a törvény által a vásárterek berendezésére nézve előírt intézkedéseket megtehessék.

Ezen apró vásároknak említett hátrányain kívül más közgazdasági, sőt közérkölciségi hátrányai is vannak. Ezek egész publikumot nevelnek maguknak a léhán kóborolni és tekeregni szeretők csoportjából, kik a nélkül, hogy valamit vásárolni, vagy eladni módjukban volna, minden ilyen heti és országos vásárt, mely csak közelükbe esik, rendre járnak s ott egy-egy napot elhenyélnek egy-egy előforduló vásár után remélt áldomásban való részesedés kilátásában. Kicsiben alkuszoknak tolják föl magukat s a gyengébbeket rá is szedik. Százakra megy falukon azoknak a száma, kik a környék minden vásárát rendre látogatják s a legszorgosabb

nyári dologidőn alig állnak hetenkét két három napig saját munkájuk mellett. Ily vásáros helyeken pedig a heti vásár napja valóságos ünnepnap, hol ilyenkor szünetel minden gazdasági munka s elfogadható czim a község és környék lakóinak a henyélésre. Az ilyen vásárok tehát azon kevés közgazdasági hivatással szemben, melyet szolgálnak, sokkal nagyobb hátránnyal bírnak, hogy sem fentartásukat vagy épen még továbbbeni gedélyezésüket pártolni lehetne.

Hivatkoztam fennebb arra, hogy megyénk lakosságának sok időn — talán örökre — egyik figyelemre méltó megélhetési forrását fogják képezni az erdőségek. Gyergyóban a Maroson folyó tutajozás mozditja elő legfőképen a fakereskedést, mely ősidőktől fogva gyakorolva, ma már meglehetősen jelentőségre tett szert az ország belseje felé. Itt önkénytelenül merül fel a kérdés, hogy a vármegye csiki részét hosszában hasító Olt folyó vajjon nem hasonló hivatást volna-e betöltendő a Fekete tenger felé usztatandó fatermények számára? Tutajozásra, fausztatásra ép úgy alkalmassá lehetne tenni az Oltot, különösen alciki részétől Háromszék, Brassó és Fogarasmegyéken át s jöllehet hogy a hazai rész hosszában mindenütt majdnem hasonló erdőségekhez közel kellene a tutajozott fának az utat megtennie, de a mai olcsó hazai árak mellett hiszem, hogy a távol keletre szállítás költségeit meg fogná birni ép úgy, vagy tán még jobban, mint a Beszterczén és Békáson Románia felé és Románián keresztül szállított faáru.

Az Olt árterének szabályozása és lecsapolása végett alakult „Oltvölgyi vízi társulat“ ép most készül munkálatát megkezdeni, mely munkálat létesülése után a kérdésnek Alcsíkot érdeklő része közelebb jut egy lépéssel a valósuláshoz ugyan, de nagy kár, hogy a társulat nem

nyári dologidőn alig állnak hetenkét két-három napig saját munkájuk mellett. Ily vásáros helyeken pedig a heti vásár napja valóságos ünnepnap, hol ilyenkor szünetel minden gazdasági munka s elfogadható czim a község és környék lakóinak a henyélésre. Az ilyen vásárok tehát azon kevés közgazdasági hivatással szemben, melyet szolgálnak, sokkal nagyobb hátránnyal bírnak, hogy sem fentartásukat vagy épen még továbbbeni gedélyezésüket pártolni lehetne.

Hivatkoztam fennebb arra, hogy megyénk lakosságának sok időn — talán örökre — egyik figyelemre méltó megélhetési forrását fogják képezni az erdőségek. Gyergyóban a Maroson folyó tutajozás mozditja elő legfőképen a fakereskedést, mely ősidőktől fogva gyakorolva, ma már megglehetős jelentőségre tett szert az ország belseje felé. Itt önkénytelenül merül fel a kérdés, hogy a vármegye csiki részét hosszában hasító Olt folyó vajjon nem hasonló hivatást volna-e betöltendő a Fekete tenger felé usztatandó fatermények számára? Tutajozásra, fausztatásra ép ugy alkalmassá lehetne tenni az Oltot, különösen alcsiki részétől Háromszék, Brassó és Fogarasmegyéken át s jóllehet hogy a hazai rész hosszában mindenütt majdnem hasonló erdőségekhez közel kellene a tutajozott fának az utat megtennie, de a mai olcsó hazai árak mellett hiszem, hogy a távol keletre szállítás költségeit meg fogná birni ép ugy, vagy tán még jobban, mint a Beszterczen és Békáson Románia felé és Románián keresztül szállított faáru.

Az Olt árterének szabályozása és lecsapolása végett alakult „Oltvölgyi vízi társulat“ ép most készül munkálatát megkezdeni, mely munkálat létesülése után a kérdésnek Alcsikot érdeklő része közelebb jut egy lépéssel a valósuláshoz ugyan, de nagy kár, hogy a társulat nem

lehetett azon helyzetben, hogy az ártér szabályozásával egyuttal az Olt szabályozásának nagyobb kérdését is megoldhatta volna, mely kérdés majd évtizedek múlva úgy is napirendre kell kerüljön, mert az Olt folyó közgazdasági hivatása idővel utat kell törjön a parti lakók meggyőződésében. Az Olt ártéri birtokosokból alakult vízi társulat a csik-szeredai Olt-hidtól lefelé vonuló ártér szabályozását már a legközelebbi hetekben megkezdeti. Minden előleges intézkedés meg lévén téve, a kulturmérnöki hivatal kiküldöttei valószínűleg júniusban kezdik meg a vonal kitűzését, melyre a nyár végével a csatornák kiásatása veszi kezdetét. A társulat előlegképen tizenötezer forintot kért és kapott a vármegye törvényhatóságától arra, hogy a munkálat sikeresebb és gyorsabb keresztülvihetése érdekében vállalat útján létesíttethessék.

Ez idők szerint tehát, ha az Olt árterének szabályozása kereskedelmi érdekeket nem is fog szolgálni közvetlen, de meggyőződésem szerint előhírnöke fog annak lenni.

Kereskedelmi viszonyaink egészséges és egy-séges fejlődésére minden nyomon érezhető hiány az, hogy vármegyénkben nincs jól fejlődött és kellő tekintéllyel bíró központi város, honnan mint egészséges gyújtó pontból a kereskedelmi, ipari és közgazdasági hatás kisugározzék a szomszéd vidékre. Természetes központunk és székvárosunk Csik-Szereda kezdettől fogva mesterséges uton fejlődött és fejlesztett ugyan e polczra, de polgárságának egy része alig tud azon öntudatra megérni, hogy városának épen a polgárság legelső és legelvitázatlanabb érdekében kell fejlődnie. Azért sok ide célzó hasznos intézménynek, merő tudatlanságból nyakát szegte és szegi. Évtizedek — sőt századok — múlva is még mindig a falusi nép legelső réte-

gének makacs ellenálló természetével ellenez minden újítást, vagy ha az létrejött, kárörvendő törekvéssel igyekszik azt aláásni, megsemmisíteni. A falusi nép ezen jellemvonása nyilatkozik lakosságunk egy részében, azzal is, hogy első sorban mindig az önző kolompósok malmára hajtja a vizet, de a felvilágosodott kapaczitáció elől fülét bedugja. A közelebbmult időkben némelyek nagy hűhót indítottak a városnak nagy községgé alakítása iránt. Természetes, hogy a párt azonnal megalakult erre, mert hisz itt újból egy nagyon is jó alkalom nyilatkozott a rombolásra. A város regále közjövödelmét per tárgyává tette az ugynevezett „közbirtokosság“, mi miatt természetesen a jövedelem nagyon megcsonkulván, pótható nélkül a kiadások nem fedezhetők. Így megy ez állandóan.

A helyett tehát, hogy a polgárság egy része maga törekednék, a saját jól felfogott érdekében városa fejlesztéseért minden lehetőt megtenni, ő maga ellensége annak és ezzel saját maga érdekeinek.

Mindezek daczára, hála a mindinkább szaporodó intelligenciának, a város az utóbbi két évtized óta, a törvényhozás intézkedéséből és a vármegye folytonos ellenőrködése mellett, úgy anyagilag, mint szellemileg annyit haladt, hogy fennállása óta összesen annyit nem.

Közelebbről a szomszédos községeknek a várossal leendő egyesítése jött indítványba, melytől a városi műveltebb polgárság sem idegenkedik. Ha ezen törekvés valósítható lesz, akkor egy rövid évtized alatt remélhetőleg olyan kereskedelmi és közgazdasági központtá fog fejlődni Csik-Szereda, a milyennek jótékony hatása meg fog látszani a vármegye messzebb vidékein is; mert ha mesterséges fejlesztés és gondozás mellett két évtizeden át haladásáról szólhatunk, ak-

kor a természetes fejlődés feltételei birtokában eme haladás még közvetlenebb kell beálljon.

Hogy minő fontos hivatást tölt be egy vidéken a közgazdasági állapotok irányzására egy jól fejlődött város, azt itt fejtegetnem teljesen fölösleges.

VIII.

Munkásviszonyok. Kivándorlás.

Sajátságosak a mi munkásviszonyaink. Alig lehet a határvonalat megállapítani, hogy kik nálunk a munkások és kik a földművesek vagy földbirtokosok. mert a munkás is földbirtokos s a földbirtokos is munkás. Elenyésző csekély azok száma, kik semmi földbirtokkal nem bírnak s mint ilyenek, egyenesen munkás, vagy napszámosnak nevezhetők. A határvonalat legjobban úgy vonhatnók meg, ha azt mondjuk, hogy mindazok, kik 3—4 holdon alul bírnak, mint gazdák, egyuttal munkások, mert az ilyenek saját mezei munkájuk végeztével akár itthon, akár távol mint munkások keresnek maguknak foglalkozást. Ily számítás mellett mintegy 25,000-re tehetnők vármegyénk munkásainak számát. A dolog természetéből önként következik, hogy azon munkások, kik csak mellékesen tekintik magukat olyanoknak, sem kitarásra, sem szorgalomra, sem igényeikre nézve nem sorolhatók azok közé, kik egyenes rászorultságuk miatt állnak a napi munkába. Innen van aztán, hogy a székely munkások egyrésze válogatós és kényes s könnyen abbahagyja — különösen idegen helyen — a megkezdett munkát. Ezek a rátartós munkások, kiknek itthon is némi kis földbirtokuk van, de időnként összebeszélve, szekerekre ülnek s el-elrándulnak más vidékre, vajjon nem akadnának-e valami-

lyes könnyen végezhető s mégis jól fizető munkára. Egy-két napra munkába is állnak s mihelyst kikeresik a hazajövetelre a szekérbért, azonnal ott hagyják a nem kedvök szerint való munkát. Romániába szeretnek menni, mert ott általában napszámra szoktak dolgoztatni s a napszámber is elég magas, de meg a napszamos munka mellett való felügyelet sem oly szigorú, mint nálunk Magyarországon, mi miatt nem nagy kedvvel vonulnak az ország belseje felé.

Ujabb időben a földművelési és kereskedelemügyi m. kir. miniszter ur ő nmga kiváló gondoskodása következtében, a figyelem ország-szerte a székely munkásokra irányult. Távol vidékekről jönnek megkeresések székely munkásokért, cselédekért. A csikmegyei gazdasági egy-let közelebből (ez év márczius 4-én) hozott határozatot egy ide vonatkozó tárgyban, melyet a dolog teljes megvilágítása érdekében érdemesnek tartok ismertetni. A „szolnok-dobokamegyei gazd. egylet“ cselédek közvetítése iránt kereste meg a társegyletet, mely mellett természetesen közölte a megyéjében szokásos cselédbérek is. Ezt a megkeresett csikmegyei egylet egybe-sonlítva a saját területén szokásos bérekkel, úgy találta, hogy Csikban tetemesen magasabbak levén a cselédbérek, mint Szolnok-Dobokában, a közvetítés nincs módjában.

De álljon itt maga a határozat a mint következik :

„A szolnok-dobokamegyei gazdas. egy-let beküldvén a vidékén szokásos cselédbérek tájékoztató adatait, nyilatkozatot kér arra nézve, lehetne-e a közölt feltételek mellett megyénk területéről cselédeket szereznie.

A közölt adatok szerint egy házi kocsis bére 60—72 frt frt és 6 frt csizmára.

Családos béres szegődménye átlag a következő:

Kézpénz	40 frt — kr.
24 véka gabona (törökb. és rozs)	22 frt 20 kr. *)
3 véka buza	3 frt 60 kr.
25 klgr. szalonna	13 " — "
6 pár bocskor	6 " — "
$\frac{1}{2}$ hold törökbuza vetés	30 " — "
11 liter só	1 " — "
1 drb hat hetes malacz	3 " — "
$\frac{1}{2}$ véka fuszulyka	— " 50 "
	<hr/> 119 frt 30 kr.

Egy öl fa és lakás

Csikmegyében egy házi kocsis bére átlag 72—96 frt és teljes ellátás.

Egy házi szolgálo bére, ha főzni és vasalni is tud 72—100 frt s a mellett teljes ellátás, ágynemű.

Egy béresszegődménye a gazdasági felső népiskolánál 150 frt és lakás, fűtés, világítás.

Más gazdánál:

Kézpénz	60 frt—80 frt — kr.
Egy zeke	8 " — "
Egy bunda ujjal	3 " — "
Egy sapka, vagy kalap	1 " — "
Egy nyakravaló	— " 40 "
Két harisnya	6 " — "
Három ing	3 " — "
Három lábravaló	1 " — "
Egy pár csizma	5 " — "
Bocskorra	4 " — "
1 pár bocskorszij	— " 40 "
	<hr/> 91 frt 80 kr.

*) A márczius 4-iki gabonaárak szerint

E mellett mint családtag teljes ellátást, lakást, fűtést, olykor mosást, világitást és ágyneműt is kap a cseléd.

Intertencziós cseléd bére:

Kézpénz	72	frt	—	kr.
24 véka rozs à 85 kr . . .	20	"	40	"
12 klgr. turó à 44 kr . . .	5	"	28	"
6 véka törökbuza	6	"	—	"
6 klgr. szalonna à 52 kr . . .	3	"	12	"
24 liter fuszulyka	1	"	20	"
24 " borsó	1	"	20	"
24 " köleskása	2	"	88	"
36 " buzaliszt	2	"	10	"
12 véka pityóka	2	"	40	"
<hr/>				
	116	frt	58	kr.

E mellett lakás, fa és világítás.

Családos intertencziós cseléd bére:

Kézpénz	120	frt	—	kr.
Csiznára	10	"	—	"
20 véka törökbuza	20	"	—	"
4 véka rozs	20	"	40	"
16 kgr turó	7	"	04	"
8 kgr szalonna	4	"	16	"
Bocskorra	2	"	—	"
Sóra	2	"	—	"

Összesen 185 frt 60 kr

s e mellett lakás, fa és világítás. Nyári dologidőn az asszony is köteles segídezni.

Ugyanezen tárgyban előterjesztetik a borsodmegyei gazdasági egyesület titkárának megkeresése, melyben egy nőtlen kocsist 60 frtéért és egy 18—25 éves konyha-szolgálatot — ha főzni is tud — 50 frtéért kész szolgálatba fogadni s a Miskolczra való utazás díját megtéríteni. Együttal biztosít megkezeső, hogy ha ezek be fognak válni, legalább

100 személyt hasonló feltételek mellett el tud helyezni Borsodmegyében.

H a t á r o z a t.

A szolnok-dobokamegyei gazdasági egyesület által, valamint a borsodmegyei gazdasági egyesület titkára által a cseléd bérekre vonatkozó tájékoztató adatokat összehasonlítva a Csikmegyében szokásos cselédbérekkel, igazgatóságunk beható eszmecsere után azon megállapodásra jutott, hogy jelen viszonyok közt a csikmegyei cselédeknek idegen vármegyékbe való közvetítésével hasztalan fáradság, miután az idegen vidékekről ajánlott cselédbérek olcsóbbak a csikmegyeiekénél. Azért jelen jegyzőkönyv kivonatának közlése mellett értesítendőek lesznek úgy a szolnok-dobokamegyei társ-egyesület, mint más netán ezután jelentkezők, miszerint Csikmegyében a cselédek alig vannak oly bőségben, hogy a fennebb részletesen közölt helyi feltételek mellett is nagyon könnyen lehetne szorgalmas, megbízható cselédekre szert tenni. A szomszéd vármegyékben a közelebbi években felállított fűrész-, cellulóze- és cukorgyárak annyira lefoglalták a munkás kezeket, hogy sem mezei-, sem cselédmunkásban fölösleget itthon nem tapasztalunk. Ezzelegyüttal egy téves felfogásból eredt s országosan hirre kapott nézetet kell eloszlatnunk a székelyföldi munkásokoztály viszonyai tekintetében.

Ehez alig van mit hozzá tegyek. Mélyen kell sajnálnunk, hogy úgy földművelési mint kereskedelemügyi m. kir. miniszter urnak a székely munkás osztálynak az ország belseje felé való irányzása érdekében kifejtett figyelme és tevékeny rendelkezései alig biztatnak sikerrel.

Az ungmegyei erdőségekbe munkára vitt csiki munkások alig néhány nap múlva abba hagyták a munkát és hazajöttek, a mi csak megerősíti azon fennebb felhozott állításomat, hogy a székely munkás nagyon válogatós a munkában. Itt még csak azt teszem hozzá, hogy a székely napszám is csak olyan napszám, amennyi a marad, melyről az egész világon tudjuk, hogy mindenütt a munkának a könnyebb felét keresi. A székely munkásról még csak azt kell megjegyeznünk, hogy a szakmány munkát általában nem szereti, hanem igen az olyan napszám munkát, hol minél nagyobb számú csoportokban — mintegy kalákában — kell dolgoznia. Itt mindig inkább jut idő és alkalom közben-közben a nyugvásra s a kereset még sem csonkul, mert a napszám egyforma.

Jelentésem egyik előbbi cikkében azon feltevést koczkáztattam, hogy alapos tévedésben vannak azok, kik minduntalan a székely munkás osztály bajait siratják s e közben megfedkeznek arról, hogy a Székelyföldön nem a munkások vannak rászorulva a gondoskodásra, hanem maga a földművelő nép. Hiszen ezen munkásoknak is jó nagy része épen azok közül való. A nagyobb rész, pedig se ki nem vándorol, se kereset végett nyakába nem veszi a világot, hanem itthon nyomorog, tengődik, mert nem képes megküzdeni a terhessé vált gazdálkodási és birtokviszonyokkal. Azt mondtam, hogy ezen arra érdemes osztály bajait kell inkább fűrésznünk és azon minden megengedhető módon, ha szükség, törvényhozási uton is könnyíteni, melylyel a munkás osztály baja is meg lesz oldva.

A székely kivándorlás, a székelyek kiteleptetése, a székely munkáskérdés, olyan már, mint egy kisértet. Örökösen kisért, különösen a sajtóban. Évtizedek óta van napirenden. Volt alkal-

mam e tárgyban nézeteimet többször kifejtteni, azért a mit itt közlök, részben azok felújítása.

Hosszas időn keresztül kívándorlás megakadályozása czimen folyt sok tinta el az érdekében. Már azon a czimen is sok pro és kontra észrevételt provokált s hozott felszínre sok alapos eszmét s még több alaptalan föltevést.

Ki a kérdés körül felhozottakat higgadtan bírálta, azt találta mindig, hogy több bennünk az idealizmus, mint a praktikus.

Különösen azok, kik a székely kivándorlást, mint ilyent fogták fel, tévedtek legtöbbször az idealizmus terére, mert abban hogy a Székelyföldnek Oláhországgal határos részeiből a munkás osztály időnként a szomszéd országba megy munkakereset céljából, egyenesen kivándorlást láttak és látnak.

Ujabbán az „Erdélyrészi m. közművelődési egyesület” foglalkozott a székely kitelepítés ügyével.

A kitelepítés eszméjét természetesen a kivándorlástól való megmentés eszméje hozta életre. Azért azok, a kik a székelyt ki akarják telepíteni, feltétlenül hisznek a kivándorlásban, mert hiszen a ki preskribálja az orvosságot, vagy a ki azt beveszi, az maga is hiszi a betegséget, vagy azért, mert érzi, vagy azért, mert elhitték vele.

Kuun Kocsárd a nemes gróf kétszázötvenezer forintot érő vagyonát ajándékozta az Emkének azon célra, hogy azon a székelyek kitelepítését eszközölje. Az Emkének külön szakosztálya foglalkozott a kérdés megoldásával a múlt évben s valószínű, hogy maig is azon töri a fejét, miből önként következik, hogy mi székelyek a lehető legnagyobb várákozással nézünk azon szakosztály megállapodásai és intézkedései elé. Hogy hol fog az kezdődni és minő módon kísé-

rejtetik meg a czél kivitele, ez ha nem is rejtély, de mindenesetre elég az érdeklődésnek, sőt némi részben a kíváncsiságnak fokozására.

Nem lehet tudni, vajjon hát tulajdonképen melyik osztályát is szándékoznak a székelységnek kitelepíteni? Azt a kevés számú valóságos napszámos osztályt-e, a legszegényebb birtokos osztályt-e, az adósságok miatt tönkrement gazdákat-e, iparosokat-e, vagy vegyesen minden elemből? Mert annyit előre is meg lehet jósolni, hogy minden rendű és rangú osztályából a székelységnek fog akadni vállalkozó, ha kell ezer számba, a kik hajlandók lesznek az ujság ingerével bíró kitelepedésre, egy kis exkurzióra, különösen, ha a birtokba adandó fekvőségek egyelőre előnyösnek ígérkező jelzalog törlesztések alakjában adatnak. Itthon pénzzé teszik a mi-jök van s ennek csábító hatása alatt szívesen vándorolnak az új hazába. Hogy ott aztán egészen új viszonyok és egészen szokatlan körülmények közt, vajjon mi lesz velök, azzal egyelőre nem is sokat fognak törődni. Lenne vállalkozó tehát elég, azt előre meg lehet jósolni, mert ilyen ügyekben a vállalkozási szellem a székel ember vérében van.

De ha bármennyire akarjuk is kerülni e kérdés feszegetésénél a tulajdonképeni indító ok szőnyegre hozatalát, még sem lehet kitérni előle s mégis csak azon kérdés hatol előtérbe, hogy valóban csakugyan ki kell-e a székelyeket valahová telepíteni és vajjon miért?

E kérdésre az én egyszerű és határozott feleletem az, hogy a székelyek kitelepítésére semmi szükség. Nem indokolja azt egy hajszálnyi érdek semmiféle téren, sem nemzetgazdasági, sem társadalmi, sem politikai, sem közgazdasági, sem ipari, sem kereskedelmi tekintetben. Ez az én meggyőződésem, melyre az elhatározást a sta-

tisztikai adatok hideg egybevetésén és számszerű mérlegelésén kívül, évtizedek óta a gyakorlati tapasztalat s a körülményeknek és állapotoknak figyelmes szemmeltartása érlelte meg. Ha tévedek, az is emberi dolog, de mentségemre szolgál az, hogy meggyőződésből beszélek.

Megkísérlem igazolni magamat.

Nem választom külön közgazdasági, politikai, társadalmi stb. okaimat, mit a kérdés körül felhozni akarok, mert azzal igen messze nyulnék e pár sor.

Közfelfogás szerint, sőt állambölcselet alapján is, állami vagy társadalmi közbelépéssel való kitelepítésnek ott és akkor van helye, ha valamely vidék népessége a megélhetését képező tényezőkhöz aránylag annyira elszaporodott, hogy azon a téren, sem a meglevő intézményekkel, sem új intézmények meghonosításával tovább meg nem férhet és meg nem élhet. Az ezen okon kívül eső kitelepítési szándék lehet igen szép, igen hazafias, igen dicső az illúzióban azért, hogy jónál jobb állapotokat óhajtunk, de semmi alapot nem ad a gyakorlatban.

Vármegyénkben s így az egész Székelyföldön a lélekszám aránya a lakott föld területének arányához képest, még távolról sem követeli a kitelepítés szükségét, még akkor sem, ha pusztán a statisztika számait vesszük is irányadóknak.

Fennebb a terület és népesség tárgyalásánál számokkal igyekeztem erről meggyőző összehasonlításokat bemutatni. Ezt itt nem akarom ismételni.

De tegyük félre a statisztikát s nézzük meg népünk életmódját. Ne tekintsük a kisbirtokos osztályt, melynek sorsa ugyan szánandó, de melylyel úgy sem törődik ez idő szerint senki, hanem vegyük alapul a sokat kényeztetett és erősen féltve dédelgetett napszámos osztályt.

Napi keresményéből tisztességesen ruházódik, részint a maga szőtte és fonta kelmékkel, sőt mint látjuk, eléggé kitelik neki arra is, hogy a ruházkozásban nem ritkán fényűzést is gyakoroljon s bolti czikkeket vásároljon.

Egy csiki férfi napszámos tavasztól kezdve késő őszig naponta 40—60 krajczárt keres, a nőnapszámos 20—35 krajczárt. A mult év nyári aratási munkánál egy nőnapszámos étel mellett 50 krajczárt kapott. De hol van az, az országnak melyik vidékén. hol a napszámos az élelmezésre rátartóbb és követelőbb legyen, mint nálunk?

Nyári dologidőben, mikor reggel munkába áll, kap kenyeret — esetleg turóval — és pálinkát; 7 órakor kapja a reggelit, mely rendszeren főtt étel s legalább két féleből áll. Délben szintén kétféle ételt kap, melynek egyike husos; délután 5 órakor kap ozsonuát, mely turóból, szalonából, hagymából és pálinkából áll. Este újból vacsorát kap, nem ritkán kétféle étellel. Egy nap ötször kell hát enni adni a mi napszámosunknak, melyre nemcsak rátartós, de melyet meg is követel, mert ellenkező esetben másnap nem lesz munkásunk. Minő sorsba lehetne hát az ilyen napszámost kitelepíteni, hogy ő aztán meg legyen elégedve?

De tegyünk egy olcsó számítást a nálunk általánosan szokásos napszámos élelmezésre:

Reggel pálinka, kenyérrel . .	4 kr.
7 órakor reggeli	10 "
12 órakor ebéd	12 "
Délután 5 órakor ozsonna . .	6 "
Este vacsora	10 "
Összesen	42 kr.

Ehez járul a napszám, mely 30—66 kr s így 72 kr és 1 frt 08 krajczár közt váltakozik.

A cselédbérekéről már fennebb megemlékeztem. Mosolyog az ember rajta, mikor a nagy hirre vergődött olcsó székely munkás- és cselédbérek miatt, valamely távoli ismerőse cseléd- vagy munkás szerzésre kéri fel. Mikor a feltételt olvassa, maga is felsóhajt, hogy oly feltételek mellett bizony maga is szívesen látná a maga cselédeit és napszámosait.

Hanem, ha valahol a negyedik vármegyében vasutat építenek, gyárépületeket emelnek, vagy erdőt vágnak, oda tódul a székely napszámos egész sereggestől. Körülnéz, kémlel s ha előnyösnek látja s ha különösen nem szigorú az ellenőrzés, beáll a munkába és dolgozik napszámba, különben megfordul és haza jó megint, hogy egy újabb hirre megint felkerekedjék s újból kémlelje a helyzetet.

A székely ember szeret jöni-menni, világot látni; kedveli a változatosságot. Ez hajlamában van. Ez az egyik ok, mely őt munkakeresés végett hazulról űzi. Egy másik ok az, hogy ha hazulról távolabb vidékre megyen munkára, ott e g y e d ü l megtakarítja munkabérét s hetenként, vagy havonként summában veszi kezéhez. Családja tagjai nem támaszkodnak rá naponta s nem kérik el, nem használják fel napról-napra a keresményt s így hetek alatt egy kis tőkét gyűjthet össze; míg ha itthon dolgozik, a kereset naponta elkél s látszatja nincs. Ezért kedveli a székely munkás a távol kapható munkakeresetet. Ezért megy messze földre, még Oláhországba is, munkát keresni, s nem azért, mintha azt itthon meg nem kapná.

Ily viszonyok közt ne fájjon a feje oly nagyon azoknak, kik a viszonyok teljes ismerete nélkül, a székelyeket ki akarják valahová telepíteni.

Hanem, ha csakugyan valakit a nyomorúság miatt ki akarnak telepíteni a Székelyföldről, ak-

kor legelső sorban kezdjék meg a kitelepítést a kis- és középbirtokos osztályon és az iparosokon, kik maholnap oda jutnak, hogy jobban teszik, ha földjeiket a madarak és vadak legelőjéül kagyják fel; az iparosok pedig, ha szerszámaikat a tűzbe dobják és beállnak mindnyájan kitelepítendő szegény napszámos népnek.

Sem a földművelő, sem az iparos maholnap nem tud semmi téren boldogulni, mert Csikban hiányzik minden segítő eszköz, a mely az elhagyott földművelő vagy iparos produktumát a világforgalomban közvetítse.

A földművelő produktumát nyersen oda kell dobja valamely jólelkű helybeli kufárnak, a ki nagy jószívűséget gyakorol akkor, ha megvásárolja azért, hogy ő jó nyereséggel tudjon rajta. Az iparos jár vásárról vásárra s fuvarbérre elkölti az iparczikk árát. Az ipara folytatásához szükséges anyagokhoz pedig oly árban jut hozzá, hogy Csik-Szeredában például egy pár csizma majdnem másfél annyiba kerül, mintha azt Budapestről postán hozatja meg az ember.

Nem kitelepítés kell hát nekünk, hanem gyárak, vállalatok, vasutak kellene, melyek hiánya a versenyből idáig kizárnak. Más orvosság kell nekünk. Itt fölösleges munkáskéz nincs, hanem igenis van munkáskéz olyan, melynek itthon más irányu elhivatása s felhasználása és értékesítése már kenyér és életkérdés.

Említsem-e itt újra és folyton ismételve, birtokviszonyainkat s gazdálkodási rendszerünket? Hiszen földünk jó nagy része most is műveletlenül és kihasználatlanul hever az ázsiai alapozók miatt. Ha szántó területünket tagosítás után belterjesebbentudnók használni s annak 53 százaléka nem heverne ugarnak, vajjon nem többen élhetnének-e meg annak jó-

vedelméből s vajjon nem kétszer
 annyi munkáskezet tudnánk-e fog-
 lalkoztatni akkor itthon? Vajjon
 a belterjes gazdálkodás nem két-
 szerezné-e meg állatlétszámunkat
 s nem teremtené-e virágzó állattenyésztést, melyre
 utalva vagyunk, de melyet ma csak a szabad
 természet isteni kegyéből üzünk, mert csak annyi
 állatot tarthatunk, a mennyinek a szabad le-
 gelők és a természet gondozta kaszálók önként
 adják az élelmet? Hát erdei és havasi dus le-
 gelőink nem egyedül az isteni gondviselés ke-
 gyéből táplálják-e állatainkat? Fordítunk-e, vagy
 fordítottunk-e valaha legkisebb gondot azokra?
 Vajjon valaki valahol dobott-e csak egy hen-
 gergő követ tovább, vagy tisztított-e meg csak
 egy talpalattnyi tért az ott rothadó fáktól és
 galyaktól azért, hogy a legelő táguljon és tiszt-
 tuljon? Vagy a közlegelők rendszeresen avagy
 rendszertelen trágyázásával valaki törődött-e va-
 laha nálunk? És mégis azt képze-
 lik, hogy sokan vagyunk s nem
 tudunk élni e területen!? Nem
 tudunk élni azért, mert elma-
 radott gazdasági állapotaink-
 ban ma holnap tulszárnyalta-
 tunk még a szomszéd keleti
 tartományok által is. Ha a nem-
 zetek nagy versenyében mi to-
 vább is azon állapotok közt
 vagyunk kénytelenek tengődni,
 melyet őseink magukkal hoz-
 tak Azsiából, csoda-e, ha elkol-
 dusodunk s csoda-e, ha foly-
 ton jajgatunk és könyörgünk
 kormánynál és sajtóban, hogy
 segítsen rajtunk, mert elve-
 szünk?!

Meg is van a jó akarat ugy a kormányban, mint a nagy magyar társadalomban s magában a törvényhozásban is, hogy a székelység bajait orvosolja. De mit ér ez nekünk, ha bajaink gyökerét soha sem orvosolja senki, hanem csak afféle zsibbasztó szereket kapunk orvoslásul. Majd a munkásokat, majd a cselédekét csalogatják az ország belseje felé, majd az iparosokat kecsegtetik munkára vállalatokhoz, de azt a 22.000 földbirtokost, kié a föld s ki nem képes tovább küzködni a tulszárnyaló áramlattal, nem támogatja senki. Viszonyain nem lendít semmiféle intézmény, semmiféle törvény. Az adó szaporodik. Egyes községekben a pótdadó az 50%-ot is felülmúlja. Miből fizesse azt az a gazda, a kinek megélhetését most is épen annyi és oly intézmény támogatja, mint ezelőtt félszázaddal, mikor nem volt pótdadó s mikor az egyenesadó is a mainak 5%-a volt. Mert hogy gazdasági megélhetésünk alapját képező állapotaink gyökerében maig is épen azon fokon állanak, mint ezelőtt félszázaddal, azt nálunk senki sem fogja kétségbe vonni. Sándour István rabonbánunk idejében is ugyan ilyen két fordulás ugarrendszert követtünk s ugyanezen térségen gazdálkodtunk, legfennebb most nagyobb a szántóterületünk, mert a hegyoldalakból kipusztítottuk a rengeteg erdőségeket és felszántottuk a helyét minden második esztendőben s legfennebb most modernebb ekékkel és boronákkal porhanyitjuk a földet, mint akkor ősapáink, de gazdálkodásunk rendszerében alig tettünk változtatást. Hogy lehessen most hát boldogulnunk ugyanazon alapon és ugyanazon rendszerrel?

Mikor a székelység bajait orvosolni látom olyképpen, hogy egy-egy csapat munkást ide meg amoda visznek és küldnek, úgy képzelem, mint azt a tékozlót, ki mikor mindenét elverte s avval fenyegetőzik, hogy öngyilkos lesz, feltarisnyálják pénzzel, hogy felejtse a kétségbeesett gondolatokat. Természetes, hogy legboldogabb gondoljai közé fog tartozni az újra tarisnyált pénzt is minél rövidebb időn elverni s annak nyakára hágni s akkor megint elől kezdődik a jelenet. A kikecsegtetett munkások is szereznek egy csepp pénzmagot s avval hazajőnek. Két hét múlva újból ott állnak a hol azelőtt. Az ilyen orvoslás nem ér semmit. Fennebb ajánltam egy orvosszert, mely által birtokviszonyainkon s gazdálkodási rendszerünkön legelső sorban segíteni kellene. Most is azt mondom. Nehány paragrafus törvény kell nekünk erre legelőbb is, hogy gondoskodjunk azokról a vándorlókról itthon. Módot kell nyújtani arra, hogy az egész Székelyföldet hálózza be a vasut s hogy kihasználatlan erdőterményeink hivatott vállalatok által értékesíttessenek s hogy különböző gyárak létesítése által a netán fölösleges kézi munkaerő foglalkozást nyerjen. Így megmentjük veszendő fajunkat s megleszünk kimélve azoktól az ok nélkül való töprenkedésektől, melyekkel azt az ugynevezett székely kivándorlást állandóan kísérjük.

A kitelepítők kishitűségénél csak az őkjamborságuk és a székelység iránt táplált jóindulatuk nagyobb.

Végtelenül csodálkozom az E. M. K. E. ko-

moly és tudós férfain, kik a kitelepítés kérdésével most is mindegyre foglalkoznak, de a kérdés azon oldalát, hogy a székelyek bajain itthon miképen lehetne segíteni, nem igen vitatják meg. A társadalom érdeklődésén e kérdés iránt egy cseppet sem csodálkozom, mert az könnyen hiszen és könnyen lelkesedik a tetszetős ideák iránt.

Hát a statisztika még most is hiába jegyzi fel az adatait, melyek közt azt találjuk, hogy a Székelyföldön a föld most is aránylag néptelen és kultiválatlan?

Ezzel szemben azt szokták mondani az okosabbak, hogy a „termőföld“ kevés. Pedig ma már ilyeneket beszélni együgyűség. „Termőföld“ az kérem mindegy barázdáig, ha nem is mind buzát vagy szőlőt termik. Termik az erdőt, termik az ásványos vizet, termik az ásványt, termik az legelőt és a legelő termik barmot, melyekből egyformán nyerheti a földet lakó nép az ő megélhetését.

Őseink is úgy tettek, mint akarnak tenni a kitelepítők. Mikor marháik egy legelőn leettek mindent a mit a természet önként adott, akkor felszedték sátorlájukat s tovább mentek új legelőt keresni.

A kitelepítők is így akarnak tenni. Elhitték magukkal, vagy velük elhittette a felületes gondolkodás és a vakon gondolkodó jó szándék, hogy a székelyek már nem férnek a „termőföldön“ s azért ki kell őket telepíteni egy jobb hazába.

Ne uraim! Ne üzzük tovább ezt a boszorkányt, hiszen a mai felvilágosodott korban nincsenek már boszorkányok!

Hogy a székelység bajain segíteni kell, ez már aktuálissá kezdett válni, de ez a segítség

sem a munkára való kivitel, kecsegtetés, sem nem a kitelepitésben van.

Hassunk oda kormány nál, országgyűlésnél, a sajtóban és a társadalomban minden rendelkezésünk alatt álló eszközzel, hogy a Székelyföld köz gazdasági, ipari, kereskedelmi téren az ontényező kkel láttassé kkel, melyek a lakosságnak itthon munkát és megélhetést biztosítanak s akkor magától megszűnik a munkás kezek vándorlása s rögtön meglátják, hogy azok a székelyek, kiket némelyek kívándorlóknak tartanak, egy szál ig itthon maradnak s akkor segítve lesz azon székelyföldi lakó sokon is, kik nem szándékoztak ugyan kívándorolni, de folyton küzdenek a létért itthon, mert meg vannak fosztva minden oly országos intézmény jótékony gyámolításától, melyek a köz gazdaságot, az ipart, a kereskedelmet előmozdítva a jólétet emelhetnék s így iparkodásuknak valami sikert biztosíthatnának.

A munka után való jövés-menés, vagy még inkább a természetes hajlamban gyökerező kóválygás meg lesz a székelynél még akkor is, ha hazulról nem hajtja semmi körülmény. Ezt korlátozni sem társadalmilag, sem törvényes uton nem szükség, sőt nem is eszélyes; de hogy épen Romániába menjenek, azt korlátozni tanácsos volna, annál inkább, hogy végre a jövő-menő hajlam az ország belseje felé terelje a székelyt és ne idegen országba. Hogy mi idegen ország munkás kezét szaporítsuk s annak a fejlődését a magunk vérével segítsük elő, akkor, mikor arra nálunk is nagy szükség van, ezt a legszabadabb

világpolgárságszempontjából sem helyeslem. Én sokkal szigorubb korlátok közé szorítanám egyelőre a Romániába kívánczók munkások részére kiadandó utleveleket. Ez ha ellenkezik is némely általános nemzetgazdasági elvekkel; de mert nekünk első és legelső sorban államunk és népünk közgazdasági érdekei kell hogy irányadók legyenek s mert ezzel alapjában munkás osztályunk érdekét egy perczig sem kockáztatnók, mivel a Romániában keresett munkát Magyarországon is megtalálhatják munkásaink, hol nem kell őket az elzülléstől féltetnünk, az utlevéladás szigorítás teljesen érdekünkben áll. Ez a szigorítás ki lenne terjesztendő az iparosokra is, kik manapság csakugyan kizárólag a kívándorlók kontingensét tesszik, mert a szomszéd oláh kormány csalogató kedvezményekkel kecsegteti el őket tőlünk.

Lényegesebb sajtóhibák:

- A 21-ik lapon az utolsó szakasz bekezdése így olvasandó:
*A csiki értelemben vett kis-, közép- vagy nagybir-
tokos osztály.*
- A 22-ik lapon a második bekezdés 3-ik sorában: utián
örvényes helyett: *utján törvényes.*
- A 24-ik lapon alulról a 4-ik sorban kalvit helyett: *Kalvil.*
- A 36-ik lapon *) alatt ezen megjegyzés maradt ki: „*A
szarvasmarha és tenyésztése.*“ Irtá: *Tormay Béla.*
- Az 56-ik lapon alulról a 8-ik sorban 221 hold helyett:
221 hold olvasandó.

